

KAMU'DA SOSYAL POLİTİKA

Yıl/Year: 3 • Sayı/No:8 • 2009 / 1

ISSN:1306-8334

HARRİZ

Memur-Sen Adına Sahibi
Ahmet Gündoğdu

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Editör
Halit Ortaköy

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Güçlü

Yayın Kurulu
Mahmut Kaçar
Ahmet Yıldız
Yusuf Yazgan
Hacı Bayram Tonbul
Ahmet Kaytan

Danışma Kurulu
Prof. Dr. Naci Bostancı (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali Seyyar (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa Şentop (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yasin Aktay (Selçuk Üniversitesi)
Prof. Dr. Kadir Arıcı (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Caha (Fatih Üniversitesi)
Prof. Dr. Mümtaz'er Türköne (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Oya Akgönenc (Ufuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Cengiz Anık (Gazi Üniversitesi)
Dr. Erdinc Yazıcı (Gazi Üniversitesi)
Dr. Veysi Erken
Şahin Ali Şen

Bilimsel makaleler ile ilgili
tüm soru ve yazışmalarınız için; Mustafa Güçlü
m.guclu@memursen.org.tr

Yayın İdare Merkezi:
Memur-Sen
GMK Bulvarı Özveren Sokak No:9/4
Demirtepe/Ankara
Tel: [0312] 230 09 72-73 230 48 98
Bürocell: [0533] 657 97 03-04
Faks: [0312] 230 39 89
www.memursen.org.tr

Grafik Tasarım : Umut Furkan

Baskı : Hermes Basım Evi
Kazım Karabekir Cad. Murat Çarşısı
39/18 İskitler / Ankara
Tel: 0312 341 01 97 - 384 34 32

Yayın Türü:
Yaygın - Süreli

Basım Tarihi:
30 Ocak 2009
5.000 adet

Ücretsiz Dağıtılır

Gelecek Sayı
'Yerel Yönetim ve Sosyal Politikalar'
Nisan 2009

2000—3000 kelime arasında olması öngörülen
makalelerin şubat ayı sonuna kadar dergimize
gönderilmesi gerekmektedir.

EDİTÖRDEN

Halit ORTAKÖY

Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Sekreteri

ASIL KRİZ NEREDE

İkide bir tüm dünyanın gündemine haberli-habersiz çıkagelen yada potansiyel bir endişe kaynağı olarak her an hortlama ihtialini insanların yüreklerinde daima saklı tutan kriz korkusu, artık hayatın pratigindeki yerini iyice sağlamlaştırdı.

İletişim ve ulaşımın başdöndüren hızı, çıkış noktası neresi olursa olsun krizleri dünyanın hiç alakasız öteki bölgelerine iletme bakımından da önemini perçinledi.

Özellikle kuzey-batı yarımkürenin doymak bilmez iştahı ile pastanın önemli bir kısmını sorgusuz-sualsiz götürmesine rağmen, anlaşıldığı kadarıyla bu sağlıksız beslenme sonucu nükseden nelesi bile tüm küreyi yatağa düşürmeye yetti.

Garip olan ise, kürenin diğer yarısının biteviye yaşadığı ve bir türlü içinden çıkamadığı kriz belaları yüzünden aç-sefil kaldığı, can verdiği, kan verdiği halde kimsenin bundan küresel olarak etkilenmeyişiydi.

Haddizatında öteden beri en bildik ölümcül kriz, "kalp krizi" ydi...Doğruymuş...

Yayına hazırlandığımız günlerde gerçekleşen İsrail'in Gazze katliamında yüzlerce sivil, kadın, çocuk ve çaresiz yaşlının kanının akıtılması bile, "küresel kriz tacirlerinin" yüreğinde makes bulmadı. Geleneksel öğretinin zor zamanda yaşamaya dair kazandırdığı bilinç ve direncin dezenformasyona uğramasıyla hiçbir surette mutlu olmaya yanaşmayan bir kuşağın da yeryüzü sakinleri olarak içinde yer aldık.

Toplumların sosyal yapısında gerçek molekülü oluşturan "yuva"nın aşınması, yıkılması ve ardından dayanışma ruhunun neredeyse ortadan kalkmasıyla, krizlerin daha derinden sarstığı kitlelerin en dayanılmaz anafordlarda savrulduğu bir dünyayı hep birlikte inşa ettik. Bir süre önce her eli değenin toplumsal bir paranoya halinde bulaştığı "yolsuzluğun" meşruiyeti için "benim de bulaşmamda bir sakınca yok" anlayışının yaygınlık kazanmasıyla "yoksulluğun" artması sonucu ortaya çıkan ve zamanın başbakanının çaresizlik içinde "kriz var" diye sızlandığı günlerde ülkenin ne hallere düştüğünü unutmış görünen zevatın, bu gün de Başbakan'a "hadi kriz var desene" ısrarcılığını anlamak mümkün mü?

En kritik kriz dönemlerinde bile sokağa dökülmeyen, diğer bazı ülkelerde olduğu gibi yağmaya, talana asla kalkışmayan bu top-
rağın çocuklarının dirlik-düzenlik uğruna nelere katlandıklarını nasıl unuturuz? Daha geniş bağlamda, en umarsız krizlerin, en derinden vurduğu kesimleri, yanan, yıkılan, harabedilen kalpleri, gönülleri, statik kriz merkezleri yerine sivil toplumun gönüllü kriz merkezlerinin tamir ettiğini nasıl unuturuz?

İşte bu duyarlılığı derinden hisseden bir sivil toplum kuruluşu olarak, yöresel yada küresel olsun, kriz olgusunu bütün yönleriyle anlama gayretine matuf bu sayıdaki dosya konumuza çok kıymetli katkıları sunan değerli kurumlarınıza ve bilim adamlarımıza sonsuz şükranlarımızı sunuyoruz.

3

AHMET GÜNDOĞDU Riskleri fırsata dönüştürmek

4

Prof. Dr. NACİ BOSTANCI Küresel kriz ebedi değil

11

Doç. Dr. HÜSEYİN ŞEN

Yrd. Doç. Dr. ABDULKERİM ÇALIŞKAN

Mortgage kaynaklı küresel kriz ve Türkiye ekonomisine muhtemel yansımaları

19

SALİM USLU Küresel krizin yansımalarına karşı ekonomik ve sosyal önlemler eş zamanlı hayata geçirilmelidir

25

ÖMER CİHAD VARDAN Krizin temel nedenleri ve krizi aşmada ihracatın etkisi

30

M. RİFAT HİSARCIKLIOĞLU Küresel finans krizi ve Türkiye

35

İSRAFİL KURALAY Küresel ekonomik kriz ve değerler

38

Prof. Dr. ALİ SEYYAR Küresel krizin etkileri karşısında aktif sosyal politikaların önemi

45

Doç. Dr. HALİS YUNUS ERÖZ

Araş. Gör. ŞENOL KURT

Küresel kriz ve sosyal politikalara muhtemel etkileri

53

AHMET DAĞ Şirazesini bozulan batı ekonomisi ve felsefi düşüncesi yada Weber'e rahmet okumak

57

Araş. Gör. AYTAÇ YILDIZ Medya ve kriz ilişkisi üzerine bir değerlendirme

61

Prof. Dr. MEHMET HAYRİ KIRBAŞOĞLU Küreselleşen dünyada islami bir direniş teolojisinin imkanı

69

MUSTAFA GÜÇLÜ Küreselleş-tiril-me insanlığa ne sunmaktadır ?

Ahmet GÜNDOĞDU
Memur-Sen Genel Başkanı

RİSKLERİ FIRSATA DÖNÜŞTÜRMEK

Toplumlar tarih boyunca birçok krize maruz kalmalarına rağmen her defasında bir çıkış yolu bularak tecrübe elde etmişlerdir. Bugün de dünya ekonomisi finansal sektöre odaklı ve henüz ekonominin diğer alanlarına sirayet etmemiş olan bir kriz yaşamaktadır. Ancak, yaşanan krizin anlatılma ve algılanma şekli ülkeden ülkeye, hatta bireyden bireye farklılık göstermektedir. Krizin sürekli olmasını hatta krizin bitmesini sağlayacak olan da aslında bu farklı bakışlardır.

Geçmişte yaşanmış ekonomik krizler bizler için bir deneyimdir. Bu deneyimlerden en önemlisi 1929'daki büyük krizdir. Kriz ilk olarak Amerika borsasında başlamış, oradan bütün Avrupa'ya sirayet etmiş, ağır işleyen bir süreçle Türkiye de dâhil olmak üzere dünya devletlerini peşi sıra sürüklemiştir. Devletler o zamanın şartlarına göre tedbirlerini deneme yanılma yöntemiyle uygulamaya çalışarak krizi aşmaya gayret etmişlerdir. Fakat bugün yaşanan krizlerde durum küreselleşmenin etkisiyle çok farklı bir boyuta taşınmaktadır. Küreselleşmenin ekonomik boyutu, ülkeler arasında gerçekleşen ticari faaliyetleri sanki bir ülkenin şehirleri arasında yapıyormuş gibi bir konuma getirmiştir. Aynı şekilde bir ülke için çok önemli stratejik öneme sahip kuruluşlar başka ülkelerin vatandaşları tarafından alınıp satılmaya başlanmıştır. Ticarete mekân ve zaman yönünden daralma olmuştur. Bu çerçevede gelişen küresel ekonomik faaliyetlerde meydana gelen krizler, bütün dünya ülkelerini hızla etkilerken, tedbirlerin seri bir şekilde alınmasını gerektirmektedir.

Dünyayı etkisi altına alan krizden en az zararlar çıkarmak adına, kriz ve krizin doğuşuna sebep olan koşullar çok iyi tahlil edilmeli ve krize karşı önlemler zamanında ve etkili bir şekilde siyasi irade tarafından uygulamaya koyulmalıdır. Çünkü ülkelerin ekonomik gücü, yeraltı ve yerüstü kaynaklarını kul-

lanan, buradan sağlanan gelirleri vatandaşlarına adil bir şekilde paylaştıran, üretimi artırıp, dünya devletleri arasında ülkesini avantajlı bir konuma getiren iktidarlar sayesinde gelişir. Tüm bu süreçlerin işletilmesinde siyasi iktidarın, icraata geçireceği uygulamalar için sivil toplumun ve iş dünyasının görüşlerini alması önemli bir noktayı teşkil etmektedir. Çünkü ekonomi, rakamlar üzerine kurulu, kar-zarar odaklı bir matematiksel alandan çok, üretici ve tüketicilerin psikolojik bakışlarıyla şekillenen sosyal bir mücadele alanıdır. Bu nedenle, psiko-sosyal veriler olmadan ekonomi dünyasını anlamak ve algılamak mümkün değildir.

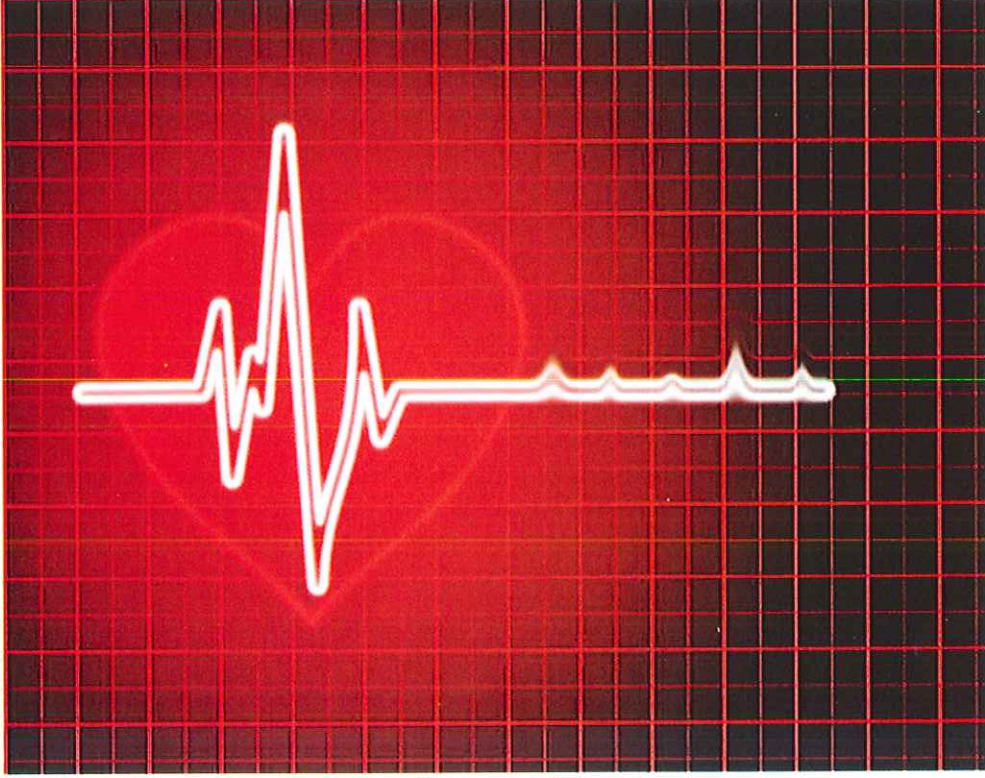
Bu kapsamda yaşadığımız krizi; bilgiyi, insan kaynaklarını, parayı ve toplum psikolojisini birlikte yöneterek çözebiliriz. Temeli bu anlayışa dayanan öneriler, krizin ülkemizden teğet geçmesini sağlamanın yanında, içeride krizin oluşumunda suçlanması mümkün olmayan sosyal katmanların devlete olan güvenini ve bağlılığını artırırken; dışarıya karşıda güven telkin eden yapıyla da Türkiye'nin bir finansal çekim merkezi haline gelmesini temin edecektir. Böylece dünyada bir kaos iklimi yaşanırken, Türkiye bu durumu kendi lehine çevirme imkânına kavuşmuş olacaktır.

Memur-Sen, ülkemizin ileride zarar görmesinin habercisi olan risklerin iyi algılamasında; risklerin krize değil fırsata dönüşmesi ortamının hazırlanmasında; böylece hem ülkemizin muhtemel tehlikelerden korunması hem de uluslar arası arenada bir adım önde olması için gereken katkıyı vermektedir. En son İsrail'in yüreğimizi sızlatan Gazze vahşeti bize bir kez daha göstermiştir ki, başta bölgemiz olmak üzere küresel ölçekte güçlü bir Türkiye'ye ihtiyaç vardır.

Prof. Dr. Naci BOSTANCI

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi

KÜRESEL KRİZ EBEDİ DEĞİL

Biz kriz kelimesine yabancı olmayan bir ülkeyiz. Herkes kendi ömrüne tekabül eden çeşitli krizler hakkında bir fikir sahibi. Bugünlerden geriye gidersek, halen yaşanmakta olan küresel krizden önce 2001'i, ondan önce de 1994'deki 5 Nisan kararlarının müsebbibi olan krizi hemen ilk elde hatırlayabiliriz. Elbette krizlerle karşı karşıya kalan tek ülke biz değiliz. Bir bakıma her ülke kendi yolculuğunda çeşitli krizler yaşıyor. Doksanlı yıllarda birçok ülke adeta dünyanın farklı topraklarını vuran tayfun gibi peş peşe krizlere tutulmuşlar ve yıkım yaşamışlardı. Güneydoğu Asya'nın beş kaplanı, Rusya, Meksika, Brezilya, Arjantin akla gelen belli başlı örnekler. Bu ülkeler domino taşları gibi bir bir krizin pençesine düşerken dünya için de farklı beklentilerin, arzuların, heyecanların -ve elbette spekülörlerin için de umutların- kaynağı oluyorlardı. 21. yüzyılın hemen başlarında bizimle birlikte krize yakalanan Arjantin'le ilgili hayli dramatik hikâyelerin anlatıldığını bili-

yoruz. Mesela yolda giderken kaza yapan ve taşıdığı sığırlar telef olan bir kamyonun bu değerli, fakat krizde ayrıca değer kazanan yükünün yağmaya uğradığı, tüm dünya medyasıyla birlikte bizde de gündeme gelmişti. Olayla ilgili bir de fotoğraf vardı ve kaza yerine sığırların yağmasıyla ilgilenen insanlar krizin o kural ve düzen dışı dünyasının meşum habercisi gibiydi. O sırada krizde olan ülkemizde bu haberin "Bizden daha kötüler var" şeklinde bir teselliye yol açıp açmadığını bilmiyoruz. Fakat bizde de "ilk" sayılan, tuhaf karşılanan, esef edilen çeşitli gelişmeler gözler önündeydi. Mesela Kemal Derviş'in Ankara'ya gelişi, adeta kurtarıcı Mesih'in gökten inşi gibi bir karşılayışa sahne oluyordu. Kördüğümü kılıcıyla bir vuruşta kesecek İskender benzeri bir kurtarıcı beklentisinin masal dünyasına has sosyolojisi bir yana, böyle bir beklentiyi bu ölçüde güçlü kılacak bir umutsuzluk ortamının varlığı da ayrıca dikkat çekiciydi. Öte yandan Ankara Tandoğan'da esnaf-

lar yürümüşler, gösteri yapmışlar, arbeye çıkmış, tüm bunlar yine sistemin tebaayı sadıkaı durumundaki esnafın sokaklara dökülmesi anlamında tarihimizin ilk olayı olarak zikredilmiş, peşinden talepler kredi mekanizmasıyla bir ölçüde karşılandığında ancak sükûnet sağlanabilmişti.

Bugünlerde yaşanan küresel kriz, geçmişten farklı olarak, adından da anlaşılacağı gibi herkesi etkiliyor. Hemen hemen bunun dışında kalabilen ülke yok. Krizi bu ölçüde küresel hale getiren, ticaretten tutun yatırımlara ve mali piyasalara kadar her alanda dünyanın geçmişle mukayese edilemeyecek ölçüde iç içe girmiş olması. Bir zamanlar kaos fiziği için söylenen, Asya'da çölde kanatlarını kıpırdatan bir kelebeğin yarattığı hava akımı, uygun şartlar sağlandığında Amerika'da tayfuna neden olabilir, şeklindeki yaklaşım, bir bakıma bugün küresel krizde karşılığını buluyor. Ekonominin tüm sektörlerindeki bu melezleme, bu kılcal damarlarla birbirine bağlı olma, herhangi bir yerde başlayan kazancın da kaybın da küresel sonuçlar doğurmasına neden oluyor.

Büyük buhran

Kriz denildiğinde kendisine en fazla atfı yapılan ve bugünküne benzer şekilde dünya piyasalarını etkileyen kriz 1929'daki büyük buhrandı. O kriz de Amerika'da borsada başlamış, oradan Avrupa'ya sıçramış, bugünkü gibi gelişmiş dünya ile derin bağları olmayan ülkeleri dahi peşi sıra sürüklemişti. O dönemdeki Türkiye ağırlıklı olarak tarım ekonomisine sahip olmakla birlikte, ihracat yaptığı Almanya gibi ülkeler krizden derin yara alınca bu durum Türkiye'ye de mallarını satamama, iç kapanma şeklinde etki yapmış, fiyatlar süratle düşmüş ve bu durum insanların hayat standartlarında çarpıcı gerilemeler doğurmuştu. Çoğunluğu köylü olan o günün Türkiye'sinde temel üretim mallarından birisi olan buğdayı esas alacak olursak, kriz öncesi kilosu 18 kuruşa kadar çıkmış olan buğday, kriz döneminde üç kuruşa kadar düşmüş, böylelikle buğday üreticisi, gelirlerinde neredeyse altıda bire ulaşan bir gerilemeyle yüz yüze kalmıştı. Aynı tarihi dönemde Fethi Okyar'ın liderliğinde kurulan Serbest Fırka denemesinin krize tekabül etmesi tesadüf değildir. Bu fırka kriz ortamındaki vatandaşın siyasi düşüncelerine ilişkin bir barometre vazifesi görmüş, derinden derine yaşanan siyasi çalkantı hakkında ilginç veriler sunmuştur.

1929 Dünya krizinin yaşandığı dönemdeki kimi fotoğraflar hala insanların belleklerindedir. Fabrika kapılarında düşük ücretli bir iş için bekleyen binlerce insan, avurtları çökmüş umutsuz yüzler, evlerinde yakacak kömür bulamayan tencerelerini kaynatamayan insan-

Bugünlerde yaşanan küresel kriz, geçmişten farklı olarak, adından da anlaşılacağı gibi herkesi etkiliyor. Hemen hemen bunun dışında kalabilen ülke yok. Krizi bu ölçüde küresel hale getiren, ticaretten tutun yatırımlara ve mali piyasalara kadar her alanda dünyanın geçmişle mukayese edilemeyecek ölçüde iç içe girmiş olması. Bir zamanlar kaos fiziği için söylenen, Asya'da çölde kanatlarını kıpırdatan bir kelebeğin yarattığı hava akımı, uygun şartlar sağlandığında Amerika'da tayfuna neden olabilir, şeklindeki yaklaşım, bir bakıma bugün küresel krizde karşılığını buluyor. Ekonominin tüm sektörlerindeki bu melezleme, bu kılcal damarlarla birbirine bağlı olma, herhangi bir yerde başlayan kazancın da kaybın da küresel sonuçlar doğurmasına neden oluyor.

lar. Sefaletin yaygınlaşması. Küresel kriz denildiğinde filmlerden, belgesel fotoğraflarından bu dönemleri hatırlayanlar içinde bulunduğumuz krizin de benzeri etkiler doğurabileceği kaygısıyla davranmakta, sonuçlarını korku ve endişeyle beklemektedirler. 1929 Dünya krizi uzmanı bir iktisatçı radyoda yapılan bir söyleşide, şu sıralarda çok popüler olduğunu, sürekli kendisine sorular sorulduğunu, fakat ünlenmesinin dünyanın geneli hakkında pek de hayırlı bir duruma işaret etmediğini biraz da ironik bir dille ifade ediyordu. Ancak bugünkü küresel krizle 1929'u karşılaştıranlar ve buradan ilham verici sonuçlar üretenler yanında, aksi fikirde olanlar da var. Bu aksi fikirleri dile getirenler, o dönemdeki yöneticilerin küresel bir krizle baş etme stratejileri hakkında çok fazla fikirlerinin olmadığını, önleyici mekanizmaları harekete geçirmekte geciktiklerini, adeta bir sınama yanılma yöntemiyle davrandıklarını, bunun da krizin

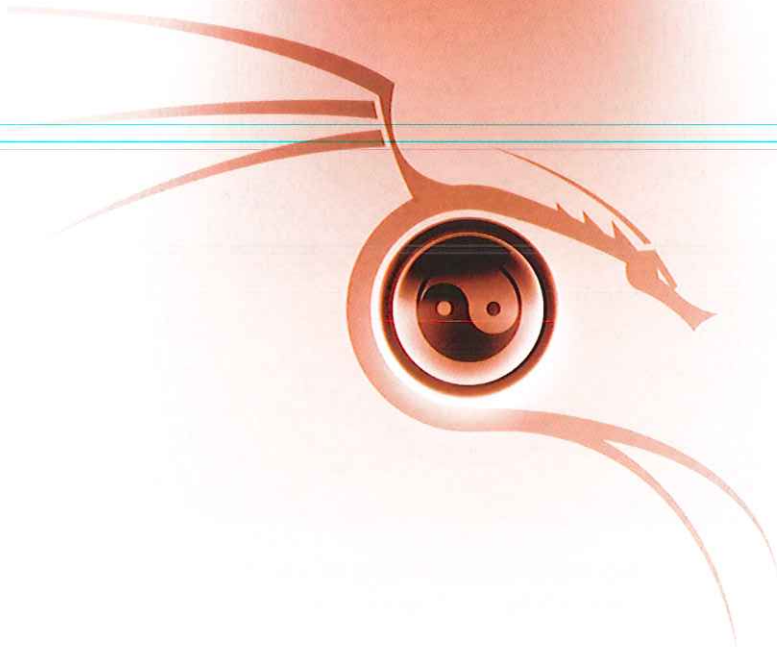
derinleşmesine ve uzamasına sebep olduğunu zikrediyorlar. Şüphesiz hali anlamak bakımından geçmişin verileri önemlidir. O yüzden karşılaştırmalar yapılırken benzerlikler ve çelişkiler akılda tutularak ihtimaller gözden geçirilir. O dönemde herkes, ilişkilerin daha sınırlı olduğu bir dünya ile karşı karşıyayken bugün her şey daha derinlerde, daha birbirinin içinde. Lehman Brothers'ın batmasına izin verildiğinde bunun nasıl bir domino etkisi yapacağı ve dünyanın neresinde hangi kurumları tetikleyeceği konusunda yöneticilerin yeteri ölçüde bir fikirleri olmadığını gördük. Keza fonlar, finans araçları bugünde olduğu gibi bir risk iştahıyla davranıp inanılmaz oranlarda kaldıraçlar kullanmıyorlardı. Bugün zincir daha uzun, ondan etkilenenler daha fazla. Bugünkü ekonomik ortam başta belirttiğimiz o kaos fizikinin bağlarına çok daha açık.

Krize karşı adımlar

İki krizi karşılaştıranlar, bugünkü yöneticilerin geleceği görme bakımından avantajlı konumuna işaretlerle, bugün herkesin ismini ezbere söylediği ikilinin, Paulson ve Bermanke'nin neler yaptıklarına dikkat çekiyorlar. Bunlara bir göz atmak yararlı olabilir. Krize karşı en önemli hamle olarak borç verme faiz oranlarında yaşanan gerileme Amerika'da sıfıra dayanmış durumda. 5.25'ten başlayan indirim bugün 0.25'e geldi. FED'in ve hazinenin elindeki imkânlar bununla sınırlı değil. Yönetim kongreden yüklü miktarda bir kurtarma paketini geçirdi ve sıkışıklık yaşayan kurumları desteklemeye karar verdi. Ayrıca kimi kurumlara ihtiyaç duydukları likiditeyi piyasa faizinin altında bir oranla vererek onları fonlamaya devam ediyorlar. Biraz gecikerek de olsa Avrupa'nın daha muhafazakâr ekonomi görüşlerine sahip olan devletleri de Amerika'yı takip etmeye başladılar. Şimdi her yerde faizler düşüyor. En son Japonya yıllık faiz oranlarını yüzde 0.10'a kadar çekti, bununla sınırlı kalmayacağını da açıkladı. Faiz indirimlerinin yaygınlaşması, küresel piyasalarda başka ülkeleri de faiz indirimleri için teşvik etti. Bunlardan birisi de Türkiye. Zorlu likidite şartlarında yüksek faizin bir can simidi gibi görüldüğü ülkemizde merkez bankası piyasaları şaşırtan bir hamle ile en son toplantısında 0.50 olarak beklenen indirim 1.25 olarak gerçekleştirdi. Bir önceki toplantısında da piyasa faiz indirimini beklemezken indirim 0.50 olarak gerçekleşmişti.

Bu faiz indirimleri niçin yapılıyor, sorusu mühim. Başlangıçta, Amerika ilk indirimi gerçekleştirdiğinde, sınırlı miktardaki dönmeyen mortgage kredilerine karşı, bunun yaygınlaşmasına mani olmak, piyasa faizleri-

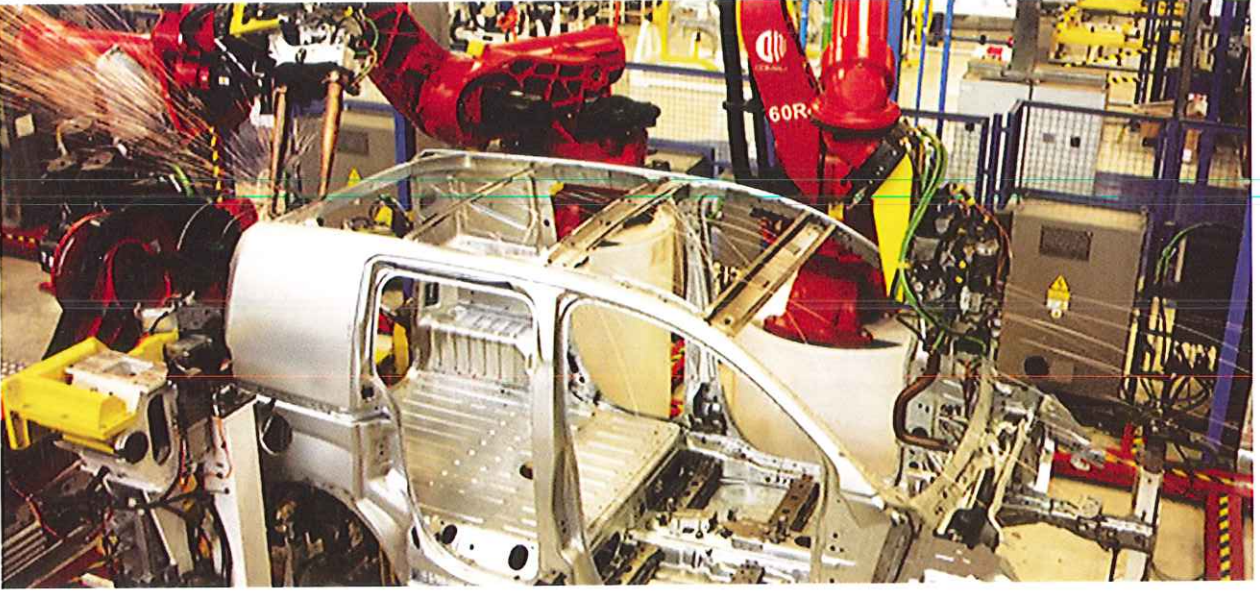

ni düşürerek borçluların ödeyebilecekleri faiz oranlarının piyasada teşekkülüne izin vermek şeklinde bir hamle olarak anlaşılmıştı. Bir yıl önce krizin boyutları ve krizi doğuran batık kredilere ilişkin yorumlar son derece farklıydı. O zamanlar elli milyar dolar gibi bir paradan bahsediliyor, bunun rahatlıkla tölare edileceğinden ve krizin sona ereceğinden dem vuruluyordu. Sonra tahminler yeni tahminlerle tekzip edildi, sürekli rakam yükseltildi. İşin temelinde mortgage kredilerine ilişkin problem vardı, doğru, Amerika'da ev fiyatları sürekli yükselirken sadece toplumun üst katmanları değil orta ve alt katmanları da bu karlı ticari girişiminin bir parçası olmuşlar, gelirlerini çok hesaba katmaksızın ev almaya soyunmuşlardı. Finans kurumları için ise bu bol müşteri ve saadet zincirinin sürmesi anlamına geliyordu. Fakat faizler yükselmeye başlayıp mortgage kredi ödemelerinin faturaları da yükselmeye başladığında bir kısım ev sahipleri bu miktarı artık ödeyemez hale geldiler. Zincir işte tam burada koptu. Onlar ödeyemediklerinde evleri satılmaya, onların ödemesi esasına dayalı mali zincir tüm bağlantı noktalarında hata vermeye başladı. Böylelikle tersine bir sarmalın içine girildi. Bu zincirde rol alan ve elde varsaydıkları paraların neredeyse on katı kadar kaldıraç kullanan hedge fonlar zora girdi. Kimi hesaplamalara göre 20 trilyon dolar kadar bir para karşılığında 120 trilyon dolarlık, yani eldekini altı kadar iş yapılmaya çalışılmıştı. Hedge fonlar nakde dönmek için piyasalarda satışa başladıklarında tersine

sarmala yeni bir ivme kazandırdılar. Piyasada her şey satılık olduğunda ise ekonomik hareketlilik yavaşladı; çünkü aşağı doğru inen fiyatlar en akıllıca davranışın "beklemek" olduğuna işaret ediyordu. Sadece hisse senetleri piyasasında değil emtia piyasalarında da potansiyel alıcılar beklemeye çekildiklerinde fiyatlar daha hızla aşağı inmeye, kaldıraç kullanan hedge fonlar ise nakde dönme telaşıyla bu inişe güç katmaya devam ettiler. İşte faiz indirimleri tam da burada devreye girerek, düşük geri ödemeleri kredilerle yeni tüketiciler oluşturmaya çalışıyor. Amaç talebi canlı tutarak arzı desteklemek.

Tüm bunlar yaşanırken hükümetlerin sürekli piyasaları fonlaması ve batışlara izin vermeyeceklerine yönelik izlenim yaratmaları bir yere kadar işe yarıyordu. Nitekim batma noktasına gelen şirketleri bir bakıma devletleştirdiler. Thatcher döneminde özelleştirme şampiyonu olan İngiltere en büyük devletleştirmeye bir bankayı kamusallaştırarak imza attı. Serbest piyasanın kutsal ilkeleri büyük yara almaya başlamıştı. Piyasanın ilahi elinin dağıttığı kadere hükümetler müdahale ediyor, çıkarlarını yeterince öngöremeyerek batma kutsal cezasına çarptırılan kurumları kurtarmaya çalışıyorlardı. Bu durum haklı olarak, kar ederken ortada görülmeyen ama sıkıştıklarında devletten yardım isteyen bu kurumlara karşı bir tepki doğurdu. Çünkü hükümetlerin şirketlere aktardıkları paralar vatandaşların vergileriydi ve bu vergilerin nasıl kullanılacağı konusunda kitapta

yazılı olmayan uygulamalar yaşıyordu. Her ne kadar bu kamulaştırmalar geçici bir süre için yapıyor olduğu, yarın fiyatlar normalleştiğinde bunların piyasaya geri verileceği, hatta kriz dolayısıyla sağlanan bu desteğin şartlar normalleştiğinde kamuya büyük karlar sağlayacağı temaları işlense de, vatandaşların bu değerlendirmelere ne kadar itibar ettikleri meçhul kaldı. Ancak uzun bir kariyeri olan Lehman Brothers iflas ettiğinde ve yöneticiler bu iflasa seyirci kaldıklarında her şey çok daha hızlı bir şekilde aşağı doğru inmeye başladı. Çünkü bu ölçekte büyük bir kuruluşun küresel bağları dünyanın her yerindeki kurumlar için yeni bir zarar ve problem anlamına geliyordu. Bu arada Brothers'ın ürünlerinin Türkiye'de de pazarlandığına dair şayialar çıktı.

Krizin ikinci aşaması: Reel sektör

Finans piyasasındaki kriz, faiz indirimleri, bir daha Lehman boyutlarında herhangi bir kurumun batmasına izin verilmeyeceği hususundaki teminatlar dolayısıyla yavaşlamaya başlarken, krizin ikinci aşaması reel sektörde başladı. Tüketiciler fiyatların düşüşü nedeniyle beklemeyi tercih ettikleri için piyasa daralmış, bu da reel sektörün üretimini ve o üretime bağlı tüm mekanizmaları tehdit eder hale gelmişti. Bunun en çarpıcı örneği Amerika'daki otomobil devlerinin durumuydu. GM, Chrysler, Ford satışların düşmesi nedeniyle batacakları değerlendirilmesiyle hükümetin kapısını çaldılar ve kurtarma paketi istediler. Sadece otomobil devleri değil, büyümede rekorlar kıran Çin'de de işlerin yolunda gitmediği görüldü. Dünya demir çelik üretiminin önemli bir kısmının müşterisi olan Çin talebini düşür-

düğünde bu alanda müthiş bir dalgalanma yaşanmış, Türkiye fiyatları ile söyleyecek olursak kilosu iki bin lırayı geçmiş olan, hurdasının peşinden bile insanların koştuğu demir bir anda seksen kuruşa kadar düşmüştü. Yine en önemli enerji kalemini oluşturan petrol, istikrarsız bir fiyat grafiği çizmişti. Krizin başlarında hedge fonların can havliyle yaptıkları spekülasyonla 147 dolara kadar çıkan petrol, şimdi yüz dolarını yitirmiş, kırklı fiyatlarında seyreliyor. O dönemde piyasa yapıcısı çevrelerin dünya kamuoyuna dönüp "iki yüz dolarlık varil fiyatlarına alışın" demeleri şimdi ironik tebessümlerle karşılanıyor. OPEC günlük üretimi önemli miktarda düşüreceğini beyan edip bunu sağlamasına rağmen petrol fiyatları yerlerinden kıpırdamadılar bile. Çünkü bir malın alıcıları piyasadan çekildiğinde ve siz en azından hayatîyetinizi sürdürmek adına bu malı satmak zorunda kaldığınızda fiyatları speküle etmeniz zorlaşır.

Dünyanın bugün korktuğu en önemli problem resesyon. Bu kabus kelime, tüm fiyatların sürekli düşmesinden ama alıcıların olmamasından, piyasanın daralmasından, işsizlikten ve yoksulluktan bahsediyor. Dünya devi Amerika'nın resesyona girip girmediği tartışılırken açıklanan resmi veriler Amerika'nın aslında bir yıldan bu yana resesyonda olduğunu ortaya koydu. Bu defa dikkatler resesyonun süresine yöneldi. Acaba Amerika ne zaman resesyondan çıkacaktı? Bu, büyümenin negatiften pozitive dönmesi anlamına geliyordu. Doksanlı yılların başında on yıl süren bir resesyon tecrübesi yaşayan Japonlar, Amerika'da resesyonun uzun sürmeyeceği tahmininde bulundular. Amerika asla Japonya gibi olamazdı, çünkü Japonlar resesyon dönemlerinde şirketleri kurtaran klasik operasyonlara yanaş-

Dinamizmini ve sermaye çekme cazibesini önemli ölçüde büyümeye bağlamış Türkiye gibi ülkelerde büyümenin düşmesi demek birçok olumsuzluğu peşisıra çağıracak bir kara haber niteliğindedir.

madıkları için bu kadar uzun süre resesyonda kalmışlardı. Şirketlerden işçi çıkartmamışlar, kapının önüne kimseyi koymamışlar, eldekini paylaşmayı tercih etmişlerdi. Oysa kapitalizmin kutsal ilkelerinin doğrultusunda kesilen parmanın acımayacağı “ahlakına” sadakatle uyacak Amerikalılar, kapının önüne koyduklarının kaderiyle ilgilenmeyerek yola devam edebilirlerdi.

Büyüme ve Türkiye

Bu değerlendirmeler gönüllere ne kadar su serpmiştir, belli değil, ancak Amerika’nın resesyona girmesi her yerde büyüme hesaplarının revize edilmesi sonucunu doğurdu. Dünya Bankası, İMF gibi küresel kurumlar dünya için büyüme tahminlerini düşürdüler. Türkiye’de bu düşürmelerden payını aldı, tahminlere göre negatif sınıra yaklaştı. Bu halde bir küçülmeye karşılırsanız bu hiç kimse için sürpriz olmayacaktır. Ancak dinamizmini ve sermaye çekme cazibesini önemli ölçüde büyümeye bağlamış Türkiye gibi ülkelerde büyümenin düşmesi demek birçok olumsuzluğu peşisıra çağıracak bir kara haber niteliğindedir.

Dünya ölçeğinde bu gelişmeler yaşanırken, krizin Türkiye’ye uğrayıp uğramayacağı da bir süre tartışıldı. İktidar teğet geçeceğini, TÜSİAD gibi kurumlar ise ciddi bir travma yaşanacağını beyan ettiler. İktidar, sağlam siyasi iradenin, bütçe disiplininin, gelişmiş

ülkelerde faizler sıfıra inerken Türkiye’nin sunduğu yüksek faizin ve dolayısıyla cari açığı finanse edecek likit akışının krizin etkilerini azaltacağı hesabı içindeydi. Bu arada İMF ile yapılacak bir anlaşma ile elde edilecek kaynağın piyasalarda güven sağlayacağı düşüncesi ile görüşmelere başlandı. Türkiye’nin krizden derin bir şekilde etkilenmediğini iddia edenler ise, cari açığın finanse edilemeyeceğini, dışarıya yaşanan daralma dolayısıyla şirketlerin ayakta duramayacağını, böylelikle hem finans sektörünün hem de reel sektörün büyük yaralar alacağını ifade ediyorlardı.

2008 yılının Aralık ayında piyasaları yavaşlamış bir Türkiye var önümüzde. Küçük ölçekli kimi üreticiler “böylesini yaşamadıklarını” söylüyorlar. Elbette bu bilimsel bir mukayese değil güncel şikâyeteye dayalı bir ifade. Mutlaka

önemli ölçüde bir durumu da ifade ediyor. Göstergelere baktığımızda zirvesinin yarısına gerilemiş bir

borsa, yüzde otuzlar oranında yükselmiş bir döviz, yüzde on yedi civarında dolaşan bir faiz oranı görüyoruz. Bu arada bir iki ay önce faizin yüzde 23’e, borsanın daha da geriye, nihayet dövizin dolar olarak söyle-

yecek olursak, 1750’ye dayandığını hatırlamak işe yarayabilir. Göstergelerdeki bu gerileme işlerin yoluna girdiğinin bir işareti mi, yoksa yılbaşı iyiliği mi, yoksa yeni dalgalanmaların soluklanması mı, henüz belli değil. Tüm ihtimallere ilişkin bol miktarda şayia var. Şayia deyince, malum, piyasaların önemli bir özelliği şayialarla iç içe olması. Çünkü şayialar piyasa-

lardaki spekülâtif hareketlerin en önemli paydaşı. Arzulara, fantezilere, ya da kötümserliğe dönük olarak cuk diye yerine oturan dedikodular uygun toplumsal hareketlenmeleri de tetikleyebiliyorlar. Şayialara inanmak konusunda insanlar 5N 1K kuralını aramıyorlar ne yazık ki. Son dönemin önemli şayialarından birisi iktidarın mahalli seçimlere kadar ülkeyi "tutmaya çalıştığı" krizin etkilerini hissettirmemeye dönük bir strateji izlediği. Seçimlerin hemen akabinde bu tüm gücüyle ortaya koyduğu direnişe bir son vereceği ve işte o zaman dananın kuyruğunun kopacağı. Bunu duyanlar, seçim, popülizm gibi bildik terimler dolayısıyla olabilir mi? diye düşünebilirler. Fakat küresel kriz dalgalarının lokal siyasi hesaplara izin vermeyen niteliğini takdir edenler, bu türden şayiaların ne kadar inandırıcılıktan yoksun olduğunu da görebiliyorlar.

Kriz ebedi değil

Krize ilişkin olarak Çince yazılış şeklinin isabetle ortaya koyduğu gibi hem tehlike hem fırsat sözü herhalde tüm muhataplar tarafından az çok biliniyordur. Bunu kavramak için elbette Çince yazılış şeklini bilmek de şart değildir. Çünkü piyasalarda olanlar, gelişmeleri takip edenler, tabir caizse elleri tetikte, her an neler yaşandığını bir büyük dikkatle takip ederek pozisyon almaya çalışırlar. Kriz dolayısıyla emtia fiyatlarından tutun hizmetlere kadar her alanda yaşanan gerileme pazarı daraltırken piyasa aktörlerini de çeşitli biçimlerde tehdit eder, onları adeta kepenklerini kapatmaya zorlar. Bu bir süreçtir. Nasıl bolluk zamanları ebedi değilse yokluk ve kriz zamanları da ebedi değildir, bir yerde ibre dönecek, her türlü unsur tersine bir sürecin parçası haline gelecektir. Üstelik bu nokta krizin tam da dibi olan noktadır ve buradan başlayacak dönüş müthiş bir hızla olur, durumu kav-

rayanlar krizin yıkımından altın fırsatlar yakalarlar. Ayrıca yegâne fırsat krizin sunduğu ve çıkış başladığında tam tersine kazançlar sağlayacak olan araçlarla sınırlı değildir. Krize direnerek ayakta duranlar, pazar payları küçülse de varlıklarını sürdürenler, bir bakıma geleceğe yatırım yapanlar, bunun semeresini krizden çıkış dönemlerinde görürler. Kriz zamanında zararına yazan harcamalar bu defa yüksek karlılık olarak o ekonomik yapılara dönmeye başlamıştır.

Dünya bu krizden de çıkacaktır. Tahminler 2009'un ikinci yarısından itibaren bu çıkışın başlayacağı doğrultusunda. Bunu anlamak için gözler Amerikan verilerinde olacak. Bu arada krizin çok daha kısa ve uzun süreceğine dair tahminler de ortalıkta dolaşmaya devam ediyor. Şunu biliyoruz. Dünyada para var, ekonomik güç var fakat güven yok. Güven, bir yanıla siyasi iradelerin işi ama diğer yanıla da doğrudan piyasa kaynaklı. Tüm göstergelerin tersine dönme işaretlerini verdiği an, piyasaların o güveni bulduğu, bu defa tersine bir sarmalla ve hızla krizden çıktığı bir sürecin başlangıç anı olacaktır. Türkiye için de durum farklı değildir. Türkiye tecrübe ettiği çeşitli krizler nedeniyle krizle birlikte yaşama stratejilerine sahip bir ülke. İnsanoğlu için en kötü olan maddi yokluk değil geleceğe yönelik umutsuzluk. Biz, umutsuzluğun sonsuz olmadığını biliyoruz. Herhalde Türkiye'nin kriz konusundaki bu eşsiz tecrübesi, insani bilgisi, dinamik karakteri, dünya piyasalarında edindiği agresif pazar kapma mücadelesi, krizi derin bir şekilde yaşamamıza mani olacak nitelikler. Kimi konular vardır ki, onlar karşısındaki tutum, hayal edilen kehanet aynı zamanda bir gerçeklik olarak karşımıza çıkar. Kriz de bunlardan birisidir. Buna ilişkin her kimin nasıl bir kehaneti varsa hiç şüphesiz onu yaşaması adeta kader mertebesindedir. Bunu da herhalde unutmamak gerekir.

Doç.Dr. Hüseyin ŞEN
Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü
Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim ÇALIŞKAN
Kocatepe Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü

MORTAGE KAYNAKLI KÜRESEL KRİZ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE MUHTEMEL YANSIMALARI

1. Giriş

1980 sonrası süreçte sermaye hareketlerinin serbestleşmesiyle birlikte krizler de küresel bir boyut kazanmıştır. Geçmiş dönemlerde yaşanan krizler, bir ülke ya da bölgeyle sınırlı iken günümüzde krizler ülke veya bölge sınırlarını çoktan aşmış ve sirayet etkisi ile yayılmacı bir niteliğe bürünmüştür. Son yaşanan ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden ABD kaynaklı mortgage krizi de daha önceki küresel krizlere benzer nitelik taşımaktadır. Bütün dünyayı etkileyen krizin ne zaman başladığı ve bu krizden nasıl çıkılacağı ise krize bakış açısındaki farklılıkların oldukça geniş bir yelpazeyle yayılması nedeniyle somut bir reçeteye indirgenememekte ve dolayısıyla krizin bütüncül bir fotoğrafını çekmek mümkün olamamaktadır. Bazıları son yaşanan ABD kaynaklı krizi, kapitalizmin yapısal zafiyeti ve çökme belirtisi olarak görürken; bazıları da, krizin piyasa sistemine aşırı güvenden kaynaklandığını ileri sürmekte ve devletin ekonomiye müdahale dozunun artırılması gerektiğine işaret etmektedir. Tartışmalar bunlarla da sınırlı kalmamakta; bir kısım akademisyen ve pratisyenler de, tam tersine, son yaşanan krizi devletin piyasaya hatalı, yersiz ve yetersiz müdahalelerinin ortaya çıkardığını savunmaktadır.

Bu çalışmada gerek ortaya çıktığı ABD’de, gerekse yerkürenin diğer ülkelerinde, özellikle de ülkemizde halen etkisini ciddi bir biçimde hissettiren mortgage kaynaklı küresel kriz ve bunun Türkiye ekonomisine yansımaları analiz edilecektir.

2. Crisis, What Crisis? [Kriz, Ne Krizi?]

Hemen belirtelim ki, kriz kavramı üzerinde uzlaşı sağlanan genel bir tanım verme olanağı yoktur. Etimolojik köktü, Yunanca olan ve ‘krisis’ olarak ifade edilen kriz kelimesi, tıp dilinde ‘aniden ortaya çıkan bir hastalık belirtisi’ veya ‘bir hastalığın çok ileri bir safhaya

ulaşması anlamına gelirken, sosyal bilimlerde 'buhran' veya 'bunalım' anlamına gelmektedir (Aktan & Şen, 1999:37). Özellikle ekonomi, maliye gibi sosyal bilim dallarında krizin genel bir tarifini yapmak daha da zordur. Yaşanan durumun veya karşı karşıya kalınan olayların kriz olup olmadığı bakış açısına göre farklılık arz etmektedir.

Bütün farklı bakış açılarına karşın bir krizin, özellikle de ekonomik kaynaklı krizin, temel nitelikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Kriz, aniden ve önceden öngörülemeyen bir biçimde ortaya çıkan olumsuz durumdur.
- Kriz, iktisadi ajanlar [bireyler, hanehalkı ve firmalar] ve devletler açısından bir tehdit unsuru olabileceği gibi, bir fırsatlar zinciri de olabilir.
- Kriz, kısa dönemli olabileceği gibi, uzun dönemli de olabilir.
- Kriz, bulaşıcı bir hastalık gibi yayılma ve sirayet etkisi gösterebilir.

Enflasyon, gerek iktisadi ajanlar gerekse devletler açısından bir sorun olduğu halde bir kriz değildir. Oysa ki hiperenflasyon bir kriz halidir. Çünkü hiperenflasyon, aniden ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkmakta ve fiyatlar genel düzeyi kontrol edilemez bir biçimde artmakta ve parasal sistemin tamamen çökmesi, finansal sistemin felç olması gibi olumsuz sonuçları doğurmaktadır. Benzer şekilde ekonomik durgunluk da bir kriz belirtisi olabilir ancak kriz değildir. Kriz olarak adlandırılabilmesi için beklenmedik bir biçimde aniden ortaya çıkması gerekir. Örneğin, Ekim 1929'da New York Borsası'nın çökmesi ile başlayan ve 1933'lere değin süren Büyük Depresyon bir krizdir. New York Borsası'nda hisse senetlerinin fiyatları aniden düşmüş, tüketim ve yatırım harcamaları dibe vurmuş ve peş peşe bankalar iflas etmeye başlamış, işsizlik had safhaya ulaşmış ve ekonomik büyüme ekonomik daralmaya dönüşmüştür. ABD'deki bu gelişmeler, krizin hüküm sürdüğü 1929-1933 yılları arasında dalga dalga Avrupa ülkelerine ve dünyanın diğer ülkelerine yayılmıştır. O kadar ki, 1933 yılına gelindiğinde ABD'de her dört çalışandan biri işsiz hale gelmiştir.

Daha genel bir ifadeyle ekonomideki temel değişkenlerden birinin ya da bir kaçının bozulması ya da kötüleşmesi, krizden söz edebilmek için yeterli değildir. Örneğin tek başına işsizlik oranındaki veya fiyatlar genel düzeyindeki belirgin bir artış, döviz kurlarındaki aşırı oynaklık ya da kapasite kullanım oranındaki bir düşüş pekala bir kriz belirtisi olarak algılanabilir. Ancak bunların basit bir ekonomik dalgalanmadan başka bir şey olmama ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Şu durumda içinde bulunulan durumun veya karşı kar-

şıya kalınan olayların kriz olarak adlandırılabilmesi için ekonomide aniden ve beklenmedik bir biçimde ortaya çıkması, makro açıdan ülke ekonomisini, mikro açıdan ise iktisadi ajanları ciddi ölçüde sarsacak sonuçlara yol açması gerekir (Aktan & Şen, 1999: 39).

Uluslararası Para Fonu [IMF] ekonomik krizleri, gelişmiş ülke ve gelişmekte olan ülkeler açısından ayrı ayrı ele almakta ve değerlendirmektedir. IMF'ye göre gelişmiş ülkelerde ekonomik kriz; talepte aşırı daralma, yatırımlarda düşüş, işsizlik ve refah kaybı şeklinde kendini gösterirken, gelişmekte olan ülkelerde krizler kendini iç ve dış kaynaklı krizler olmak üzere iki farklı şekilde göstermektedir. İç kaynaklı krizler, genellikle piyasada hızlı likidite artışı sonucu, faizlerin hızla yükselmesi ve bütçe açıklarının kaçınılmaz olmasıyla ortaya çıkmaktadır. Dış kaynaklı krizler ise ülke parasının hızla değer yitirmesine karşın ihraç mallarının fiyatının düşmesi ve ithal malların fiyatlarının artması, belirsizlik ve güven bunalımı, kötü yönetim gibi nedenlerle yabancı sermaye girişlerinin yavaşlaması ve hatta durması şeklinde kendini göstermektedir.

3. Geçmişte Yaşanan Küresel Krizlere Kısa Bir Bakış

Kapitalizmin tarihi krizlerle doludur. Eleştirel bir açıdan bakıldığında aslında kapitalizmin tarihini bir krizler tarihi olarak da ele almak mümkündür. Marksizm, krizlerin kapitalizmin yapısal-kurgusal bozulmasının bir ürünü olduğunu ve krizlerin arızı ya da dışsal olmayıp kapitalizmin bünyesiyle ilgili olduğunu ileri sürmektedir. Her kriz sonrasında sermaye daha da yoğunlaşmakta ve toplumsal çelişkiler artmaktadır. Bu yaklaşıma göre daralan sömürü oranları karşısında sermayenin kendi içindeki küçük sermayeyi proletarya saflarına itmesi sonucu kutuplaşma artmakta, sermayenin sömürü oranı daraldıkça küreselleşme yoluyla daha yüksek kar marjı olan coğrafyalara doğru bir sermaye akımı başlamakta ve kapitalist çelişkiler küreselleşme yoluyla bütün dünyaya yayılmış olmaktadır. Kısaca, Marksizme göre, kapitalizmin bütün dünyaya yayılması, kapitalizmin egemenliğinin pekişmesi olarak algılanmamalı; aksine, Marksist öngörülerin gerçekleşmesi olarak değerlendirilmelidir.

Şüphesiz Marksizmin haklılık yanlarını gözardı etmek mümkün değildir. Ancak kapitalizmin en derin krizlerden bile başarıyla çıktığı da bir gerçektir. Kapitalizmin tarihindeki 1820 yılından başlayarak günümüze kadar uzanan başlıca krizler, kronolojik sıralamaya göre kısa kısa ele alınıp değerlendirilecektir.

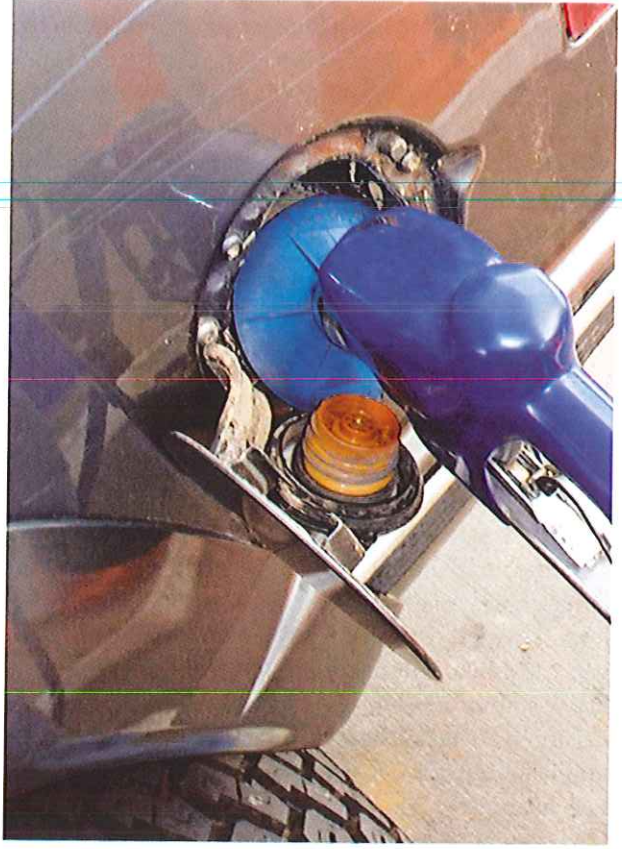
A- 1820-1929 Yılları Arasında Yaşanan Ekonomik Krizler

Dünya'da 1820-1929 yılları arasındaki süreçte çok sayıda ekonomik kriz ortaya çıkmıştır. Bu krizler, 1825, 1836, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1890, 1900, 1907, 1913, 1920 yıllarında yaşanan krizlerdir. Tarihsel süreçteki ilk ekonomik kriz, 1825 yılında İngiltere'de ortaya çıkmıştır. İngiliz sermayedarların ve bankalarının Latin Amerikan ülkelerinde yapmış oldukları yanlış yatırımların sonucu olarak ortaya çıkmış ve kredi hacminde daralma, ödemeler dengesinin bozulmasıyla sonuçlanmıştır. Zamanın İngiltere'si bu krizi ancak 1832 yılında atlatabilmiştir. 1836 Krizi de yine İngiltere'de aşağı yukarı benzer nedenle ortaya çıkmıştır. İngiliz sermayedarları ile bankalarının ABD'de giriştikleri hatalı yatırımları krize neden olmuş ve bu kriz Fransa ve Belçika gibi diğer Avrupa ülkelerini de etkilemiştir. 1847 ve 1857 Krizlerine ise spekülasyon neden olmuştur. Özet olarak, 1820-1929 yılları arasında yaşanan krizlerde özel kesimin yanlış yatırım kararları ve spekülasyonlar etkili olmuştur.

B. 1929 Krizi

1929 Krizi [Literatürdeki adıyla Büyük Buhran] kapitalizmin geçirdiği en büyük krizdir. 1929 Krizi, Kindelberger'in (2007) ifadesiyle 'cinnet', 'panik' ve 'çöküş' olmak üzere üç aşamalı bir süreçte kendini göstermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ülkelerinin paraya duydukları şiddetli ihtiyaç, bu ülkeleri altın para standardını terk ederek karşılıksız para basmaya yöneltmiştir. Karşılıksız para basımı enflasyona neden olmuş; yatırımcılar da, servetlerini o dönemde altın para esasına göre para ihraç eden ABD'ye taşımışlardır. Bu servet akışı varlıkların değerinde hızlı bir artışa [balon ekonomisinin oluşmasına] neden olmuş adeta 'cinnet' başlamıştır. Her şeyin iyiye gittiği zannıyla hareket eden yatırımcılar hisse senedi piyasasında ne varsa satın almaya başlamışlardır.

Altın girişini sürekli hale getirmek isteyen ABD, hem altın para standardını sürdürmüş hem de deflasyonist politikalarla yönelmiştir. İzlenen deflasyonist politikalar, fiyatlarda düşüş ile sonuçlanmıştır. Fiyatlardaki düşüş karşısında kafaları iyice karışan yatırımcılar, paniklemeye başlamışlardır. Beklentiler krize göre şekillenmiş, yatırımcılar paralarını kurtarmak için çırpındıkça kriz daha da derinleşmiştir. Özel sektörün kartelleşmiş yapısı da 1929 Krizi'nin adeta tuzu biberi olmuştur. Ekonominin tamamına hükmeden az sayıda dev firmanın birkaçının krize girmesi ekonomi üzerinde

daha büyük bir olumsuz etki yapmış; krizin hem uzun hem de yıkıcı olmasında önemli bir etken olmuştur. Gelmiş geçmiş en büyük ekonomik kriz sayılan 1929 Krizi beraberinde işsizlik oranında anormal bir artış, banka iflasları, milli gelirden üçte birine varan oranda düşüş, dış ticaretin sektöre uğraması gibi olumsuzluklar getirmiştir.

C. 1973 Petrol Şoku

ABD'nin 1971 yılında altın para standardından vazgeçmesi sonrasında Dolar dalgalanmaya bırakılmıştır. Diğer ülke para birimleri de dolara endeksli olduğundan doların dalgalanması ile dünyadaki likidite hacmini sınırlandıracak herhangi bir uluslararası çapa kalmamıştır. Bu durum, diğer sanayileşmiş ülkelerin de paralarını dalgalanmaya bırakmasını beraberinde getirmiş ve sonuçta da bütün para birimleri hızla değer kaybetmeye başlamıştır.

Bu sürecin kriz açısından anlamı, önceleri bir ülkenin döviz rezervindeki artış, ancak diğer ülke ya da ülkelerin döviz rezervindeki azalışla mümkün iken; kurlardaki dalgalanma sonrasında hiçbir ülkede likidite azalmaksızın döviz rezervini artırmak mümkün hale gelmiştir. Kısaca ülkelerin döviz rezervleri likit hale ge-

lerek likidite bolluğu ile sonuçlanmıştır. Petrol üreten ülkelerin gelirleri de para birimlerinin değer kaybetmesine bağlı olarak hızla azalmıştır. Bu gelişme üzerine de petrol fiyatları altın standardına bağlanmış; sonrasında da petrol fiyatları dört kata varan artışlar göstermiştir. Etkileri uzun süre devam eden bu krizde ekonomiler bir yandan yüksek enflasyonla mücadele ederken bir yandan da kendilerini durgunluk içinde bulmuşlardır. Yani stagflasyon olgusu ile yüz yüze gelmişlerdir.

D. 1997 Asya Krizi

Temmuz 1997'de Tayland'da başlayan Asya Krizi, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Filipinler gibi bölge ülkelerini hızla etkisi altına almıştır. Krize giren ülkelerde mali sektörle ilgili regülasyonların yetersizliği ve şeffaflığın sağlanamamış olması krizin öncü göstergelerinin oluşmasına ya da kriz sinyallerinin oluşmasına neden olmuştur. Özellikle Asya ülkeleri büyüyen cari açığı azaltma yerine finanse edilebildiği yere kadar sürdürmeyi tercih etmişlerdir. Özel kesim kuruluşlarının ve bankacılık sisteminin kısa vadeli borç stokundaki hızlı artış dış finansman zorlaşınca krize davetiye çıkarmıştır. Burada önemle belirtelim ki, bu krizde borç verenler de masum değildir. Başlangıçta karlı alanlara yönelen yabancı sermaye zamanla daha az karlı alanlara da girmeye başlayınca risk artmıştır. Sü-rü güdüsü psikolojisiyle hareket eden sermaye bu ülkeleri hızla terk etmiştir.

4. Mortgage Kaynaklı Küresel Kriz

ABD'de ortaya çıkan ve bu ülke dışında başta Avrupa olmak üzere dünyayı etkisi altına alan mortgage kaynaklı küresel kriz, kendini aslında 2004 yılından itibaren yavaş yavaş hissettirmeye başlamıştır. Krizin temelinde kapitalist iktisadın en temel kuralının işleme-mesi yatmaktadır. ABD'nin dış açıklarını finanse etmek için para arzını artırması ve Çin'in döviz rezervlerini tekrar Amerikan tahvillerine yatırmasıyla likidite bollu-ğuna bağlı olarak ABD'de faizler düşmüş ve kredi verilebilir fonlar olağanüstü artmıştır. Ortaya çıkan bu liki-dite bolluğu varlık değerlerinin 'balonlaşmasına' neden olmuş ve sonuçta da konut fiyatları yükselmiştir. Buna rağmen bankalar kredi musluklarını sonuna kadar aç-mış, hatta daha önce kredi verilmesi sakıncalı kabul edilen kesimlere dahi kredi verilmeye başlanmıştır (Gorton, 2008).

Her ne kadar bu kriz mortgage kaynaklı olsa da, as-lında sorunun özünde likidite bolluğun varlık değerle-

rini suni bir biçimde artırması yatmaktadır. Çünkü sorunun kaynağı gibi görünen riskli kredilerin [sub-prime] oranı bir hayli düşük olup; yalnızca toplam mortgage kredilerinin %14'ü civarındadır (Arıkan, 2008). Krizi asıl tetikleyen unsur, buradan başlayan paninin bütün mali piyasaları ardından da reel sektö-rü derinlemesine etkilemesidir.

Kredi ödemelerinde yaşanan sorunlar, kredi geri ça-ğırılmaları, ödenemeyen krediler ve teminat satışları, ko-nut fiyatlarını hızla düşürmüş ve portföylerinde önem-li miktarda ipotekli konut kredisi bulunduran bankala-rın sermayeleri erimeye başlamıştır (TEPAV, 2008). Bu yeni süreçte bankalar, kredi vermekten kaçınmaya baş-lamış ve daralan kredi hacmi, reel sektörün de krizden etkilenmeye başlamasına neden olmuştur. Ekonomiler hızlı bir durgunluk ve işsizlikle karşı karşıya kaldıkları için devlet müdahaleleri kaçınılmaz hale gelmiş ve Keynezyen reçeteler etrafta uçuşmaya başlamıştır.

5. Krizin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Muhtemel Yansımaları

1930 yılında Türk Parasının Kıymetini Koruma Ka-nunu [TPKKK] ile kambiyo kontrolünü benimseyen Türkiye, uzunca bir süre dış piyasalardan soyutlanmış ve küresel krizlerden fazla etkilenmeyen kapalı konu-munu sürdürmüştür. Sermaye hareketlerinde serbest-leşmeye paralel olarak Türkiye ekonomisinin küresel krizlere karşı hassasiyeti ve kırılganlığı artmıştır.

24 Ocak 1980 Kararları ile dış ticaret libere edilmiş ve 1989'daki 32 sayılı kararla kambiyo mevzuatı büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, 1983 yılı sonlarında TPKKK Hakkında 28 sayılı karar ve yine aynı kanun bağlamında 1984 yılı ortalarında çıkarılan 30 sayılı Kararlarla başlamıştır. Bu kararlarla sermaye hareketlerinde kısmen serbestleşme sağlanmıştır. Tam serbestleşme ise 1989 yılında 32 sa-yılı kararla tamamlanmıştır. Söz konusu kararlarla dö-viz ve dış ticaretin idaresi, Hazine ve Dış Ticaret Müs-teşarlığı'na verilmiştir. Daha sonra da bu görev Merkez Bankası'na bırakılmıştır. Mayıs 1981'den itibaren de bankalara TCMB tarafından belirlenen kurun %6 altın-da ya da üzerinde kur belirleme serbestisi tanınmıştır. 1989 yılında yürürlüğe giren 32 sayılı kararla sermaye hareketlerinde tam serbestleşme sağlanmıştır. 32 sayılı karara göre, yurtiçi yerleşikler herhangi bir kısıtlama ol-maksızın bankalardan ve/veya özel finans kurumların-da döviz satın alabilecekleri gibi, aldıkları dövizleri de yanlarında bulundurabilirler. Benzer şekilde yurtdışın-da çalışanlar da yurda döviz getirebilirler. 1990 yılında

da zamanın hükümeti IMF'ye başvurarak TL'yi konvertibl para olarak tescil ettirmiştir. Bu düzenlemeler sonrasında Türkiye ekonomisi, küresel sermaye hareketlerine açık hale gelmiş ve dolayısıyla küresel krizlere de maruz kalmaya başlamıştır (Seyidoğlu, 2003).

Küreselleşmenin had safhaya ulaştığı 1990'lardan bu yana, küresel krizler bir istisna olmaktan çıkıp [ade-ta] norm haline gelmiştir. Küresel ekonominin ve uluslararası finansal piyasaların bir parçası olan Türkiye'nin de az ya da çok küresel krizlerden etkilenmesinden daha doğal bir şey olamaz. Nitekim son yaşanan küresel kriz de Türkiye ekonomisinin etkilemiştir. Krizle birlikte Türkiye ekonomisinde yaşanan durgunluk, açık bir gerilemeye dönüşmüştür. Bu krizin Türkiye ekonomisine yansımalarını yalnızca dövizin yükselmesi ya da borsadaki menkul kıymetlerin değer yitirmesi şeklinde yorumlamak olsa olsa sorunu aşırı hafife alan bir bakış açısı ile açıklanabilir. Ucuz döviz ve ucuz ithalata dayalı büyüme modeliyle Türkiye, kriz karşısında çeşitli uluslararası raporlarda en riskli ülkeler kategorisinde gösterilmektedir (Yeldan, 2008). Krizle ilgili en olumsuz tablo, yüksek cari açık ve özellikle özel sektörün dış borçlanmaya bağımlı bir yapı ile krize yakalanmamız olmuştur. Krizin birinci aşaması olan finans sektörü krizi, Türk finans sektörünün 2001'den çıkarılan ders-

lerle güçlendirilmesi sonucu neredeyse hasarsız atlatılmıştır. Ancak burada unutulmaması gereken husus, finans sisteminin sağlam olmasının uzun süreli durgunluk tehlikesi karşısında önemsiz olacağı ve reel sektör krizini önlemeye yetmeyeceğidir. Hatta bu sağlamlık, likidite sıkıntısının artması beklenen ilerleyen dönemde kredi sağlamada aşırı temkinli tutumlara dönüşeceğinden belki de krizin etkilerini artırıcı bir unsur olacaktır. Kaldı ki ABD'de bile başlamış bir krizde para politikası ile durgunluğa girilmesinin önlenemeyeceği asıl sorunun likidite eksikliği değil yaşanan borç krizi olduğu tartışılmaktadır (Roubini, 2008). Dolayısıyla bizi asıl etkileyecek kanal kısa vadeli dış borç yükünün sürdürülemezlik sınırında olduğu özel kesimin yaşayacağı reel sektör krizidir. Krizin ilk yansımaları da işsizlik artışı ve durgunluk biçiminde kendini gösterecektir.

ABD kökenli son yaşanan krizin Türkiye ekonomisini etkilemesi aşağıdaki kanallar yoluyla ortaya çıkacaktır:

- Özel kesimin gerek iç piyasadan gerekse dış piyasadan finansman sağlama olanaklarının daralması,
- Kurlarda olumlu bir gelişme olmasına karşın krizin yaşandığı diğer ülkelerde ortaya çıkacak talep daralması nedeniyle ihracatın azalması,
- Doğrudan yabancı sermaye ve portföy yatırım-

larının azalması sonucu döviz arzının azalması ile birlikte kurların yükselmesi ve TL'nin hızla değer kaybetmesi,

- Kurların yükselmesi nedeniyle özel kesimin kısa vadeli finansman yükümlülüklerini yerine getirmede zora düşmesi,

- Krizin belirsizlik yaratması, belirsizliğin de iktisadi ajanların tüketim, yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemesi,

- Merkez Bankası'nın para politikasının uygulanmasında ikileme düşmesi [durgunlukla mücadele ve likidite darlığını gidermek için para politikasını gevşetmesi gerekirken yüksek enflasyon tehdidine karşı sıkı para politikası izlemek zorunda kalması ve bu iki kriz belirtisinin gerçekleşme ihtimalleri birbirine yakın olduğundan strateji belirlemede kararsızlık yaşanması],

- Krize maruz kalan ülkelerin kendi mali sektörlerini kurtarmaya yönelik olarak almış oldukları tedbirlerin Türkiye ekonomisine zarar vermesi [Örneğin bu ülkelerin mevduata garanti vermelerinin Türkiye'den sermaye çıkışına neden olması],

- Turizm gelirlerinde azalma,
- Hedge fonların döviz riski algılamasını yüksek bulması ve bunun sonucunda da söz konusu fonların kaçıışı.

6. Krize Karşı Alınabilecek Önlemler

Halihazırdaki küresel krizin en riskli tarafı, enflasyon ve resesyon potansiyelinin aynı anda mevcut olmasıdır. Yani stagflasyonist eğilimler taşımasıdır. Bu birbirine zıt iki durumdan hangisinin ortaya çıkacağı konusundaki belirsizlik, alınacak tedbirler konusunda hükümetlerin kararsız kalmalarına neden olmaktadır. Bu yönüyle daha önceki küresel krizlerden daha girift bir krizle karşı karşıya olduğumuzu kabul etmeliyiz. Bunun yanında piyasa yanlısı çözüm önerileri yanında müdahale dozajı yüksek öneriler de birbiriyle çelişen tedbir paketlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Heterodoks öneriler olarak adlandırabileceğimiz kamusal politikaları öne çıkaran bu yaklaşımların ortak noktası, cari açık ve işsizliğe neden olacağı için IMF'le kesinlikle bir anlaşma yapılmaması, işsizlikle mücadelenin krize karşı alınacak önlemlerin başında yer alması, vergi indirimlerinin işten çıkarmama şartına bağlanması, enflasyon hedeflemesinden vazgeçilmesi, sermaye üzerindeki vergi yükünün artırılması, fiyat istikrarına odaklanmış sınırlı bir amaç ye-

rine Türk parasının aşırı değerlenmesinin önüne geçilmesi, sıcak para hareketlerinin vergilerle sınırlandırılması, Gümrük Birliği anlaşmasının kapsamının daraltılması gibi önlemler de krize karşı önerilmekte ve çözüme ilişkin birbirine aykırı tedbirlerden hangisinin uygulanması gerektiği konusundaki belirsizlik artmaktadır.

Yaşanmakta olan bu son krizle mücadelede birbirinden farklı ideolojik arka plana sahip çözüm önerileri yerine belki de daha önceki krizlerle mücadele yöntemlerinden elde edilen tecrübeler daha fazla yol gösterici olacaktır. Türkiye 1929 Buhranından ulusal ekonomisini devletçi ekonomi modeli ile koruyabilmişti. 2008'in koşulları 1930'lardan çok farklıdır ve o dönemdeki devletçi modele dönmek gerçekçi değildir (Yeldan, 2008). Bununla birlikte krizlerle mücadelede başarı kazanmış uygulamalar ışığında şu önlemler uygulanabilir: İç talebe yönelik emek yoğun sektörlerin desteklenmesi, sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve aramalı ihtiyacının yurt dışından değil yurt içi piyasalardan karşılanmasına yönelik tedbirler alınması ve ithalata bağımlılığın azaltılması gerekmektedir. Zaten döviz kurlarının yükselmeye başlamasıyla bu eğilimin kendiliğinden güçlenmesi beklenmektedir. Ucuz döviz politikası terkedilerek sıcak para hareketlerinin yıkıcı etkisi hafifletilmelidir.

Türkiye gibi piyasa ekonomisinin uygulandığı bir ülkede piyasanın tekrar işler hale getirilmesi krize karşı alınabilecek önlemlerin başında yer almalıdır. Şüphesiz mevcut güven kaybı giderilmeden alınacak önlemler krizi daha da derinleştirebilecektir. Örneğin çalışan kesimlere yönelik bir harcama politikası işsiz kalma kaygısı giderilmediği müddetçe genişletici olamayacaktır. Bu nedenle iç ve dış piyasalara güven telkin edici politikalar, krizin etkilerinin minimize edilmesinde hayati öneme sahiptir.

İkinci aşamada daralan kredi kanallarının bozucu etkilerini azaltmak üzere idari ve yasal düzenlemelere gidilmeli ve ödünç verilebilir fonlar artırılmalı, gerek bankalara gerekse bankalarda mevduatı bulunanlara çeşitli teminatlar sağlanmalıdır. Unutulmamalıdır ki bu kriz iç dinamiklerden kaynaklanan bir kriz değil; dünyadan Türkiye'ye yönelen bir krizdir. Bu nedenle krize yönelik olarak izlenecek politikaların amacı Türkiye ekonomisine etkilerini tamamen

ortadan kaldırmak olmayıp; asgari hasarla atlatacak bir süreci yönetmek olmalıdır.

Üçüncü aşamada ise krizle mücadelede genişletici politikaların yönü belirlenmelidir. Talep yönlü politikaların odağında kredi musluklarını kapatan mali kesim mi olmalıdır, istihdamın ve üretimin yükünü taşıyan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler mi desteklenmelidir yoksa bu krizden en fazla etkilenen geniş işsizler kitlesine mi harcamalar yönlendirilmelidir ya da kamu kesimi genişletici harcamaları bizzat kendisi mi yapmalıdır?

Dördüncü aşamada da uygun para ve maliye politikalarının bileşiminin ne olacağına karar verilmelidir. Genişletici maliye politikası araçlarından vergi indirimleri ve kamu harcamaları artışı ikilisinden hangisi tercih

edilmelidir? Vergi indirimlerinden sonra artan kişisel gelirler, kriz beklentisi devam ettiği için tüketimi değil tasarrufları arttırabilir ve arzulanan genişletici etki gerçekleştirebilir. Çalışan ya da işsiz kesimlerin desteklenmesi de beklentiler düzelmediği için tasarruflara yönelmeye neden olabilir. Mali kesimin desteklenmesi ise kredi verilebilir fonları doğrudan artıracığı için tutarlı gözükmeyle birlikte açgözlük-

leri nedeniyle krize neden olan mali kurumların desteklenmesi, yeterince kamuoyu desteğini arkasına alamamaktadır. Kamu kesiminin bütçe disiplininin uzaklaşarak genişletici politikaları kendisinin uygulaması dış açık sorununu uluslararası kredi imkanlarının daraldığı bu süreçte daha da içinden çıkılmaz hale getirebilir.

Kısaca mali sistemimizin sağlam olması, krizin köküntüye dönüşmesini engellemiş olmakla birlikte, uzun süreli durgunluk tehlikesi karşısında anlamsız kalmaktadır. Bu nedenle, sıraladığımız tüm bu hususları da dikkate alarak, yaşanan küresel krizin Türkiye ekonomisi üzerindeki olumsuz etkilerini minimize etmek için alınabilecek önlemler paketi şunlar olabilir:

- Sahte iyimserlik terk edilmeli, daha gerçekçi ve uzun vadeli politikalar hayata geçirilmelidir.

- Piyasalara güven verilmelidir. Bu bağlamda gerekirse, katkısı sınırlı olsa dahi, AB'ye katılım süreci ve IMF çapası devam ettirilmelidir.

- Mali disiplini bozmadan, özel kesime yönelik kredi kanallarının tıkanması önlenmelidir. Bu çerçevede bankaların kredileri vadesinden önce geri çağırma-

ları önlenmeli ve bankalardaki mevduata kısmi güven-
ce sağlanmalıdır. Ayrıca bankaların kredi açma istek-
sizliğinin çeşitli garanti mekanizmaları ve kısmi kefa-
letle minimize edilmesi gerekir.

- Özel kesime ait finansal kurumların eriyen ser-
mayeleri güçlendirilmelidir. Ayrıca bu kurumlar arasın-
daki güven bunalımı gerekirse Merkez Bankası'nın
devreye girmesiyle giderilerek birbirlerine ödünç ver-
meleri kolaylaştırılmalıdır.

- Konut piyasasında fiyatların hızla düşüşü en-
gellenmeli, konutlara el koyma zorlaştırılarak vadesin-
de ödenemeyen borçlar yeniden yapılandırılm

- Bankalar üzerindeki denetim sıkılaştırılarak çürük
olanlar sistem dışında tutulmalıdır.

- Krizden zarar gören kesimlerden [KOBİ'ler, ça-
lışanlar ve finansal kurumlar] hangisi veya hangilerinin
öncelikli olarak destekleneceği ortaya konulmalı ve bu-
nun gerekçeleri kamuoyu ile paylaşılmalıdır.

- Konut kredilerinin önce menkul kıymetleştiril-
lip, sonra da bunların sigortalanmasından özenle kaçıl-
malıdır.

- İşsizlik Fonu'nda atıl durumda tutulan fonlar
değerlendirilmelidir.

- KOBİ'ler için Avrupa Yatırım Bankası, Dünya
Bankası gibi uluslararası finansal kuruluşlardan uygun
şartlarda [düşük maliyetli ve uzun vadeli] kredi temin
edilmelidir.

7. Sonuç

Krizlerin sorumluluğu ve faturası, her krizde piya-
sa sistemine kesilip devlet müdahaleleriyle krizden çı-
kılmasına karşın bu devletçi anlayış kalıcı olamamak-
ta kısa sürede terk edilerek tekrar iktisadi işleyiş, piya-
sa dinamiklerine bırakılmaktadır. Krizler, kapitaliz-
min tam işleyişinden değil; aksine kapitalizmin man-
tığından uzaklaşılması sonucu ortaya çıkmaktadır.

Genel olarak bir ekonomik krizle mücadelede iki
farklı yöntem izlenebilir. Birincisi henüz kriz başlama-
dan önce çeşitli öncü göstergelerden yararlanılmak

suretiyle bozulan dengelerin ortaya konması ve böy-
lece muhtemel bir krizin önlenmesidir. Diğeri ise baş-
lanmış bir krizden çıkış için çözüm yolları üretmektir.
Sinyal yaklaşımı adı verilen birinci yöntemde krizi
başlatabilecek değişkenlerin her birisi için kritik de-
ğerler tespit edilmekte, optimal değerden uzaklaşan
göstergelerin verdiği sinyaller doğrultusunda kriz tah-
min edilmeye çalışılmaktadır. Başlanmış bir krizin
olumsuz etkilerini gidermek sonuçta büyük çaplı mü-
dahaleleri zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede ilk ola-
rak piyasaya güven verecek basiretli bir yönetim tarzı
ortaya konulmalıdır Bunun için ekonomik aktörleri
doğru davranış biçimlerine sevk edici mekanizmalar
kurulmalı ve risk yönetimine geçilmelidir. Bankacılık
sisteminin bağımsız denetimini sağlayacak yasal dü-
zenlemeler ihdas edilmeli ve yöneticilerin hesap ver-
me sorumluluğu sağlam temellere oturtulmalıdır.
Muhasebe standartları getirilerek ve bilgi açıklama
zorunluluğu ile yatırımcıların gerçek durum hakkında
tam bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır. Yargı gücü-
nün krizlerde işlevselliği artırılmalıdır. Piyasa disiplini
teşvik edilmeli, yabancı bankaların piyasaya girişleri
sağlanmalı, kamu mülkiyetindeki finansal kurumların
etkinliği azaltılmalıdır.

Krizle karşı alınacak önlemlerin tutarlı bir politika-
nın bileşenleri olması çok önemlidir. Birbirinden kop-
uk ya da vizyonsuz tedbirlerin sonuca etkisi sınırlı
kalacaktır. Örneğin çalışanlara yönelik bir vergi indiri-
mi ya da işverenlerin sigorta maliyetlerinin azaltıl-
ması kulağa hoş gelen önlemler olsa da beklenen et-
kiyi göstermeyebilir. Çünkü mevcut istihdamın faal
iken desteklenmesi, işten çıkarılma korkusunu berta-
raf etmeyeceği için örneğin talebin canlanması için
yapılacak bir vergi indirimi, tam tersine ihtiyat güdü-
sünün zirvede olduğu bu belirsizlik döneminde belki
de tasarrufları artıracak durgunluğu derinleştirecektir.
Dolayısıyla asıl yapılması gereken, alternatif politika-
lar arasından amaca en iyi hizmet edecek seçenekler
demetini tespit edip; bunları hayata geçirmektir.

DİPNOT

- 1- Aktan, C.C. & Şen, H. (1999), Globalleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye, Türki-
ye Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeler Serbest Meslek Mensupları ve Yöneticileri
Vakfı, TOSYÖV Yayınları, Ekonomik, Sosyal ve Siyasal Araştırmalar Serisi, No: 1.
- 2- Ankan, N. (2008), 'Amerika Birleşik Devletlerindeki Ekonomik Kriz ve Etkile-
ri', Vergi Dünyası, Yıl: 28, Sayı: 325, Eylül 2008.
- 3- Bustelo, P. (2000), 'Novelties of Financial Crises in the 1990s and the Search
For New Indicators', Emerging Markets Review, 1 (2000), s. 229-251.
<http://www.ucm.es/info/eid/pb/BusteloEMR00pp.pdf> [05.01.2009]
- 4- Kindelberger, C. P. (2007), Cınnet, Panik ve Çöküş- Mali Krizler Tarihi, [Çevi-
ren Halil Tunali], İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. baskı, İstanbul
- 5- Roubini, N. (2008), 'ABD Ekonomisinde Yaşanan Gelişmeler, Bu Gelişmelerin
Global Piyasalar ile Türkiye'ye Yansımaları', RGE Monitör, New York Üniversite-
si, Stern School of Business,
<http://www.hisse.net/forum/attachment.php?attachmen->

tid=70543&d=1205216408 [30.12.2008]

- 6- Seyidoğlu, Halil (2003), 'Uluslararası Mali Krizler, IMF Politikaları, Az gelişmiş
Ülkeler, Türkiye ve Dönüşüm Ekonomileri', Doğu Üniversitesi Dergisi, 4 (2),
s. 141-156

- 7- TEPAV (2008), '2007-08 Küresel Finans Krizi ve Türkiye: Etkiler ve Öneriler',
Küresel Kriz Çalışma Grubu Politika Notu,
http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/2007_08_Kuresel_Fi-
nans_Krizi_ve_Turkiye.pdf
[10.11. 2008]

- 8- Gorton, Gary (2008), 'The Panic of 2007', NBER Working Paper No. W14358
www.nber.org/papers/w14358
<http://www.kc.frb.org/publicat/sympos/2008/gorton.08.04.08.pdf> [08.01.2009]

- 9- Yeldan, E. (2008), 'Küresel Krizin Türkiye'ye Yansımaları'
http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan184_15Ekm08.pdf [15.12. 2008]

Salim USLU
HAK-İŞ Genel Başkanı

KÜRESEL KRİZİN YANSIMALARINA KARŞI EKONOMİK VE SOSYAL ÖNLEMLER EŞ ZAMANLI HAYATA GEÇİRİLMELİDİR

A.B.D.'de başlayan ve hızla Avrupa ülkelerine yayılan finansal krizin maliyetinin İngiltere Merkez Bankası verilerine göre 2.8 trilyon doları, bazı kaynaklara göre ise de 4 trilyon doları bulduğu ifade edilmektedir.

Yaşanan krizin temel nedeni olarak da ABD yatırım bankalarının konut kredilerini aşırı genişletmesi ve konut sektöründe fiyatların önce aşırı yükselmesi sonra ipotek değerlerini taşıyamayacak kadar düşmesi sonucu banka bilançolarının bozulmasıdır.

Bu konuda meydana gelen kuvvetli sarsıntı önce Avrupa'yı sonra da Güney Amerika'yı vurmuştur. Kriz başlangıçta, iktisatçıların çok iyi bildikleri aşırı likidite krizi idi. Fakat kriz bankacılık sektörü ile sınırlı tutulmadığı için borsa ve döviz piyasalarına da yansdı. Bu yansımada ABD'nin bankacılık krizine uzun süre seyrei kalmasının büyük payı vardır.

Sonuçta birçok büyük banka ve sigorta kuruluşu ilgili ülkelerin hazineleri tarafından fonlanarak devletleştirilmiş; böylece finansal piyasalardaki güven sorunu aşılmaya çalışılmıştır. Bankaları kurtarmanın önemli bir amacı da piyasalarda likidite kilitlenmesini önlemektir. Bu küresel krizin sonucunda ABD ve AB ülkelerinde yaşanan finansal kriz reel piyasalara da yansımıştır.

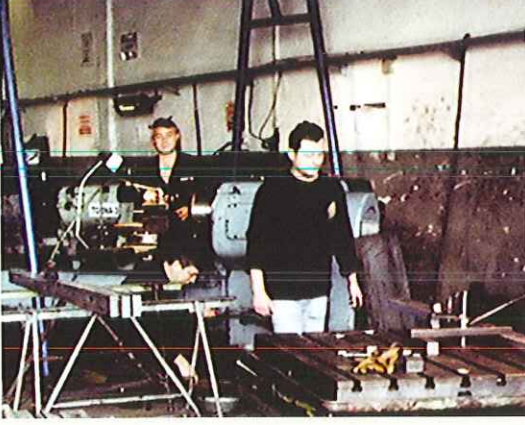
Dünya ekonomisi ile entegre olan Türkiye ekonomisinin dış kaynaklı bu gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildir.

Ancak küresel krizin etkileri Türkiye'ye henüz tam olarak yansımamışken, ülkemizin çeşitli bölgelerinden ve sektörlerinden arka arkaya işten çıkarma haberleri gelmeye başlamıştır.

Kriz henüz etkilerini ülkemizde tam olarak hissettirmemişken, krize karşı işletmelerce alınabilecek birçok tasarruf tedbirinden henüz yararlanılmamışken, ilk ve en kolay tedbir olarak işten çıkarmaların yapılmasını hem hukuki hem de ahlaki bulmadığımızı belirtmek isterim.

Kamuoyu vicdanını oldukça rahatsız eden bu durum, bir panik havası yaşanmasına neden olmakla birlikte, kartopu etkisi de yapmaktadır.

Kriz bahanesiyle işten çıkarma yapan işletmelerin işletmelerin yönetim ve yönetici giderlerinde kısıntıya gitmeden, CEO maaşlarında bir indirim yapmadan, Alıştığınız beş yıldızlı lüks ve şatafattan vazgeçmeden, Üretim süreçlerinde esnekliğe gitmeden, Kanuni süreleri aşan fazla çalışmalar engellenmeden, 4857 sayılı İş Kanunu'nun getirdiği avantajlar kullanılmadan ya da Ekonomik kriz nedeniyle üretimini azaltmak ve-

Kriz henüz etkilerini ülkemizde tam olarak hissettirmemişken, krize karşı işletmelerce alınabilecek birçok tasarruf tedbirinden henüz yararlanılmamışken, ilk ve en kolay tedbir olarak işten çıkarmaların yapılmasını hem hukuki hem de ahlaki bulmadığımızı belirtmek isterim. Kamuoyu vicdanını oldukça rahatsız eden bu durum, bir panik havası yaşanmasına neden olmakla birlikte, kartopu etkisi de yapmaktadır.

ya geçici süreyle durdurmak zorunda kalan işletmelerde çalışan işçilerin iş sözleşmelerinin devamının sağlanması için 4447 sayılı Kanunun Ek 2. maddesini uygulamadan krize karşı tek önlem olarak işten çıkarmayı tercih etmek ne kadar insani, ne kadar doğru, ne kadar akla uygundur?

Bugün, ABD'yi ve dolayısıyla tüm dünyayı krize sokan firmaların başında gelen AIG (American International Group), ABD hükümetinden şu ana kadar 150 milyar dolarlık bir kaynak almasına rağmen, CEO'sumaşı iki yıl için 1 dolara indirmiştir. Bu, krizde "birlikte sarsılmayı" göze almanın en önemli örneğidir. Ülkemizdeki kriz fırsatçıların bu örnekten nasibini alması gerekiyor.

TEK VE İLK ÇÖZÜM: "İŞÇİ ÇIKARMAK" DEĞİLDİR! İŞVERENLER HUKUKA UYMAK ZORUNDADIR.

Eğer kriz nedeniyle işletmenin pazarında bir daralma olmuş ise, burada öncelikle akla maliyetleri ve kar marjlarını olabildiğince aşağıya çekerek satışları zorlamak gelmelidir.

Bütün bunların çare olmaya yetmediği durumlarda ise işçi çıkarmak yerine sırasıyla:

Çalışanların ücretli izin haklarının (hak edilmiş veya edilecek) kullanılması gerekmektedir. Buna daha önceki dönemlerde hak edip kullanılmamış izin sürelerini de katabiliriz. Bu süreler her halükarda işverenin işçisine olan borcudur.

Bu izin sürelerinin sonunda işletme krizi aşamamışsa o takdirde 4857 sayılı İş Kanunun 24/III bendi gereğince bir hafta boyunca üretim durdurulabilir. Bu takdirde aynı kanunun 40. maddesi gereğince çalışanların ücretlerinin yarım olarak ödenmesi gerekecektir.

Eğer bu süre sonunda da işletme krizi aşamamışsa o takdirde 4857 sayılı İş Kanunu yapılırken düşünülen ve jtam da bu günler için düzenlenmiş bulunan 4447 sayılı kanunun "Kısa çalışma ve kısa çalışma ödeneği" başlıklı Ek/2 inci maddesinin yürürlüğe sokulması gerekmektedir.

Bu kapsamda kriz veya zorlayıcı sebeplerle işyerindeki haftalık çalışma sürelerini geçici olarak önemli ölçüde azaltan veya işyerinde faaliyeti tamamen veya kısmen geçici olarak durduran işveren bu durumu derhal gerekçeleri ile birlikte Türkiye İş Kurumuna bildirmelidir.

Bu şekilde işyerinde geçici olarak en az dört hafta işin durması veya kısa çalışma hallerinde işçilere çalıştırılmadıkları süre için işsizlik sigortasından kısa çalışma ödeneği (Kısa çalışma süresi, zorlayıcı sebebin devamı süresini ve her halde üç ayı aşamamaktadır.) ödenecek ve işçilerin iş sözleşmelerinin devamı sağlanabilecektir.

İşçilerin işsiz kalma riski ya da gelirden yoksunluk riski bu maddenin işletilmesiyle önemli ölçüde önlenilebilecektir. 4447 sayılı Kanunun Ek 2. maddesi geçmiş yıllarda kuş gribi gibi nedenlerle uygulanmıştır. 2005 yılında 21, 2006 yılında 217 ve 2007 yılında 40 işçinin istihdamının ve iş sözleşmelerinin devamını sağlamıştır.

Bu hukuki süreci izlemeden kriz bahanesi ile işçinin işine son veren işverenin iyi niyetinden bahsedilemez.

İşten çıkarmalara ilişkin açılacak işe iade davalarının sonuçları itibarıyla işletmelere çok daha ağır faturaları beraberinde getireceği ise unutulmamalıdır.

EKONOMİK KRİZLER KARŞISINDA HEM İŞLETMEYİ HEM DE İŞÇİYİ KORUMAK SOSYAL BİR YÜKÜMLÜLÜKTÜR.

Hayatımızın temel besin kaynağı olan su (H₂O) oksijen ve hidrojen moleküllerinin bileşiminden oluşmaktadır. Suyu besleme gücünü veren de bu iki elementin bileşimidir.

Hidrojen ve oksijenin suyu oluşturması gibi ülkemiz ekonomisinin dinamizmini de nitelikli işgücü ile mü-

teşebbisinin birlikte yarattığı sinerji sağlamaktadır.

Eğer işletmeyi kurtaralım derken, işçiyi bir kenara iterseniz bu dinamizmi ve ahengi yitirmekle kalmaz, ülkemizin gelişimine de büyük zarar vermiş olursunuz. Bu nedenle ekonomik ve sosyal politikaları eş zamanlı olarak uygulamaya koymak gerekmektedir.

Eğer kısa bir süre içinde bazı tedbirleri yürürlüğe koyar, işçi-işveren olarak bu tedbirlerin uygulanması aşamasında iyi niyetli ve samimi davranırsak ülke olarak hep birlikte kazançlı çıkar, bu krizi bir fırsata çevirmeyi başarabiliriz.

HAK-İŞ olarak içinde bulunduğumuz süreçte, kriz tellallığı ve kriz ticareti yerine sorumlu, yapıcı ve önerici bir yaklaşımla bu sorunun giderilmesine katkı sağlamayı toplumsal bir sorumluluk sayıyoruz.

Krizin kendisinden ziyade söyleminin sertleştiği bir ortamda, herkesin yapıcı olması, sağlam öneriler ve sürdürülebilir önlemler üretmesi hem sorumlu hem de rasyonel bir yaklaşım olacaktır.

Ekonomi yönetiminin, krizin riskleri azalınca kadar hem Meclis'te, hem de Meclis dışında kuracağı eşitlikçi platformlarda ilgili sosyal ortaklarla diyaloga girerek ve bilgi alış verişini sağlaması, "krize karşı ortak aklın ve tavrın geliştirilmesine" ön ayak olması, sosyal diyalog süreçlerine süreklilik kazandırması gerekmektedir. Geliştirilecek "ortak akıl ve tavır" aynı zamanda bir "mutabakat" da öngörmelidir.

KÜRESEL KRİZİN YANSIMALARI BASİRETİLİ POLİTİKALARLA HAFİF ATLATILABİLİR.

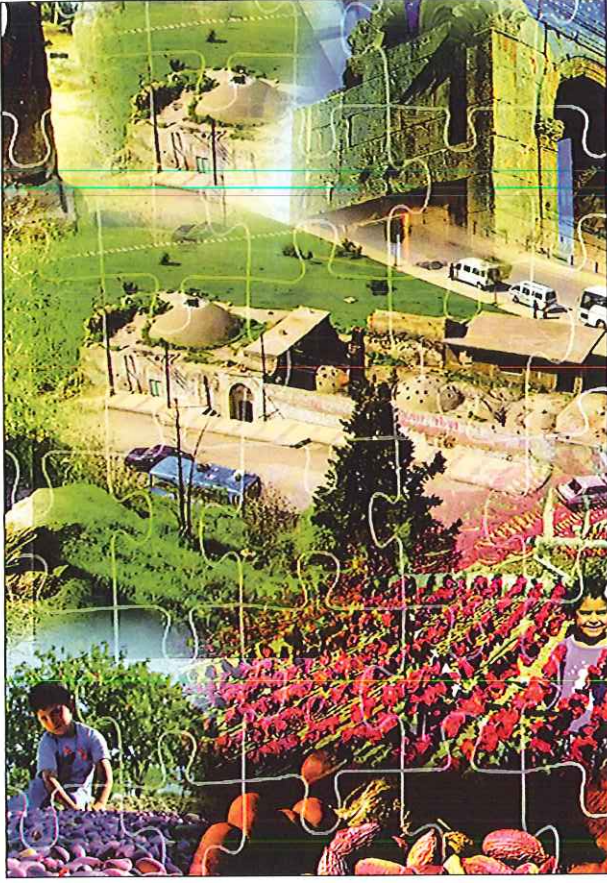
Gelişmekte olan ekonomiler arasında bulunan Türkiye'de küresel krizin yansımaları basiretli politikalarla reel sektörde derin sarsıntılar yaratmadan atlatılabilir. Nitekim uluslar üstü ekonomik kuruluşlar, bu krizde gelişmekte olan ülkelerin reel olarak daha az sarsılacaklarını öngörmektedirler.

Bu iyimser sonucu elde etmek için ülkemizde, muhtemel riskler karşısında, çalışanlarımızı ve işletmeleri koruyacak, büyüme hızının daha da düşmesini önleyecek önlemler alınması gerekmektedir.

EKONOMİK VE SİYASİ ÖNERİLER

1- Ekonomik Göstergeler Doğru Yorumlanmalı ve Panik Havası Yaratılmamalıdır. Politize olmamış sivil toplum kuruluşlarından uzmanların ekonomik göstergeleri doğru yorumlaması için uygun bir ortam yaratılmalıdır. Uygulanabilecek en iyi önlem, halkın ve ekonomik oyuncuların doğru bilgi alma imkanlarını artırmak ve doğru karar vermelerine yardımcı olmaktır. Yoğun çıkar grubundan bazı sözcülerin görüne görüne toplumu panikletme çabalarına böylece etkin bir cevap verilmiş olur.

2- Merkez Bankası Kamuoyunu Sürekli Bilgilendirmelidir. Merkez Bankası'nın döviz kurunda meydana gelebilecek spekülasyon dalgalarına müdahale kabiliyeti konusunda kamuoyunu iyi bilgilendirmek gerekir. Bu, güven ortamını pekiştirmek için gerekli görülmektedir.

3- Siyasi ve ekonomik istikrarı torpilleyen yapay gerginliklerin azaltılması ve krizde mahreç arayan yatırım sermayesinin Türkiye'ye kazandırılması için bir inisiyatif geliştirilmelidir.

4- İhracat Ürünlerinde Yerli Ara Malları Kullanımını Artıran Firmalara İstihdam ve İhracat Desteği Verilmelidir. Geleneksel emek yoğun politikalar işsizliği azaltmak için şu anda uygulanabilir değildir. İnşaat sektörünün aşırı genişlemiş olması ve tekstil sektörünün dış piyasalarla ilişkili olarak emek massedecek durumda olmaması sebebiyle bu sektörler kısa vadede istihdamı artıracak iyi bir enstrüman olarak görülmemektedir. Bu itibarla, hem işsizliği azaltacak hem de dış dengeye katkıda bulunacak bir önlem olarak, ihracat ürünlerinde yerli ara malları kullanımını artıran firmalara istihdam ve ihracat desteği verilmelidir. Bu destek vergi indirmesi, vergi iadesi, seçici kredi gibi araçlar kullanılarak sağlanabilir. Bu politika, döviz kurlarında ihracatı destekleyecek yöndeki hareketlerin etkisini pekiştirir. Bu

bağlamda dahilde işleme rejimi ve ihtisas gümrüklerinin etkinliği ve işlerliği artırılmalıdır.

5- Faiz Oranları Düşürülmelidir. Döviz üzerindeki spekülasyon durduğu zaman faiz oranlarını düşürmek gerekir. Bütün ülkelerin ve özellikle gelişmiş ülkelerin merkez bankaları faiz oranlarını düşürüyorlar. Yüksek faiz, döviz kurunun kararlı denge düzeyine gelmesini engeller, dış dengeyi bozar ve sürekli bir istikrarsızlık kaynağı olmaya devam eder.

6- Üretim Finansmanında Garanti Sağlanmalıdır. İç piyasada da arz ve talebi, üretim ve tüketimi canlı tutmak çok önemlidir. Bunu sağlamanın yolu "üretim finansmanında garanti"dir. Bu bağlamda bankaların reel sektörle olan kredi ilişkilerinin doğru kurgulanması gerekir. Reel sektörü kurtarmak amacıyla bankalar aracılığı yapılması gündeme gelen işlemlerin, bankaların kendilerini kurtardığı bir döngü haline ve aracına gelmesinin önüne geçecek tedbirler alınmalıdır.

7- Kamu finansmanını güçlendirmek amacıyla 2B arazileri konusu revize edilerek sonuçlandırılmalıdır. Ormanlığımızın geliştirilmesi ve erozyonla mücadele programlarının güçlendirilmesi kısa vadede istihdam, orta ve uzun vadede ise zenginlik yaratacaktır.

8- Şirketler Halka Açılarak, Reel Ortaklık İlişkileri Oluşturulmalıdır. Şirketlerin tam da bu dönemde halka açılmaları sağlanmalıdır. Bu halka açılma para toplama yöntemiyle, sadece kâğıt üzerinde, sanal ve kaydı bir ortaklık şeklinde olmamalı, ortaklık ilişkilerini reel hale getirecek bir model oluşturulmalı ve ortaklıklar teşvik edilmelidir.

9- Ekonomiye coşturan paranın bolluğu ya da çokluğu değil, paranın piyasadaki dönüş hızı ve ritmidir. Ülkemizde piyasadaki paranın alım gücüne yansımada ve alım gücüne dönüşme ritminde bir bozukluk bulunmaktadır. Bu bozukluğun giderilmesine yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

10- Doğu, Güney Doğu ve İç Anadolu başta olmak üzere, hayvancılığı teşvik programları süratle uygulamaya konulmalıdır. Böylece kısa vadede istihdam yaratılabilecek ve sektörün kısa vadede hasıla yaratıcı özelliğinden yararlanılacaktır.

11- Döviz Rezervini Güçlendirmek Amacıyla TOKİ Yurt Dışındaki Yurttaşlara Yönelik Projeler Geliştirmelidir.

12- 3 Kasım 2008 tarihinde yapılan EKK toplantısında a krize ilişkin alınacak tedbirlerin ortak akılla belirlenebilmesi için bir alt komite oluşturulmasına karar verilmişti. Hala hayata geçirilmemiş olması bir eksiklik. Konfederasyonların, meslek örgütlerinin ve ilgili sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan bu alt komitenin bir an önce çalışmalarına başlaması önem arz etmektedir.

Diğer taraftan ekonomik ve siyasi önlemlerle beraber hükümetin kısa vadede ve eş zamanlı olarak bazı

Faiz Oranları Düşürülmelidir. Döviz üzerindeki spekülasyon durduğu zaman faiz oranlarını düşürmek gerekir. Bütün ülkelerin ve özellikle gelişmiş ülkelerin merkez bankaları faiz oranlarını düşürüyorlar. Yüksek faiz, döviz kurunun kararlı denge düzeyine gelmesini engeller, dış dengeyi bozar ve sürekli bir istikrarsızlık kaynağı olmaya devam eder.

sosyal önlemleri de hayata geçirmesi gerekmektedir.

SOSYAL VE İŞGÜCÜ PİYASASI ODAKLI ÖNERİLER

1- Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı "Kriz Masası" Oluşturmalıdır. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığımızın basına ve sendikalarımıza yansıyan işten çıkarma haberlerini ihbar kabul etmesi ve üzerine gitmesi gerekmektedir. Çalışma Bakanlığında tüm Konfederasyonların temsilcilerinden oluşan bir "Kriz Masası" oluşturması, yaşanan işten çıkarmalar ya da diğer sorunları izlemek yerine konuya müdahil olmasını sağlayacak, caydırıcı bir etki yapacaktır.

2- İşsizlik Sigortasından Yararlanma Koşulları İyileştirilmeli, İşsizlik Sigortası Amacı Dışında Kullanılmamalıdır. İşsizlik Sigortası Fonundan yararlanma koşulları (amacı dışına çıkılmadan) iyileştirilmeli, işsizlik ödeneği artırılmalı ve süresi yeniden gözden geçirilip uzatılmalıdır. Diğer taraftan son günlerde İşsizlik Sigortası Fonunun 2.5 milyar YTL'ye yakın bir kısmının bankalar aracılığıyla reel sektöre kredi olarak kullanılabileceğine dair duyurular alıyoruz. Böyle bir kaynak transferinin yapılmasını doğru bulmuyoruz. Ayrıca İşsizlik Sigortasına ilişkin yapılacak çalışmalarda işçi kesiminin görüşleri alınmalıdır. İçinde bulunduğumuz dönemde işverenlere kaynak transferi yapmak yerine, tüketici politikalarını destekleyecek önlemlerin alınması gerekmektedir. Dünyada yaşanan gelişmeler bu görüşümüzü doğrular niteliktedir. OECD üye ülkelerle ilgili yayınladığı Ekonomik Görünüm Raporunda

hükümetlerin, krizden etkilenen sanayi ve servis sektörlerine doğrudan yardımdan kaçınarak, vergi indirimlerini içeren tedbirler alması gerektiğini vurgulamıştır. Yine İngiltere krize karşı kabul ettiği son pakette iç talebi canlandırmak için önlemler almıştır. Emekli maaşlarının ve çocuk yardımlarının artırılması, KDV oranlarının 2,5 puan indirilmesi bu bağlamda alınan tedbirlerdir. Bu önlemler ülkemiz için de geçerli olabilir.

3- Kısa Çalışma Ödeneğinin Kapsamı Genişletilmelidir. 4447 sayılı Kanunun Ek/2. maddesinin uygulaması dışında kalacak çalışanlarla ilgili tedbir de alınması gerekmektedir. Uygulama dışında kalacak çalışanlar için, geçici olsa bile söz konusu Kanun maddesinde bir genişleme sağlanmalıdır.

4- Kısa Çalışma Ödeneğinin Süresi Uzatılmalıdır. Krizin uzaması halinde 4447 sayılı Kanunda öngörülen üç aylık sürenin yetmemesi söz konusu olacağından bu sürenin de en az bir defa uzatılması düşünülmelidir. Çünkü sonuçta yapılan ödemeler işsizlik ödeneği süresinden düşülmektedir. Dolayısıyla işsiz kalan işçiye ödenecek olan bir ödemenin işini kaybetmeden ödenerek krizin aşılmasına kadar bir imkan sağlanması çok daha doğru olacaktır.

5- Kıdem Tazminatı Fonuna İlişkin Çalışmalar Acilen Başlatılmalıdır. İşten çıkarılan işçilerin kıdem tazminatları konusu önemli bir sıkıntıdır. İşini tamamen yitirerek iflas eden veya faaliyetinden tamamen vazgeçen işyerlerinde çalışan işçilerin son üç aylık ücretleri 4447 sayılı kanunda yer alan Ücret Garanti Fonu ile güvence altına alınmıştır. Ancak bu işçilerin bundan

İhtiyacımız olan, sağduyulu davranmak ve kanunlarımızda bu günlerde kullanılmak için yer alan, çalışanları ve işletmeyi mağdur etmeyecek anahtarları doğru ve yerinde kullanmak için iyi niyetli olmaktır. Bu iyi niyet sorununu aşabilirsek işçisi, işvereni kısacası ülke olarak krizi ve beraberinde gelmesi muhtemel sorunları elbirliği ile aşabiliriz.

çok daha önemli olan kıdem tazminatları konusunda büyük mağduriyetler oluşacaktır. Bu vesile ile hak kayıplarına yol açmadan, kazanılmış hakları güvence altına alacak kıdem tazminatı fonuna ilişkin çalışmalar acilen başlatılmalıdır.

6- Emeklilerin maaşları, kamu çalışanları ile toplu iş sözleşmeleri kapsamındaki işçilerin ücretlerinde, enflasyonun üzerinde ciddi iyileşmeler sağlanmalıdır. Böyle bir adım alım gücünü olumlu etkileyerek, iç talebin canlanmasına katkı sağlayacaktır.

7- Krizin Yoksul Kesimler Üzerinde Yaratacağı Ağır Etkileri Bertaraf Edecek Pasif Politika Araçları Devreye Sokulmalıdır. Krizden en çok etkilenecek olan kesim düşük gelir grupları ya da yoksul kesimlerdir. Bu nedenle içinde bulunduğumuz dönemde sosyal koruma politikalarında “pozitif koruma ayrıcalığı” anlayışı geliştirilmelidir. Özellikle krizin yoksul kesimler üzerindeki tahribatını minimuma indirmek için doğrudan gelir desteği, aile yardımı sigorta kolu gibi uygulamalar planlanmalı ve uygulamaya konmalıdır.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı desteği hazırlanan bir raporda, Türkiye’de, yoksulluk sınırındaki 5 milyon kişiye aylık mali yardım yapılması gerektiği belirtilmiş ve bunun maliyeti hesaplanmıştır. Raporda her ailenin ortalama 7 kişiden oluştuğu öngörülerek, aylık 150 YTL mali yardımla, toplam 714.000 ailenin yıllık maliyetinin sadece 771 milyon YTL olacağı belirtilmiştir. Türkiye, bu kadar bir maliyetle nüfusunun önemli bir bölümüne karşı hem sosyal devlet olmanın bir gereğini yerine getirecek, hem de krizin yoksul kesimler üzerinde yaratacağı ağır tahribatı ve bu tahribatın beraberinde getireceği toplumsal sorunlarını azaltabilecektir.

8- Asgari ücret krizin ülkemize etkilerinin azaltılmasında iç talebi canlandıracak önemli bir enstrüman olarak doğru değerlendirilmelidir. Öteden beri savunduğumuz, asgari ücretin sadece bir maliyet unsuru olarak görülmemesi gerektiği, görüşümüzün ne kadar haklı olduğu umarız anlaşılmıştır. Asgari ücretin geri-

sindeki felsefe, asgari ücretin sosyal bir ücret olmasıdır. Asgari ücretin sosyal boyutu göz ardı edilmemeli, gelir dağılımını düzenleyen ve yoksulluğu hafifleten yanı ve rolü göz önünde bulundurulmalıdır.

Yeni bir konseptte ihtiyaç duyulan asgari ücretin belirlenmesinde çalışanın ailesi ile birlikte yaşamsal ihtiyaçlarının baz alınmasını öngören Avrupa Sosyal Şartının 4. maddesine Türkiye’nin koyduğu muhalefet serhi kaldırılmalı, ücretin belirlenmesinde sadece tek bir çalışanın dikkate alınmasından vazgeçilmelidir. Çalışan, ailesi ile birlikte ele alınmalıdır. Asgari Ücret çalışanların asgari yaşam standardını sağlamanın bir aracı olarak belirlenmelidir.

9- İstihdam Paketindeki Prim İndirimi ve Teşviklerin Uygulama Süresi Uzatılmalıdır. Sosyal boyutu olan istihdam odaklı projelere destekler artırılmalıdır. Bu bağlamda, %5lik prim indiriminin, kadın ve gençlerin istihdamına ilişkin teşviklerin yer aldığı İstihdam Paketi tanıtım yetersizliği ve kriz söylemleri nedeniyle beklenen etkiyi yaratamamıştır. Bu nedenle İstihdam Paketinde yer alan istihdamı artırmaya yönelik teşviklerin uygulama süresi uzatılmalıdır.

10- Kanuni süreleri aşan fazla çalışmanın önüne geçilmelidir. İşten çıkarma yapan işyerlerinde çalışma süreleri denetim altına alınmalı, işverenlerin kalan işçilere kanuni süreleri aşan fazla çalışma yaptırmaması engellenmelidir. Sonuç Olarak; Bütün bu hususların iyi niyetle ve ciddiyetle ele alınması ve gerekli özverilerin adaletli bir biçimde gösterilmesi halinde kısa vadede önemli ve yüz güldüren mesafeler alınabileceğini öngörmekteyiz. İhtiyacımız olan, sağduyulu davranmak ve kanunlarımızda bu günlerde kullanılmak için yer alan, çalışanları ve işletmeyi mağdur etmeyecek anahtarları doğru ve yerinde kullanmak için iyi niyetli olmaktır. Bu iyi niyet sorununu aşabilirsek işçisi, işvereni kısacası ülke olarak krizi ve beraberinde gelmesi muhtemel sorunları elbirliği ile aşabiliriz.

Ömer Cihad VARDAN
MÜSİAD Genel Başkanı

KRİZİN TEMEL NEDENLERİ ve KRİZİ AŞMADA İHRACATIN ETKİSİ

2008 yılında etkisini tüm dünya ekonomilerinde son derece güçlü biçimde hissettirmeye başlayan finansal krize karşı geliştirilen banka kurtarma operasyonları, ABD’de başlamış ve ardından da neredeyse tüm Avrupa ülkelerinde krizin etkisine paralel boyutlarda uygulanmıştır.

Ancak, ABD Hükümeti’nin finans sistemini korumak ve kredi sıkışıklığını azaltmak için hazırladığı, maliyeti \$850 milyarı bulan kurtarma paketi piyasalardaki gerginliği azaltmaya yetmemiştir. Dünya genelinde, borsalarda tarihi düşüşler yaşanmış, gelişmiş ülkelerde bankalar arası borçlanma piyasasında işlemler durma noktasına gelmiş ve kredi risk primleri rekor seviyelere ulaşmıştır.

Eylül ayının ortasında Lehman Brothers’ın iflasını açıklamasıyla finansal kuruluşlara duyulan güven hızla kaybolmuştur. Maalesef, finansal kriz olarak başlayan bu sıkıntılar, artık neredeyse tamamen güven bunalımına dönüşmüştür. İleride ne olacağına dair belirsizlik meydana gelince, insanlar da gayri ihtiyari, geleceğe yönelik ümitlerini kaybetmiş, normal bir refleks olarak harcamalar, ileride para kazanamama endişesiyle kısılmaya başlamıştır. Tüm dünya için geçerli olan bu durum, bizim ülkemiz için de geçerlidir. Bu durumun reel piyasaları etkilemesi uzun sürmemiştir.

Bu durum karşısında krizi aşmak adına alınan tedbirlerin başında, bir yandan dünya genelinde

merkez bankalarının piyasalara büyük miktarda likidite enjekte etmeleri ve para politikalarını gevşetmeleri, öte yandan yine güven ortamını oluşturmak için merkez bankalarının koordineli bir şekilde faiz indirimi kendini göstermiştir. Bu önlemlerin devamı ile birlikte, günümüzde yaşamakta olan kriz idaresinde üç temel ayak bulunmaktadır. Bunlar; belirsizliği azaltıcı, güven artırıcı tedbirler; yeni yıl için büyüme-istihdam ve kalkınma odaklı bir mimari ve büyümenin finansmanı için kaynak teminidir.

Krizden Önce Türkiye'nin Ekonomik Pozisyonu

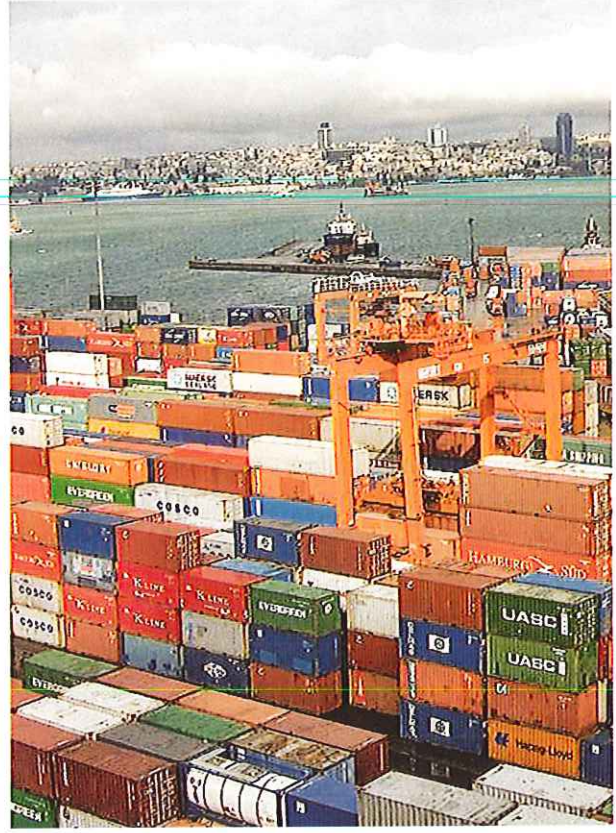
Türkiye ekonomisi; 2001 krizinde çok ciddi olarak etkilenmiş ve krizin hemen ardından bir yapısal reform sürecine girmiştir. Avrupa Birliği katılım süreci ile siyasal ve ekonomik birçok politika hayata geçirilmiş, hukuki ve uygulamaya yönelik pek çok düzenleme gerçekleştirilmiştir.

Kamu mali disiplininin taviz verilmeden, Avrupa Birliği'nin öngördüğü Maastricht Kriterlerinden kamu borçlarının GSMH olan oranı ve bütçe açığı miktarı gibi ekonomik parametrelerde hızla sonuç alınmış ve bu kriterler sağlanmış, kamu net borç stoku %78.3 düzeylerinden %38'lere gerilemiştir.

Türkiye bu süreç içerisinde yıllık ihracatını 36 milyar dolardan 2008 sonu itibarı ile yaklaşık 130 milyar dolara ulaştırmıştır. Türkiye'nin gayri safi yurtiçi hasılası 233 milyar dolardan 659 milyar dolara ve 2008 sonu verileri ile yaklaşık 750 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmeler ülkemizi Avrupa'nın en büyük 6., dünyanın da en büyük 17. ekonomisi konumuna getirmiştir.

Krizle birlikte Ekonomimizdeki Gelişmeler ve Alınması Gereken Tedbirler

Küresel krizin ülkeleri savurduğu, büyümeyi dibeye çektiği, hatta negatife döndürdüğü bir ortamda, ülkemizde 2008 yılının ilk dokuz ayında kaydedilen ortalama %3'lük büyüme performansı, bu ülkelere mukayeseyle "kötünün iyisi" olarak görülebilir. Ancak mevcut gelişmelere bakıldığında, son çeyrekteki büyüme, %2'leri aşan oranda küçülecek gibidir.

Yaşanmakta olan belirsizliğin arkasında aşağıdaki dinamikler etkili olmaktadır.

- Düşük büyüme döneminin uzun sürmesi ihtimali,
- AB ve Rusya başta olmak üzere ihracat pazarlarının durağanlaşması,
- Artan işsizlik, azalan istihdam oranları,
- Bozulan gelir dağılımı dengesi,
- Yavaşlayan yabancı sermaye girişleri,
- Kur riski ve artan kur nedeniyle şirketlerin kısa vadeli yükümlülüklerini yerine getirmede yaşanabilecek ödeme sıkıntıları,
- Finansmanda vade ve maliyet riski,
- Girdi maliyetlerindeki sürekli değişikliklerdir.

Bu ortamda belirsizliğin azaltılması için gerekli olan en önemli konu bozulan güvenin tekrar yerine oturtulmasıdır. Krizden fırsat devşirmek için ortalığı ayağa kaldırıp güven erozyonuna neden olan fırsatçı ve ideolojik tutumdan vazgeçilmelidir.

Bankaların sürekli şikayette bulunması, kredileri geri çağırması, çekleri vadesinden önce tahsil etmesi, yeni kredi açmaması, hesaba gelen parala-

rı ileriye dönük borçlara karşılık tevkif etmesi, akreditif vadelerini uzatmaması gibi esnafı canından bezdiren birçok uygulamaya girmesi, emekçiyi kapının önüne koyması ülkemiz adına sıkıntıları artıracaktır.

Türkiye'nin kriz ortamından göreceli olarak erken sıyrılması, son yıllardaki başarı hikâyesinin ana eksenini oluşturan büyüme dinamiğinin harekete geçirilmesiyle mümkündür. Ancak Türkiye'nin büyüme dinamiğini küresel krizden çok daha önce kaybettiğinin anlaşılması, geleceğin yol haritasının çizilmesi açısından faydalı olacaktır. Türkiye gibi nüfus artış hızı yüksek ve kalkınma ihtiyacı had safhada bir ülke için %2 seviyesinde ortalama büyüme aslında yeterli değildir. Son yıllarda büyümenin temel aktörü olan özel sektörü devre dışı bırakmadan Türkiye, 2009 yılında %3'ün üzerinde bir büyüme hedefine odaklanmalıdır. Bununla beraber toplam talebi harekete geçirmek üzere, bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de Keynezyen politikalar aracılığı ile kamu yatırımları devam etmeli, kamu sektörü etkin olarak devreye girmelidir.

Bugün gelinen noktada, Türkiye'nin hedeflediği büyüme hamlesi ancak iç pazar odaklı sürdürülebilir gözükmemektedir. Yapısal sorunlar nedeniyle son derece düşük kalan dış ticaretin büyümeye etkisi sebebiyle, büyüme hamlesi için iç piyasa odaklı tedbirler alınmalıdır. Türkiye'ye istihdam sağlayan ve net döviz kazandırma kapasitesi yüksek olan sektörler hassas sektörler olarak görülmesi, sağlıklı büyüme için katma değeri yüksek hassas sektörler yaklaşımı benimsenmelidir. KOSGEB kredileri arttırılmalı, daha uzun vadede geri çağrılmalı ve kredi kullanım sürecinde yaşanan bürokratik zorluklar kaldırılmalıdır.

Aslında özellikle ABD ve AB pazarlarında yaşanan bu ciddi finansal kriz, özelde İstanbul için, genelde de Türkiye için bir finans merkezi olma yolunda yeni bir fırsatı da beraberinde getirmiştir. Eğer iyi değerlendirilebilirse, bu durum, ülkemiz için son derece önemli bir atılım imkanı olacaktır. Özellikle Körfez ülkeleri, iki yıldan bu yana yükselen emtia fiyatları ile sahip olduğu sermaye birikimini yatırıma dönüştürecek güvenli bir liman aramaktadırlar. Yatırımların değerlendirilmesi açısından bahse konu batı ülkelerinin artık güvenli olmadıkları ortadadır. Türkiye ve Türk finansal

Türkiye'nin kriz ortamından göreceli olarak erken sıyrılması, son yıllardaki başarı hikâyesinin ana eksenini oluşturan büyüme dinamiğinin harekete geçirilmesiyle mümkündür.

piyasaları ise 2001 krizi deneyim ve tecrübeleri ile bugünkü krizden direk etkilenen gelişmiş batılı ülkelere göre çok daha iyi bir pozisyonda bulunmaktadır. Güçlü olduğumuz noktaları iyi tespit edip, Türk reel sektör tecrübesi ile Körfez sermayesini güçlü finansal enstrümanlarla buluşturarak bunları sermaye ihtiyacı olan hem ülkemiz hem de batı ekonomilerinde son derece karlı bir biçimde değerlendirmek mümkündür.

Öte yandan krizi aşma konusunda ihracatın önemi de göz ardı edilmemeli ve özellikle kaybedilen ihracat rakamlarının telafi edilmesine yönelik olarak firmalar mutlaka alternatif ve globalleşmeyen pazarlara yönelmeli, hükümet de bu konuda yol gösterici ve teşvik edici olmalıdır. Bu meydana son yıllarda ihracatımızın büyük bir hızla arttığı çevre ve komşu ülkelerimizi de kapsayan Afro-Avrasya coğrafyası ve özellikle Afrika ülkeleri oldukça önem arz etmektedir. Hatırlanacağı üzere Türkiye ekonomisinin 1923 yılı ihracat rakamı 50 milyon 790 bin dolardı. Karma ekonomik

Aslında özellikle ABD ve AB pazarlarında yaşanan bu ciddi finansal kriz, özelde İstanbul için, genelde de Türkiye için bir finans merkezi olma yolunda yeni bir fırsatı da beraberinde getirmiştir. Eğer iyi değerlendirilebilirse, bu durum, ülkemiz için son derece önemli bir atılım imkanı olacaktır.

modelin ardından 1950 yılında tekrar liberal politikalara dönen Türkiye'nin 40 yıl sonra ihracatı 1963 yılında 368 milyon dolara ulaşarak 7 kat büyümüştü. 1963-1983 yılları arasında Türkiye makineleşme alanında önemli adımlar atmıştı. 1983 yılında ise ihracat rakamı 15 kat büyüyerek 5 milyar 727 milyon dolara ulaştı. "Özal'lı yıllarda" Türkiye dünya ile entegrasyon hususunda önemli ilerleme kaydetmiş, teknolojik ürünlerle yakından tanışmış, 1993 yılında Türkiye'nin ihracat rakamı 15 milyar 345 milyon dolara ulaşmıştır. Bu rakam, o günün şartlarında ihracat için milat sayılabilecek önemli bir adım olmuştur.

Kayıp on yılda yaşanan üç derin ekonomik küçülmeye sebep olan krizlerin ardından 2002 yılına gelindiğinde ihracat rakamımız 36

milyar dolara ulaşmıştır. 2002 yılı itibari ile ekonomik ve siyasi alanda güvenilir bir ortamın oluşması reel sektörün yatırım ve üretimlerinde önünü açmıştır. Komşu ülkelerle sıfır sorun politikasının uygulanması, ileri teknoloji kullanımı, uluslararası pazarlara güvenli bir altyapı ile açılma 6 yıl gibi kısa bir sürede son 12 aylık biri-

kimli verilerle ihracatımızı yaklaşık 130 milyar dolara taşımıştır. Bu tarihi bir başarı olduğu gibi Türkiye'nin geleceği ile ilgili vizyonunda sağlam ekonominin temellerini oluşturmuştur. Bu rakamlara bakarak gururla ifade edebiliriz ki, Türkiye ekonomisini canlı kılan, reel sektörün gelişimini tetikleyen, istihdam sağlayan asli unsur dış ticaret olmuştur.

Türkiye bu dış ticareti gerçekleştirirken pazar çeşitliliğini artırmak konusunda önemli mesafeler kat etmiştir. 2002'de, geleneksel pazarlarımızın çekirdeğini oluşturan Avrupa Birliği'ne üye ilk 15 ülkenin ihracatımız içerisindeki payı %51 iken, 2008 de %41'e gerilemiştir. Aynı dönemde Ortadoğu ülkelerinin payı iki kat artmış ve %16 olmuştur.

Komşu-Çevre ülkelerin payı %44'ü geçmiştir. Özellikle komşularımızla sıfır sorun politikası çerçevesinde gerçekleştirilen bu artış son derece anlamlıdır. Pazar portföyümüzdeki çeşitlenme çalışmalarımızda öne çıkan bir diğer bölge Afrika olmuştur. 2002 yılında yok denecek kadar az ihracat yaptığımız Sahraaltı Afrika'ya 2008

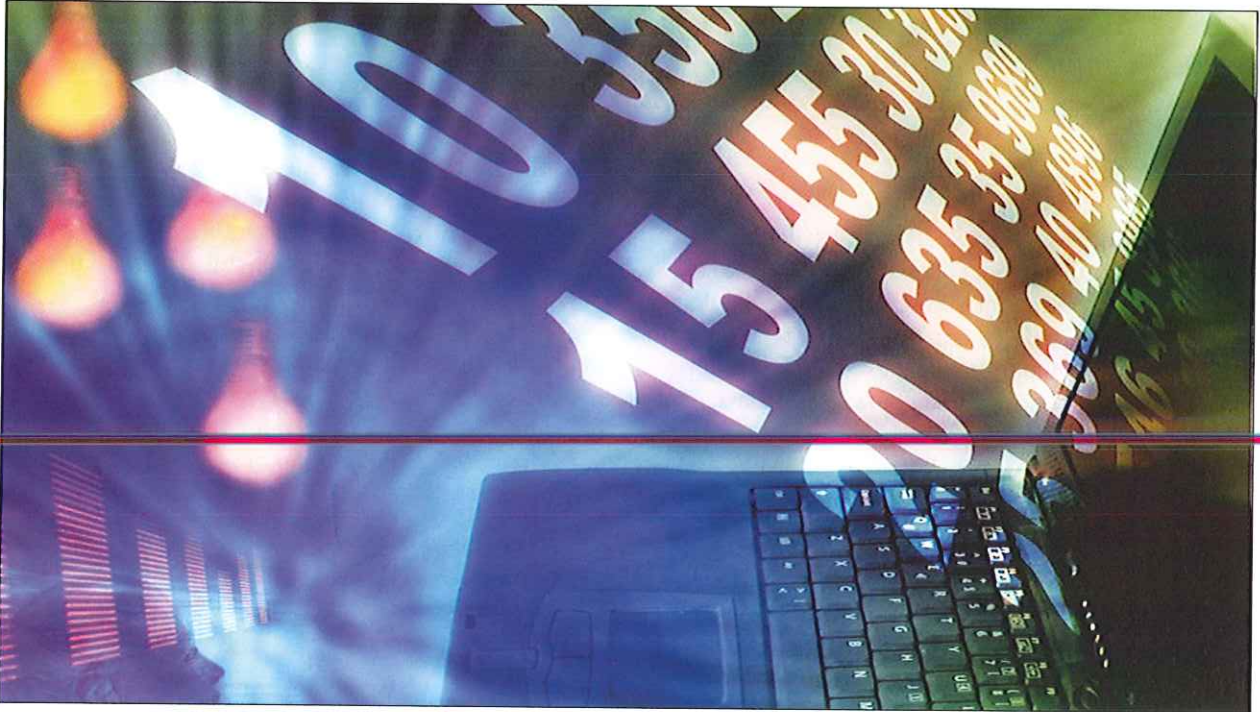
Ocak-Ağustos döneminde %86 oranında artarak 2,3 milyar doları aşmıştır. Türkiye son 10 yılda 12 adet STA imzalamış, 6 ülke ile müzakere etmeye başlamış, 11 ülke ile STA akdetmek için girişimlerde bulunulmuştur. Kuzey Afrika'da Fas, Mısır ve Tunus ile Orta Doğu'da Suriye, İsrail ve Filistin, Balkanlar'da ise Makedonya, Arnavutluk ve Bosna Hersek, Kafkaslarda ise Gürcistan ile anlaşmalar imzalanmıştır. Gerçekleşen bu hamleler bugün kriz karşısında Türkiye'nin aldığı pozisyonla doğrudan ilgilidir. İhracat kalite ve içeriğindeki artış, firmalarımızın kapasite ve kurumsallaşmalarını da artırmış standartlarımızı yükseltmiştir. Kısacası, son dönemde küresel piyasaları vuran krize karşı da risk sigortamız pazar çeşitliliğinde gösterdiğimiz bu başarıdır.

Bunun yanı sıra, Türkiye'nin ürün profili de olağanüstü gelişim göstermiştir. 2002'de 5 milyar dolar üzerinde ihracat gerçekleştirilen alt sektör sayısı 2 iken, 2007'de bu rakam 8'e çıkmıştır (Gıda, mineral yakıtlar, demir-çelik, yarı mamuller, makinalar ve ulaşım araçları, dokumacılık, hazır giyim, diğer tüketim malları). Bütün bunlar küresel boyutta, her kesimin kabul ettiği bir başarıyı beraberinde getirmiştir.

Küresel krizin alt üst ettiği piyasalar, azalan talebi yeni pazarlarda bulacağı taleplerle karşıla-

mak zorundadırlar. MÜSİAD olarak yıllardır, üyelerimizi potansiyel pazarlara götürmek, dış alım ticari heyetlerinin ağırlamak, fuar ve forumlar düzenleyerek işadamları arasında karşılıklı tanışma ortamı oluşturmak suretiyle ülkemizin ihracat serüvenine katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda özellikle küresel krizin etkisinin arttığı bu dönemde gerçekleştirdiğimiz 12.Uluslararası İş Forumu ve 12.MÜSİAD Uluslararası Fuarında küresel krize rağmen 17 ülkeden 23 yabancı bakanı ve 62 ülkeden 2,224 yabancı işadamı misafiri ağırlamanın mutluluğunu yaşadık. İşte bu girişimleri de göz önünüze aldığımızda ihracat Türkiye ekonomisinin yürütmesinde ki motor kuvvettir. Türkiye'nin küresel krizden sağlam mali yapısı ile daha da güçlenerek çıkması için ihracat pazarlarının genişletilmesinin önemi kadar iç piyasa ve Türk insanın potansiyelinin de iyi bilinmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, bizler kendimizi ve ülkemizi iyi tanıyamız ve yıllar boyu nerelerden nerelere geldiğimizi iyi analiz etmeliyiz. Kendimize, ülkemize ve ülkemiz insanının kabiliyetlerine de güvenerek hedeflediğimiz gelişmiş ülkeler seviyesine rahatlıkla çıkabileceğimizden endişe etmemeliyiz. Bu şekilde başarıya ulaşmak hiç de zor olmayacaktır.

KÜRESEL FİNANS KRİZİ VE TÜRKİYE

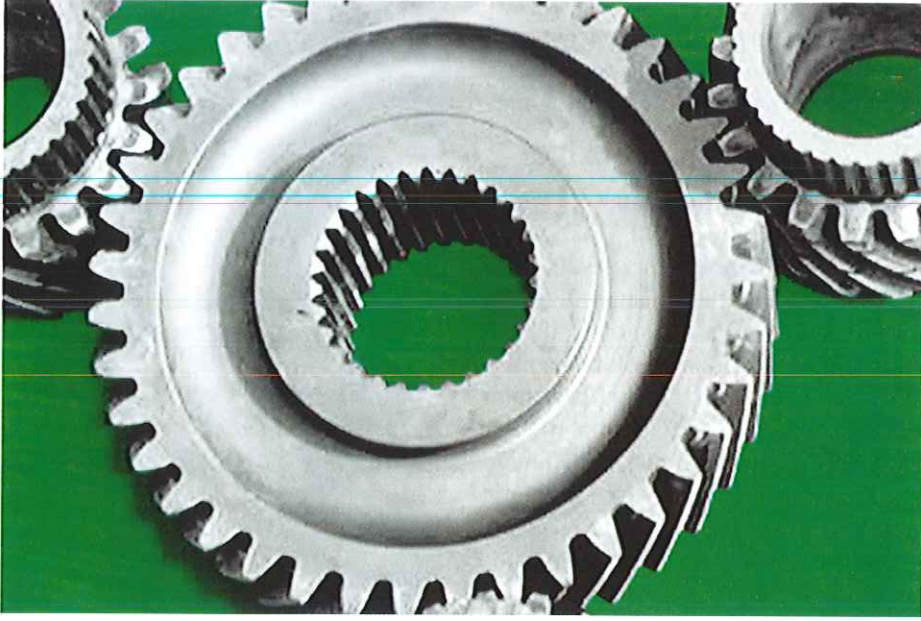
1. Başlangıç

Son 1 yıldır etkisi giderek artan ve yayılan mali bazarı kriz, günümüze kadar yaşanmış olan krizlerden “başlangıcından itibaren küresel olma” özelliği ile ayrılmaktadır. Bu kriz, yalnızca bağımsız devletlerin mevcut küresel mimari içindeki ekonomik koordinasyonuna duyulan ihtiyacı ön plana taşımakla kalmamakta, aynı zamanda yeni küresel mekanizmaların ortaya konulmasına yönelik tartışmalara da kaynaklık etmektedir. Ama bunlardan daha önemlisi, eğer gerekli tedbirler biran önce alınmazsa, Türkiye’nin, 2008’in ardından 2009 ve 2010 yıllarını da büyüme açısından kaybetmesi riskini beraberinde getirmesidir. Krizle mücadele için oluşturulacak yeni bir stratejinin ve bu doğrultuda uygulanacak bir tedbir paketinin, ekonomi politikalarında yeni bir yaklaşımı gerektirdiği

açıktır. TOBB olarak kriz öncesi ortamda, ekonominin genelinde verimlilik artışlarının sürekliliğini sağlayacak ikinci nesil reformların hayata geçirilmesinin Türkiye’nin önceliği olması gerektiğini devamlı vurgulamıştık. Küresel krizin yol açtığı yeni ortamda, Türkiye’nin olası üretim kayıplarının sınırlandırılması öncelikli hale gelmiştir. Bu yapılırken, mali disiplin korumaya devam edilerek makroekonomik istikrarın sürdürülmesi, son yıllarda kazanılmış olan başarıların boşa gitmemesine katkı yapacaktır.

2. Krizin Kökleri ve Ortaya Çıkışı

Mevcut mali piyasanın mimarisinin “başarısızlığa uğradığı” gerçeği aşîkârdır. Sistem aşırı risk alınmasına izin vermiş, bünyesinde barındırdığı varlıkları doğ-

ru fiyatlandıramamış ve şeffaflık konusunda önemli bir zafiyet ortaya çıkarmıştır. Kısacası krizin kökleri esasen kurumsal düzenleme aksaklıklarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, ABD’de son kırk yılı biçimlendiren iki temel değişiklikten söz etmek gerekir. Bunların ilki 1970’lere uzanmakta olup, borsa simsarlarına ödenen komisyonların düzenlemelere tabi olmaktan çıkarılmasıdır. İkincisi ise, 1990’lara uzanmakta olup, ticari bankacılık ve yatırım bankacılığı faaliyetleri arasındaki kısıtların ortadan kaldırılmasıdır. Mali piyasa düzenlemesi alanındaki bu gelişmeler bugünkü krizin başlangıcını hazırlamıştır. Öte yandan artan küresel likiditeyle birlikte düşen faiz oranları, azalan kar marjları, finans kurumlarını daha riskli türev ürünlerinin tasarımına yöneltmiştir.

ABD bankalarının portföyünde her zaman önemli bir yer tutan ipotekli konut kredileri, zincirin başlangıç halkasıdır. İpotekli konut kredilerinin banka aktifleri içindeki payı 2007 yılı sonunda yaklaşık yüzde 33’tür. Bu ortamda, “subprime” konut kredisi olarak da adlandırılan ve ABD’de düşük gelir grubuna açılan konut kredilerinin toplam konut kredilerindeki payı giderek artmıştır. Bu payın 2003’te yüzde 8,5’ten, 2006’da yüzde 20’ye çıkması sistemin barındırdığı riski artırmıştır. Kredi ödemelerinde yaşanan problemler, geri çağrılan krediler ve sonrasında teminatların (konutların) satışı, konut fiyatlarında dikkate değer bir düşüşe neden olmuştur. Banka sermayelerindeki erime süreci böylelikle tetiklenmiş ve bir kısır döngü içine girilmiştir.

2007 Ağustos ayına kadar normal seyreden ABD finans piyasalarının aslında oldukça riskli bir varlık-yükümlülük dengesine sahip olduğu, Londra merkezli Markit şirketinin ABX endekslerini tasarlaması ile da-

ha görünür hale gelmiştir. Şirketin piyasa risklerini ölçmek üzere geliştirdiği bu yeni araç ile “düşük kredi değerliliğine sahip ev sahiplerinin yükümlülüklerine dayalı” menkul kıymetlere sahip olmanın riskliliğini kolektif olarak değerlendirme olanağı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, mevcut küresel krizin altında büyük ölçüde enformasyon asimetrisi yatmaktadır.

Bu olaylar zinciri özetle, gelir akımlarının sürdürülebilirliği, türev araçların içeriklerine ilişkin bilinmezlikler, kredi değeri düşük olan ve olmayan araçların aynı fonlara dahil olması, havuzun mevduat sigortasından yoksun olması, sigorta şirketlerinin havuzdaki gelir akımlarının garantörü olması ve havuzu tesis edenlerin banka dışı aracı kurumlar olması şeklinde sunulabilmektedir. “Kamuyu aydınlatma” düzenlemelerindeki eksiklikler ise risklerin olduğundan daha düşük algılanması sonucunu doğurmuştur ve bugünkü güven krizinin ortaya çıkabilmesi için uygun ortamı hazırlamıştır. Yine eş zamanlı olarak, ABD Merkez Bankası’nın politika faiz oranlarını düşürmesi sayesinde, büyük boyutlara ulaşan söz konusu fonlar ABD finans sisteminin kredi portföyünü düşük gelir grubuna yönelik olarak genişletmesini mümkün kılmıştır.

Bundan sonra krizin neden olacağı hasarlar ön plana çıkacaktır. Mali sistemin bilançosundaki küçülme kredi hacminde şimdiden bir daralmaya yol açmıştır. Bu daralmanın bir süre daha devam etmesi beklenmektedir. Dolayısıyla şirketler kesimi de önümüzdeki dönemde bu gelişmeden olumsuz etkilenecektir. Bu gelişmelerin doğal sonucu küresel büyüme hızının ve ticaret/yatırım hacimlerinin düşmesi şeklinde tezahür edecektir. Önemli bazı ekonomilerin daha şimdiden durgunluğa girdiği ve işsizlik oranlarının yükseleceği

de aşıktır. Durumları izin veren ölkeler bu hasarı azaltmak için kredi sistemini yeniden çalıştırıcı ve aynı zamanda iç talebi artırıcı önlemler alacaklardır. Daha sonraki aşama ise, küresel mali sistemin yeniden tasarımı olacaktır.

3. Krizin Türkiye Ekonomisine Aktarımı

Esasındaki ölkemizdeki büyüme temposu 2007'nin başından itibaren hız kesmeye başlamıştı. TOBB olarak 2001 krizinden sonra başlatılmış olan reform adımlarındaki yavaşlamanın ekonomiyi olumsuz etkileyeceğini o zaman kamuoyuna aktarmaya başlamıştık. Ne yazık ki önceki 4 yılda elde edilen makro ekonomik göstergelerdeki olumlu havanın kendiliğinden devam edileceği varsayılmış olacak ki, bu süreçlerde bir rehabet ve sonrasında atalet yaşanmaya başladı. Reform sürecisi neredeyse durdu. Bir de bunların üstüne siyasetin ekonominin önüne geçmesi, çifte seçim süreci ve sonrasında kapatmak davası da eklenince, ekonominin gerekleri arka planda kaldı. Tüketici ve Reel Sektör güveni erozyona uğradı.

2002-2006 arasında yıllık büyüme ortalaması yüzde 7,2 iken, 2007'de yüzde 4,5'e, 2008 ilk 6 ayında yüzde 3'e, 2008 üçüncü çeyreğindeyse binde 5'e geriledi. İmalat Sanayi Büyüme endeksiyse 2008 Kasım ayında yüzde 15 gerileyerek dördüncü ay üst üste küçüldü. Böylece endeks 2006 yılı ortalamasına geriledi. Bir anlamda sanayimiz dört ayda 2 yıl geriye gitti. Eğer bir istatistikî mucize olmazsa 2008 son çeyreğinde, 7 yıl aradan sonra ilk defa ciddi bir küçülme yaşanacak ve 2008 yıllık büyümesi yüzde 1,5 civarına gerileyecek. Bu küçülmenin 2009'un ilk çeyreğinde ve muhtemelen ikinci çeyreğinde de devam etmesi bekleniyor. Eğer kamuoyundaki beklentileri düzeltecek bir program çerçevesi oluşturulamazsa 2008'den sonra 2009'da kayıp bir yıl olacak.

Ekonominin diğer bir önemli göstergesi istihdam alanında 2008-Temmuz ayında 22,6 milyon istihdam ile en yüksek istihdam seviyesinde ulaşılmış, işsiz sayısı ise 2,2 milyon ile en düşük seviyeye gerilemişti. Son açıklanan Eylül rakamlarına göreyse toplam istihdam 22,2 milyona gerilerken, işsiz sayısı 2,6 milyona yükseldi. Öte yandan Türk özel sektörünün istihdam sağlama konusunda üzerinde düşünmesi gerektiği ve bu sayede 2003-2008 arasında yaklaşık 3 milyon kişiye yeni istihdam sağladığı. Kayıtlı istihdamdaki artışın da göstergesi niteliğindeki ssk.lı sayısı ise yine aynı dönemde 3,2 milyon arttı.

Bu noktadan itibaren gelişmiş ölkelerde ve Türkiye benzeri ölkelerde krize neden olan değil, krizin neden olacağı hasarları kontrol etmek ön planda olacaktır. Reel kesim ile finans sistemi arasındaki bağların sevi-

yisi ve karmaşıklığı ile orantılı biçimde mevcut risklerin sistem sathına büyüterek yayılması olasılıklar arasındadır. Bu nedenle, krizin neden olacağı hasarın boyutu aslında reel kesim ve finans sistemi arasındaki kredi ilişkilerinin seyrine bağlı olarak belirlenecektir.

Türkiye'deki banka bilançolarında krize neden olacak bir problem esasen söz konusu değildir. Yakın geçmişteki yasal düzenlemeler sayesinde, bankacılık sistemimiz eskiden olduğuna kıyasla daha sağlam bir yapı arz etmektedir. Buna karşın, ekonominin genelinde bir dizi bilanço hasarına hazırlıklı olmakta fayda görülmektedir. Kriz Türkiye'yi dört kanaldan etkileyecektir. Bunlardan ilki ve en önemlisi kredi kanalıdır. Mevcut durumda Türkiye bankalarında herhangi bir yapısal bozukluk gözlenmiyor olması yaşadığımız krizi 2001 krizinden ayıran önemli bir unsurdur. Ancak bu durum bankaların dışarıdan temin edeceği fonlardaki azalmanın önüne geçemeyeceği için, sendikasyon kredilerinde ve döviz cinsinden borçlanmada zorluklar kaçınılmazdır.

Türkiye'de hem bankalar hem de şirketler, bugün bilançosu hasarlı hale gelen dışarıdaki bankalardan kredi kullanmışlardır. Bu kanalın kapanması sonucunda daralacak olan kredi hacmi, şirketleri ve bankaları bilanço küçültmeye zorlayacaktır. Büyük şirketlerin aldıkları kredilerin azalması ise bu şirketlerin tedarik zincirlerini etkileyecektir. Bu durumda, tedarik zincirlerindeki Kobiler üzerinde oluşacak etki, domino etkisi biçiminde olacaktır. Ticari kredilerdeki daralma, Kobiler, esnaf ve çalışanlar tarafından da hissedilecektir. Böyle

bir ortamda şirketlerin zor duruma düşmesi, banka bilançolarında yapısal bir hasarla karşı karşıya kalınması sonucuna yol açacaktır. Bunun önlenmesi, tasarlanacak tedbir paketinin öncelikleri arasında yer almalıdır.

İkinci kanal portföy yatırımı kanalıdır. Hedge fonları ve özel yatırım fonları (private equity) Türkiye'ye finansman akımında önem taşımaktadır. Küresel likiditenin genişlediği dönemde, her iki kanalın da yüksek kredi miktarlarından sağlanan kaldıraç etkisiyle işlediklerine dikkat edilmelidir. Önümüzdeki dönemde, buradan aktarılan fonların azalacak olması Türkiye'ye döviz arzını önemli ölçüde azaltacak, döviz likiditesi açısından sorunlara yol açacak ve Türk lirasının değer kaybı sürecini hızlandırabilecektir.

Üçüncü kanal dış ticaret kanalıdır. Mali piyasalarındaki krizin reel sektöre de yansması sonucu, tüm dünyada büyüme hızı düşmektedir. Özellikle gelişmiş ekonomilerin önemli bir kısmının resesyona gireceği neredeyse kesinleşmiştir. Öngörülerin de ötesinde, küresel ticaret hacminin hızla daralmakta olduğuna dair göstergeler mevcuttur. Örneğin, Baltık Kuru Yük Endeksi, 2008'in ikinci yarısında yaklaşık yüzde 90'lık bir düşüş göstermiştir. Hammadde fiyatları da anılan dönemde aynı öngörülerden kaynaklanan benzer bir eğilimi sergilemiştir. Türkiye'nin ihracat hacmi küresel ticaret hacmindeki bu daralmadan kaçınılmaz olarak etkilenecektir.

Dördüncü ve son kanal ise, artan risk algılamasının ve azalan güvenin tüketici ve yatırımcı davranışlarını olumsuz etkilemesidir. Bu belirsizlik ortamından en hızlı olumsuz etkilenecek kalem özel yatırım harcamalarıdır. Aynı ortamın hane halkı psikolojisinde ve dolayısıyla bekleyişlerinde neden olacağı bozulma ile özellikle dayanıklı tüketimin hızla daralması kaçınılmaz olmaktadır.

Türkiye'nin küresel krizden etkilenmesine neden olacak bu dört kanalın aynı anda tıkanması ihtimalinin oldukça yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Böyle bir durumda, ekonomimizin kısa bir zaman dilimi içinde bir dizi olumsuz sonuçla karşılaşmasından duyulan endişeler artmaktadır. Söz konusu olumsuz göstergeler içinde büyüme oranının daha da yavaşlaması, reel faiz oranlarının mevcut yüksek seviyelerinde kalması, enflasyonun yükselmeye devam etmesi, hisse senedi fiyatlarının düşmesi, işsizliğin artması, Türk lirasının ise değer kaybetmesi yer almaktadır. Tüm bu olasılıklar, 2001 krizinden sonra yapılan fedakârlıkların ve başarıyla uygulanan ekonomik program sayesinde elde edilen kazanımların tehlikeye girmesi anlamına gelmektedir.

4.Neler Yapılabilir

Sözkonusu kanallar yoluyla Türkiye ekonomisinin 2009 yılında son derece olumsuz etkileneceği açıktır. 2007'nin başından itibaren bekleme moduna geçilen reform sürecinin getirdiği sıkıntılar şimdi küresel mali krizin yol açtığı yeni problemlerle birleşmiş durumda. Son 2 yıl heba edilmesiydi şimdi daha geniş bir hareket alanımız olabilirdi. Bu fırsat kaçmıştır. Şimdi karamsarlığa kapılmadan ama geçmişte yapılan hatalar da unutulmadan alacağımız kararlarla bu ortamdan olabildiğince az yara alarak kurtulmalıyız. Bunun yolu da demokrasimizi ve ekonomimizi güçlendirecek, bütünlüğü olan ciddi bir programın açıklanması ve böylece kamuoyundaki bekleyişlerin olumlu yönde etkileneceğiyle mümkün olur.

Bu kriz önümüzdeki en az 1,5 yıl dünya çapında etkili olacaktır. O halde önceliğimiz, büyümedeki kan kaybını en aza indirebilmektir. Çünkü ekonomideki daralma, ülkemizin üretim kapasitesinin küçülmesi demektir. Ülkemizin üretim kapasitesinin küçülmesi ise, küresel ekonomi yeniden canlandığında, yarışa daha geriden başlamak demektir. Bize gereken, yapısal bir tedbirler çerçevesi üzerinde düşünmektir.

Her bir bakanlığımızın tek tek krize karşı önlemler düşünmesi ve uygulaması yeterli değildir. Tüm bu adımların, daha büyük bir planın parçası şeklinde ve koordineli olarak atılmasına ihtiyaç vardır. Hepsinden önemlisi de, yeni adımlar atılırken, geçmişte büyük bedeller ödeyerek sağladığımız mali disiplin çerçevesi zarar görmemelidir. Kamu harcamalarının, bütçe açığını ve sonuçta faizleri artırmayacak şekilde, önceliklendirilmesine, böylelikle kamu harcamalarının veriminin ve etkisinin artırılmasına ihtiyaç vardır. Kurallı bir maliye politikası ve çok yıllık bütçe perspektifi uygulanmalı, mali saydamlık zedelenmemelidir.

Alınacak tüm tedbirlerin yurtiçi ve yurtdışındaki ekonomik birimlerde güvenin yeniden tesis edilmesi açısından önemi not edilmelidir. İçinde bulunduğu ortamda, proaktif, yani inisiyatifli ele alan ve gerçekleştirebilecek ters yönlü etkileri baştan sınırlamaya yönelik bir tutumun ekonomi politikalarında benimsenmesinde yarar bulunmaktadır. Şirketlerimizin ve bankalarımızın dış piyasalardan kopmamasını sağlayacak önlemler önem taşımaktadır. Akılda tutulması gereken nokta, olağanüstü dönemlerin olağanüstü önlemler gerektirdiğidir.

I- Yurt dışından bankalarımıza ve şirketlerimize sağlanan fon akımlarının devamlılığının sağlanması ile Türkiye'nin döviz rezervlerini güçlendirmesi, bu dönemde hayati önemdedir. IMF ile yeni bir anlaşma imzalanması halinde, döviz likiditesi ile ilgili sorun-

Öte yandan Türkiye'nin orta vadede çözüm bekleyen önemli bir yapısal sorunu olanı mesleki eğitime çözüm sürecini başlatmak üzere bilgisayar ve yabancı dil eğitimi seviyesi artırılmalıdır. Bu amaçla, İşsizlik Sigortası Fonu kaynakları eğitim desteğinde kullanılmalıdır. İşsizlik Sigortası Fonu'nun amaçlarından biri de işsizlerin eğitimi olarak ortaya konulmuş olmakla birlikte, hâlihazırda ancak 3 bin kişi bu eğitim imkânından faydalanabilmiştir.

lar kısmen çözülmüş olacaktır. Yabancı para cinsinden mevduatlar karşılığında bankaların Merkez Bankası'nda bulundurdıkları zorunlu karşılık oranları düşürülmeye devam edilmelidir. Merkez Bankası'nda tutulan yurtdışında çalışanların döviz mevduat hesapları ve karşısındaki döviz rezervleri bir kamu bankasına devredilmek suretiyle bankacılık kesimine aktarılmalıdır. Ayrıca Körfez ülkeleri gibi servet biriktiren ülkelere fon akımlarını artıracak yeni kanalların yaratılması yararlı olacaktır.

II- Piyasaların çalışabilmesi için şirketlerin ve tüke-

ticilerin yurt içi kredilere erişiminin devamlılığı sağlanmalıdır. Bu doğrultuda ve mali disiplini bozmamak şartıyla, kamu bütçesinden kaynak ayrılabilir. Burada amaç bankaların artan risk algılamasını azaltarak, yurt içi kredi hacminin daralmasını engellemektir. Gerekirse, şirketlerimizin bankalara olan borçlarının yeniden yapılandırılmasını da içeren bir düzenleme çerçevesi şimdiden hazırlanmalıdır. Yurtiçinde kredi garanti sisteminin kapsamı da genişletilmeli ve Merkez Bankası reeskont sistemi yeniden işletilmelidir.

III- Kamu kaynaklarının kullanımını da içeren tüm bu imkânların bir ahlaki rizikoya yol açmayacak biçimde tasarlanması şarttır. Bu imkânlardan yararlanan bankaların kredi portföylerini küçültecek önlemlere başvurmamaları, şirketlerin ise istihdam azaltıcı önlemlere yönelmemeleri gereği esas olmalıdır.

IV- 2009 Bütçesi, Programı ve Orta Vadeli Program (OVP) yukarıda anılan hususlarla uyumlu hale getirilmelidir. Kamu kaynaklarının sınırlı olduğu dikkate alınarak, mevcut 2009 bütçesindeki harcama öncelikleri yeniden ele alınmalıdır. Temel ilke ise "büyüme ve istihdama en çok katkı sağlayacak tedbirin en öncelikli olması"dır.

V- İşsiz kalanlara yönelik işsizlik sigortası desteği kapsamı genişletilmelidir. Öte yandan Türkiye'nin orta vadede çözüm bekleyen önemli bir yapısal sorunu olanı mesleki eğitime çözüm sürecini başlatmak üzere bilgisayar ve yabancı dil eğitimi seviyesi artırılmalıdır. Bu amaçla, İşsizlik Sigortası Fonu kaynakları eğitim desteğinde kullanılmalıdır. İşsizlik Sigortası Fonu'nun amaçlarından biri de işsizlerin eğitimi olarak ortaya konulmuş olmakla birlikte, hâlihazırda ancak 3 bin kişi bu eğitim imkânından faydalanabilmiştir. Güney Kore'nin kriz döneminde iş gücünü yeniden biçimlendirerek nasıl rekabet gücünü artırdığı incelenmelidir.

5. Sonuç

Bir musibet, bin nasihatın yerine geçmiş, büyüyen kriz, yeniden ekonomiye odaklanılmasını sağlamıştır. Ama bu yetmez. Talih, hazır olana güler. İşte bu yüzden de Türk iş âlemi olarak, mali disiplini korumanın ve yapısal reformlara devam edilmesinin gerekli olduğunu savunuyoruz. Yaklaşık 6,5 yıldır süren büyümeye yeniden ivme kazandırmak ve büyümenin bereketini artırarak tüm toplum kesimlerinin bundan faydalanabilmesini sağlamak için yeni bir büyüme stratejisine ihtiyacımız var. Toplumsal refahı yükseltmenin, büyümedeki ve ihracattaki artışa devam etmenin ve sanayimiz ile ihracatımızı da, ithalata bağımlı olmaktan kurtarmanın yolu, yapısal reformları tamamlayarak, ülkemizdeki iş ve yatırım ortamını iyileştirmekten ve girdi maliyetlerini dünya standartlarına çekmekten geçmektedir.

İsrafil KURALAY
UTESAV Başkanı

KÜRESEL EKONOMİK KRİZ VE DEĞERLER

Ekonomik küreselleşme sürecinin oluşturduğu finansal kapitalizm, son yaşadığımız global krizle sorgulanmaya başlanmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin aşırı liberal ekonomi politikaları ile sağlıklı bir şekilde sürdürülebilir olmadığı küresel krizle daha belirgin hale gelmiş ve kamunun düzenleyici rolü ve Neo-Keynes'yen politikalar tekrar gündeme gelmiştir.

Liberal Anglo Saxon kapitalizmi, postmodern dönemde piyasa aktörlerinin hegemonyasını giderek artırmıştır. Bu durum denetlenemeyen piyasa aktörlerinin spekülasyonlu karmaşık finansal oyunları ile küresel kriz riskinin sürekli gelişerek öngörülemez bir hale gelmesine neden olmuştur.

Postmodern dönemde kapitalist paradigma, özellikle finansal piyasada yüksek risk ve yüksek kar odaklı bir yapılanma içerisinde kendini göstermiştir. Bu aşırı kar hırsı, insani ve toplumsal değerleri hiçe sayarak dünyayı tehdit eden bir sorun haline gelmiştir. Bu sorun aslında değer aşınması, değersizleşme, aşırı sekülerleşme ve insan, toplum, din ve doğa ilişkilerinde dengenin kaybedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Küresel finansal kriz, aslında ekonomik bir kriz olmanın ötesinde küreselleşmenin de etkisi ile değerlerin toplumsal hayattan çekilmesi ile ortaya çıkan bir sonuçtur. Küreselleşme, imkân ve dezavantajları ile toplumların geleceğini etkilemektedir. Küreselleşme süreci, ekonomi, siyaset ve uluslar arası ilişkiler bağlamında ortaya çıkardığı sonuçlar itibarı ile daha çok tartışılmaya devam edilecektir.

Küreselleşme, dünyanın ekonomik, sosyal, kültürel, teknolojik anlamda bir bütünleşmeye doğru gitmesini ifade etmektedir. Küreselleşme sınırların ortadan kalkması, uluslararası şirketlerin ülke politikalarını belirler bir hale gelmesi, kültürlerin ve medeniyetlerin tektipleşmesi ve geleneksel değerlerden uzaklaştırıcı etkileri dolayısıyla eleştirilmektedir. Bununla birlikte küreselleşmeyi, iletişim araçları ve teknolojinin gelişmesi ile dünyanın bütünleşmesi ve ortak bir kültürün

oluşması gibi özellikleri nedeniyle çeşitli fırsatları içinde barındıran bir süreç olarak değerlendiren görüşler de vardır.

Küreselleşmenin siyasi, sosyal ve ekonomik etkileri olmaktadır. Ekonomik sonuçlarından birisi de finansal piyasaların küreselleşmesidir. Finansal küreselleşmenin temelinde, gelişmiş ülkelerin uluslararası finansal faaliyetleri kendi ülkelerine çekmek için uyguladıkları serbestleştirme politikaları başta olmak üzere, serbest kur politikalarının benimsenmesi, finansal araçların çeşitliliğindeki hızlı artış ile telekomünikasyondaki gelişme gibi politik, kurumsal ve teknik etkenler bulunmaktadır.¹

Küreselleşmenin önemli sonuçlarından birisi de bir ülkede ortaya çıkan problemin tüm dünyayı etkileyen bir soruna dönüşebilmesidir. Bu durum modern toplumu bir risk toplumu haline getirmektedir. Ulrich Beck ve Antony Giddens Yirmibirinci yüzyılın toplumsal yapısını tanımlarken risk toplumu kavramını kullanmaktadırlar. Küreselleşme ve postmodern paradigma risk toplumu kavramını ortaya çıkartmıştır. "Risk, gelecekteki olasılıklar düşünülerek etkin biçimde değerlendirilen tehlikeleri içerir. Bu bağlamda, geleneksel toplumda risk kavramı yoktu. Risk, özellikle modern sanayi toplumlarında önem kazanmıştır."²

Modern kapitalizm, önceki tüm ekonomik sistemlerden geleceğe karşı tutumuyla ayrılan bir evreyi temsil eder. Modern kapitalizm, kendisini muhtemel kar ve zararlarını hesaplayarak ve bu doğrultuda riskli süreci bir süreç olarak görerek geleceğe ayarlar.³ Kapitalist ekonominin büyük bir hırsla daha çok kazanmak için daha fazla riske girme arzusu, insanın ve toplumun dengesini bozmaktadır. Risk toplumu, belirsizlik ve güvensizlik ortamını işaret etmektedir.

Risk toplumunda geleceğe güven azalmakta ve toplum belirsizlik içinde kaygıyla yaşamaktadır. Doğanın ve insanın sömürülmesi, bilinçsiz tüketim, aşırı silahlanma ve sekülerleşme, insanları riskler karşısında pa-

Küreselleşme, imkân ve dezavantajları ile toplumların geleceğini etkilemektedir.
Küreselleşme süreci, ekonomi, siyaset ve uluslar arası ilişkiler bağlamında ortaya çıkardığı sonuçlar itibarı ile daha çok tartışılmaya devam edilecektir.

Kriz, dengelerin altüst olduğu bir durumdur. Bu süreçte ekonomi aktörlerinin tutumları, refleksleri piyasaların psikolojisini ve beklentilerini ciddi bir şekilde etkilemektedir. Piyasalarda oluşturulan beklentiler satın alınarak, ekonomik göstergeler şekillenmektedir.

sif bir konuma iterek dünyayı güvensiz bir yer haline getirmektedir. Bunun sonucunda da huzursuz ve güvensiz bir toplumsal yapı oluşmaktadır. Finansal kapitalizmin son dönemde içine düştüğü aşırı hırs ve acımasız rekabet ortamı, güven ortamını yok ederek, küresel ekonomiyi büyük bir belirsizliğin içine atmıştır.

Son yıllarda ortaya çıkan kredi sıkışması ve birbiri ardına patlayan finansal sıkıntılar aslında sadece uluslar arası bankacılık ya da finansal sistemin değil, insani/ahlaki her türlü kaygıyı kar hırsının arkasına atan kapitalist organizasyon modelinin ciddi bir sınavdan geçtiğini göstermektedir. Burada sorunun kaynağı serbest piyasa değil aksine spekülasyona açık bir ortamda yeni finansal ürünler icat edip devlet desteği ile pazarlayan fırsatçı kapitalist organizasyon modelidir. ⁴

Dünyada yaşanan bugünkü krizin temelinde bankacılık düzenlemelerinin çok fazla gevşemesine izin verilip, finans sektörünün yeteri kadar denetlenememesi yatmaktadır. Mevcut mali piyasanın mimarisinin “başarısızlığa uğradığı” gerçeği aşikârdır. Sistem aşırı risk alınmasına izin vermiş, bünyesinde barındırdığı varlıkları doğru fiyatlandıramamış ve şeffaflık konusunda önemli bir zafiyet ortaya çıkarmıştır. ⁵

Temmuz 2007’de patlak verdiği düşünülen mortgage krizi aslında iki yıl önce başlamıştı. Bugüne kadar kamuoyundan gizlenen kriz, 14 Eylül 2008 tarihinde Lehman Brothers’ın resmen iflas talep etmesi ile küresel boyutlara ulaştı. Dünyanın en başarılı yatırımcıları küresel finans krizinin, ekonomideki son 25 yılın köpüklenmesinden doğduğunu dile getiriyor. Köpüklenmeyi oluşturan ise, modern finansın bel kemiği konumundaki doğurgan ve spekülâtif faizdir. ⁶ ABD’de ortaya çıkan kriz, spekülâtif faizin oluşturduğu saadet zincirinin bozulmasına neden olmuştur. Reel ekonomiye dayanmayan, haksız kazançlar bir şekilde toplumu kemiren, insanlığı tehdit eden bir canavara dönüşmüştür.

ABD bankalarının portföyünde her zaman önemli bir yer tutan ipotekli konut kredileri kriz zincirinin başlangıç halkasıdır. Kredi ödemelerinde yaşanan problemler, geri çağrılan krediler ve sonrasında teminatların (konutların) satışı, konut fiyatlarında dikkate

değer bir düşüşe neden olmuştur. Banka sermayelerindeki erime süreci böylelikle tetiklenmiş ve bir kısır döngü içine girilmiştir. ⁷ Küresel finansal kriz, başta ABD ekonomisi olmak üzere pek çok ülkenin ekonomisini resesyona sokmuştur. 2008 - 2009 yılı büyüme hedefleri revize edilmektedir. Özellikle 2009 yılı büyüme hedeflerinde ciddi bir düşüş beklenmektedir. IMF, 2009 yılı için ABD ekonomisinin yüzde 0,7, Japonya’nın yüzde 0,2, Euro Bölgesi’nin yüzde 0,5 küçüleceğini tahmin ediyor. OECD ise, Türkiye’nin 2009’da yüzde 2 olarak büyüyeceğini söylüyor. Hükümetin yüzde 4 hedefi ile OECD’nin tahmini arasındaki fark dikkat çekmektedir. Büyüme oranlarındaki bu kötümser beklentiler ve likidite, kredi daralması da piyasalardaki tüketimi yavaşlatarak reel sektörü çok olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Başlangıçta finansal piyasaları etkileyen kriz bugün reel sektöre sıçrayarak, istihdam, enflasyon ve dış ticaret oranlarını olumsuz etkilemektedir. Özellikle kriz lobisinin psikolojik etkisi, piyasaların dayanıklılığını yıpratarak kırılganlaştırmaktadır. Dolayısıyla krize karşı güven ortamının tesis edilmesi için tüm ekonomik aktörlerin, sorumlu hareket ederek, üretim ve tüketimi teşvik etmeleri gerekmektedir.

Kriz, dengelerin altüst olduğu bir durumdur. Bu süreçte ekonomi aktörlerinin tutumları, refleksleri piyasaların psikolojisini ve beklentilerini ciddi bir şekilde etkilemektedir. Piyasalarda oluşturulan beklentiler satın alınarak, ekonomik göstergeler şekillenmektedir. Bu yüzden sorumluk mevkilerinde bulunanların, güven artırıcı bir duruş sergilemesi en azından toplumsal motivasyonu düşürücü yaklaşımlardan uzak durması gerekmektedir.

Reel kesimin işten çıkarmalara başvurmaktansa daha az karla da olsa üretime devam etmeleri sağlanmalıdır. Firmaların sosyal sorumluluk anlayışlarının düzeyi, kriz ortamında daha net bir şekilde kamuoyuna yansımaktadır. Kriz ortamında işten çıkartmalara mümkün olduğunca başvurmayıp, maliyetleri düşürerek, karlılıklarından belli bir oranda vazgeçerek, istihdam yapısını koruyan firmalar, gerçek bir sosyal sorumluluk örneği olmaktadır.

DEĞERLERE DAYALI YENİ BİR EKONOMİK MODELE İHTİYAÇ VAR

Kapitalist ekonomik sistem pragmatik rasyonelliğe dayanmaktadır. Bu rasyonellik egosantrik bir ekonomik **insan tasavvuru** oluşturmuş ve insanları birbirinin kurdu haline getirmiştir. Pragmatik rasyonellik, aynı zamanda kapitalizmin küresel yayılımı sürecinde 'yır-tıcı küreselleşmenin ve sınır tanımaz sermaye hırsının da meşruiyet zırhı oldu.⁸

Geleneksel toplumlarda insanların ihtiyaçlarını gidermeye odaklı makul bir mübadele sistemi vardı. Geleneksel dönemde ekonomi, din ve ahlak iç içedir. İnsanların ekonomik davranışlarını genel manada ahlak yönlendirmiştir. Modern dönemde ise, ahlak, din ve ekonomik davranış arasında bir uçurum ortaya çıkmıştır.⁹ Özellikle İslam toplumlarının ekonomik struktüründe, reel ekonomiye dayanan, dayanışmacı, paylaşımcı madde ve manayı birlikte ele alan bir iktisadi yapısı vardı.

Örneğin karz-ı hasen (güzel borç, ödünç para) bu madde ve mana bütünlüğünü ifade eden en önemli ekonomik enstrümanlardan birisidir. Karz-ı hasen, Osmanlı ekonomik sisteminde para vakıfları bünyesinde tüccar ve esnafa dayanışma amacıyla kredi olarak kullanılıyordu. Bu sistemde krediye ihtiyacı olanlar, belirlenen sürede ihtiyacını gidererek, krediyi geri ödüyordu. Sistemin sağlıklı işlemesi için geri ödemeler garantiye alınmış ve faizsiz bir şekilde finansman sağlanmıştır. Yine Osmanlı dönemindeki para vakıfları ekonominin en önemli aktörlerinden birisi olarak toplumsal işbirliği ve dayanışmanın en güzel örneklerinin gösterildiği kurumlar olmuştur.

Küresel finansal kriz, dünyanın yeni bir ekonomik modele olan ihtiyacını bir defa daha göstermiştir. İnsanı, toplumu, çevreyi ve ahlaki ciddiye alan adaletli bir piyasa modeli geliştirilmelidir. Ekonomik sistemi değerlerden, erdemden ve ahlaki prensiplerden bağımsız düşünemeyiz. Bunun için bütün insanlığı kuşatacak değerleri merkeze alan bir anlayışa gereksinim vardır.

Kapitalist ekonomik sistem karın maksimizasyonu uğruna insanı ve doğayı sınırsız bir şekilde sömürerek dünyanın tahrip olmasına neden olmuştur. Geleneksel ekonomilerde ise doğa ile uyumlu, insani ihtiyaçlar

Medeniyetimizin ortaya koyduğu bu müesseseler ekonomik ve sosyal hayatı değerler ışığında düzenlemiş ve madde ve mana bütünlüğünü sağlamıştır.

çerçevesinde iktisadi bir örgütlenme gerçekleşmiştir.

İslam toplumlarında ise ekonomik yapı denge fikrine dayanmaktadır. Evrenin, insanın ve toplumun dengesi bir nizam içindedir. Madde ve mana birlikteliği vardır. Hatta mananın maddeye üstünlüğü esastır. Osmanlı iktisat ve toplum düzeni bu nizam düşüncesine göre yapılandırılmıştır. Dolayısıyla, insanın maddi eğilimlerine esir olmasını engelleyen, hayatı bir bütün olarak kavrayan ve güzel ahlaka göre şekillenen bir düşünce söz konusudur.¹⁰ Geleneksel düşünce sistemimizde, bu dünyayı bir imtihan yeri olarak algılayan, diğerkâm, fedakâr, kanaatkâr ve israf etmeyen, infak eden, zekâtını veren, kul hakkına riayet eden, bir insan tasavvuru vardır.

İktisadi gelişme ancak manevi, sosyal ve kültürel kalkınmayla birlikte olabilir. Geleneksel iktisadi düşüncemizin, sosyal hayatımızın temelinde güzel ahlak bulunmaktadır. Efendimiz, "İslâm, güzel ahlâktır" buyurmaktadır. Medeniyetimizi oluşturan temel nitelikte güzel ahlakın düşünceye ve estetiğe dönüşmesidir.

Geçmişte; hisbe, ahi ve lonca teşkilatları gibi kurumlarımız iktisadi hayatta çok önemli fonksiyonlara sahipti. Medeniyetimizin ortaya koyduğu bu müesseseler ekonomik ve sosyal hayatı değerler ışığında düzenlemiş ve madde ve mana bütünlüğünü sağlamıştır.

Bugün yaşadığımız küresel kriz, yeni bir ekonomik mimariye duyulan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu mimarinin temelinde de ahlaki, sürdürülebilir finansal bir sistem olmalıdır. Yaşadığımız krizin sebeplerinden birisi de hiç şüphesiz kapitalist sistemin kendisidir. Ekonominin bir aracı olan para amaç haline geldiği için kapitalist sistem krize sürüklenmiştir. Bunun için, değerleri merkeze alan yeni bir ekonomik anlayışın tesis edilmesi insanlık için yeni bir umut olacaktır.

DİPNOT

1 Dünya'da Küreselleşme Ve Bölgesel Bütünleşmeler, DPT 7. Beş Yıllık

Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 1995, s.24

2 Bayhan Vehbi, Y.Doç.Dr. Risk Toplumu, Doğu Batı Dergisi, Ankara, 2002 sayı 19, sh.194-195

3 a.g.e sh.196

4 Dr Sadık Ünay. Jaonya ve İnsani Kapitalizm Modeli, Ekonomik Kalkınma ve Değerler, UTESAV, Aralık 2008 sh.340

5 Tepav, Küresel Kriz Çalışma Grubu Raporu, sh.1, 2008

6 Sami Uslu, Küresel Ekonomik Krizin Derin Sebepleri, Zaman Gazetesi, 20.11.2008

7 Tepav, Küresel Kriz Çalışma Grubu Raporu, sh.2, 2008,

8 Dr Sadık Ünay. Jaonya ve İnsani Kapitalizm Modeli, Ekonomik Kalkınma ve Değerler, UTESAV, Aralık 2008 sh.331

9 Prof. Dr. Recep Şentürk., Ekonomik Klakınma ve Değerler, UTESAV, Aralık 2008 sh.4

10 Ahmet Tabakoğlu, İslam İktisadi Toplu Makaleler, Kitabevi, Kasım 2005 sh.48,272

Prof. Dr. Ali SEYYAR

S.Ü. İİBF Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
Bölümü Sosyal Siyaset ve Sosyal Güvenlik Ana Bilim Dalı Başkanı

KÜRESEL KRİZİN ETKİLERİ KARŞISINDA AKTİF SOSYAL POLİTİKALARIN ÖNEMİ

Giriş

Memleketimizde henüz pek fark edilmemiş de olsa sosyal devletin en önemli aracı olan koruyucu ve müdahaleci sosyal politikalar, küreselleşme sürecinde ortaya çıkabilen sosyo-ekonomik riskleri azaltabilmekte, toplumların ve ekonomilerin dinamik gelişimine katkıda bulunabilmektedir. Bundan ötürü sosyo-ekonomik dengesizlikleri ve sapmaları önleyen koruyucu sosyal politikaların yanında tabii âfetler ve ekonomik krizler gibi olağanüstü durum ve olayların olumsuz yansımalarını azaltan acil müdahaleci sosyal politikalara her zaman ihtiyaç vardır. Doğabilecek her türlü sosyal riskin daha önceden belirlenmiş yöntemlerle mümkün mertebe önlenmesi, değişik dış ve iç faktörlerin karmaşık özelliklerinden ve etkilerinden dolayı önlenemeyen değişik sosyal risklerin doğurduğu zararların şiddetini risk yönetimi uygulamalarıyla hafifleten ve gideren devlet müdahaleleri, aktif sosyal politikaların bir parçası olarak kabul edilebilir. Müdahaleci

aktif sosyal politikalardan maksat, ekonomik krize bağlı olarak ortaya çıkabilecek yeni sosyal tehlikeleri önlemek ve gidermektir. Makalemizde bu bağlamda ekonomik krizin değişik sosyal risk alanlarında doğurabileceği zararların boyutunu kontrol altında tutan, toplumsal barışı koruyan ve sosyal gelişmeyi tetikleyen aktif ve bütüncül sosyal politika uygulamalarına yer verilecektir.

Yeni(den) İş İmkânları Sağlayan Aktif Sosyal Politikalar

Küresel ekonomik (finans) krizin reel sektörü etkilemesinden dolayı istihdamı koruyan klâsik sosyal politika yöntemleri (işveren sigorta primlerinin bir kısmının hazineye ödenmesi, ücret garanti fonu ödemeleri veya kısa çalışma ödemeleri gibi istihdamın devletçe sübvansiyonu) elbette önemlidir. Ancak talep daralmasına bağlı olarak ekonomik durgunluğun hâkim olduğu dönemlerde bu gibi pasif yöntemlerle de yetinilmemelidir. İşsiz kalanların yanında işgücü niteliği taşı-

İster örgün eğitimde, isterse özel sektörde olsun, innovasyonu ve girişimciliği teşvik eden meslekî eğitim ve tekâmül alanında daha çok yatırımın yapılması zaruridir.

yan diğer işsizlerin kalıcı gelir sahibi olmaları doğrultusunda aktif istihdam politikalarıyla (yeniden) emek piyasasına ve çevre dostu yeni iş alanlarına kazandırılmaları anlamında desteklenmesi, sosyal barışın temini ve sürdürülebilir kalkınma açısından önemlidir¹. Dezavantajlı sosyal grupları (okuma yazma bilmeyenler; özürlüler, dul kadınlar; yoksullar, etnik azınlıklar; genç, kadın veya yaşlı işsizler vb.) da dikkate alan aktif istihdam politikaları, işsizlikle etkin ve kapsamlı mücadele açısından modern sosyal politikaların bir aracı olduğu kadar ekonomik büyümenin de bir motorudur.

Bu yönüyle genel anlamda aktif sosyal politikalar, dar anlamda aktif istihdam politikaları, tabii kaynaklar, emek, sermaye ve girişimcilik gibi üretim faktörlerini bir araya getiren, üretim süreçlerini makro ekonomik hedeflere ve piyasa şartlarına uygun bir biçimde organize eden bir stabilizatördür. Hem emek piyasasına, hem de üretim potansiyeline olumlu katkıları olan aktif istihdam politikaları, değişik dezavantajlı sosyal kesimlerin toplum hayatına kazandırılmalarını da sağlamaktadır. Aktif istihdam politikalarının ekonomik ve toplumsal alanlardaki çok boyutlu katkılarının daha iyi anlaşılır hale gelmesiyle birlikte işgücüne ve insan kaynaklarına yatırımın önemi daha da artmıştır.

Aktif istihdam politikaları kapsamında somut olarak yapılması gerekenler aslında bellidir:

1- İster örgün eğitimde, isterse özel sektörde olsun, innovasyonu ve girişimciliği teşvik eden meslekî eğitim ve tekâmül alanında daha çok yatırımın yapılması zaruridir. Sosyal kaymaların önüne geçilmek ve verimliliğin artırılması isteniyorsa, özellikle genç ve kadın iş-

sizlerin meslekî yeterlilikleri, piyasa talepleri doğrultusunda artırılması gerekmektedir.

2- İş-Kur, sosyal sigortalı işsizlere sadece işsizlik ödeneği vermekle yetinmemelidir. Başta işsizlik ödeneğinden yararlanan sosyal sigortalı işsizler olmak üzere kayıtlı bütün işsizlere dönük olarak yoğun meslekî eğitim ve beceri programları düzenlenmelidir. Haddizatında İş-Kur'un aslı ve ilk görevi, kayıtlı (kayıtsız) bütün işsizlerin en kısa zamanda emek piyasasında iş bulmalarına aktif bir şekilde yardımcı olmaktır. Bu süreçte (iş bulunması kadar veya belli bir dönem için) işsizlik ödeneğinin verilmesi pasif destek olarak ancak söz konusu olabilir. Aktif istihdam politikaları kapsamında (yeniden) meslekî eğitim ve geliştirme programları, hem işsizliğin getirdiği psiko-sosyal olumsuzlukları bertaraf edilebilir, hem de işsizlerin eğitimin sonunda (ve bu zaman zarfında ekonomik krizin etkilerinin azalmasıyla) daha kolay iş bulmaları sağlanabilir. İşsizlik fonunda biriken kaynakların önemli bir bölümü (işsizlik ödeneklerinin ve diğer ödemelerin ödenebilirliğini uzun vadede tehlikeye atmamak şartıyla) aktif istihdam politikaları çerçevesinde bu maksada uygun olarak kullanılmalı ve piyasa ve sektör odaklı meslekî eğitimi geliştirmek ve yaygınlaştırmak adına her ilde İş-Kur'a bağlı çalışma atölyeleri, korumalı işyerleri ve meslek eğitim ve geliştirme merkezleri açılmalıdır².

3- Özellikle ekonomik krize bağlı olarak işsizliğin arttığı dönemlerde çalışma hayatının insanileştirilmesini sağlamaya dönük uygulamalar ve projeler ihmal edilmektedir. Her zaman olduğu gibi bu hassas dönemlerde dahî iş sağlığı ve güvenliği kapsamında ça-

ışma şartlarını iyileştirmek, işyerlerindeki muhtemel kazaları ve meslek hastalıklarını önlemek suretiyle insanî ve malî kayıpların önüne geçilmesi gerekmektedir. Bunun için çalışma hayatında iş sağlığı ve güvenliğini tesis edecek, verimliliği ve etkinliği artıracak alanlarda çevre dostu yeni teknolojik ve ergonomik yatırımların teşviki sağlanmalıdır.

4- Özellikle dezavantajlı sosyal gruplara yönelik olarak genelde sosyal hayata, özelde emek piyasasına girişi kolaylaştıran aktif intibak programlarının teşviki elzemdir. Dezavantajlı sosyal grupların kendi gayret ve inisiyatifleri ile üretken olmalarının zorluğunu düşünecek olursak, sosyal içermeye (bütünleşme) ³ ekseninde çok boyutlu politikalara ihtiyaç vardır. Sosyal politikaları uygulamamanın sonucunda yoksulluk, aile içi şiddet, alkolizm, suç ve terör gibi değişik alanlarda ortaya çıkan psiko-sosyal ve ekonomik maliyetlerin astronomik boyutunu dikkate alacak olursak, bundan çok daha az kaynak isteyen değişik toplumsal kesimleri birbirlerine bağlayan kaynaştırıcı sosyal politikaların önemi ortadadır.

Aktif sosyal politikalar ekseninde geliştirilen bu öneriler dahî, sosyal siyasetin kapsamlı bir üretim faktörü olduğunu ve sosyal kaynaştırıcı bir rol üstlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla sosyal içermeye dönük açılımlar ihtiva eden ekonomi politikaları, sosyal barışın ve dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın zeminini oluşturmaktadır. Buna binaen etkin, dinamik ve modern bir ekonomi modelinin oluşumu ve gelişimi de ancak aktif sosyal politika konseptleri ile mümkün olmaktadır.

Sorumluluk Ahlâkını

Pekiştiren Aktif Sosyal Politikalar

Derinlemesine incelendiğinde ekonomik durgunluk dâhil bütün toplumsal krizlerin baş göstermesinin maddî ve manevî olmak üzere genelde iki ana sebebi vardır. Bir taraftan devlet, ileri boyutlara ulaşmış iç ve dış borçlanmalarından dolayı sosyal ve ekonomik politikaların manevra alanını daraltmakla sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerinden uzaklaşmakta, diğer taraftan da sadece yoksullaşan sosyal kesimlerde değil neo-liberal sistemin ortaya çıkarttığı fırsatları sadece kendi uhdesinde görmek isteyen varlıklı kesimlerde de ahlâkî bir erozyon görülmektedir. Buna birkaç örnek gösterilebilir:

a) Sosyal Güvenlik Kurumu'nun 2003 yılından beri yaptığı denetimlerde gelir seviyeleri nispeten düşük 80 bin kişinin, ölen yakınlarının emekli maaşlarını almaya devam ettikleri ve bundan dolayı da hazineye her ay ortalama olarak 40 milyon YTL zarara uğrattıkları tespit edilmiştir.

b) Son sosyal güvenlik reformunun bazı yeni dü-

zenlemelerinin dışında kalmak ve erken emeklilikten yararlanmak isteyen 18 bin varlıklı aile ise, bebeklerini "çalışıyormuş gibi" sosyal sigortalı olarak gösterme çabaları, bireysel menfaat açısından çok kurnazca bir teşebbüs olmakla birlikte topluma karşı ayrı bir sorumluluk örneğidir.

c) Bunun yanında TÜİK verilerine göre halen 10 milyonun üzerinde insan, kayıt dışı olarak çalışmaktadır. Yüz binlerce işverenimiz, sosyal sigortasını yaptırmadan milyonlarca işçi çalıştırmakta ve dolayısıyla hem çalışanların hayatlarını tehlikeye atmakta hem de sosyal güvenlik sisteminin finansmanına her hangi bir katkıda bulunmamaktadır. Bunun yanında kaçak işçilik, devletin her yıl milyarlarca YTL vergi kaybına yol açmaktadır.

Kurumlar arası bilgi alış verişteki koordinasyon eksikliğinin yanında Kurum'da yetersiz sayıda kontrol memurunun ve müfettişin çalışmasından dolayı istismları önleyen denetimler belki yetersiz olabilir ama vatandaşların sosyal devleti "devletin malı deniz, yemeyen domuz" yaklaşımıyla haksız yere kendi bireysel menfaatleri doğrultusunda kullanmaları, negatif bir ahlâkî tavrın ötesinde büyük bir sosyal sorumsuzluktur. Sahtekârlık, dolandırıcılık, yolsuzluk ve akla gelen ve gelmeyen her türlü düzenbazlığın bütün sosyal kesimlerde değişik boyutlarda baş göstermesi, toplumsal ahlâk anlayışımızdaki sapmaları da gün ışığına çıkart-

maktadır.

Sosyal hayatımızda yaygınlaşan ve adeta meşruluk zemini arayan ahlâkî sapmalar, haddizatında ekonomik krizlerden daha büyük bir felakettir. Ekonomik krizler gelip geçicidir ancak ekonomiyi uzun vadede olumsuz etkileyen unsurların başında ahlâkî ve sosyal sorumsuzluklar gelmektedir. Bu durumda ekonomik kriz, ahlâkî ve sosyal krizlerle kesişmesiyle, sosyal gerginliklere ve toplumsal kaosa da dönüşebilmektedir. Ekonomik krizleri ve toplumsal sorunları ahlâkî sapmalar boyutuyla tahlil eden (pozitivist) sosyal bilimcilerin sayısı ne var ki çok az. Günümüzde ekonomik krizlere bağlı sosyal sorunlar, daha çok ideolojik iktisadî ve sosyal teorilerle izah edilmektedir. Belirli bir kesim (liberaller), ekonomik buhranlar dâhil toplumsal bunalımlara sebep olarak sosyal devletin gereksiz müdahalelerini gösterirken, başka bir kesim (sosyalistler) serbest piyasa ekonomisinin iflas etmiş olduğu varsayımları üzerinde durmaktadır. Toplumsal sorunların izahında bu gibi teorilerin bazı haklı yönleri olsa da sorunun bütününe kapsamlı bir şekilde tahlil etmekten uzaktır.

O halde ekonomik kriz dâhil artan toplumsal sorunların kaynağında ne yatmaktadır? Sık sık gündeme gelen ve her defasında yürürlüğe konulan ekonomik tedbir paketlerine rağmen uzun vadede işsizlik ve yoksulluk önlenemiyorsa ve ekonomik durgunluklar, sosyal hayatımızı felce uğratiyorsa sorunun kaynağında maddiyat (ekonomi) dışı faktörlerin de analizine ihtiyaç yok mudur? Toplum hayatında ekonomik içerikli olsun veya olmasın bütün toplumsal sorunlara daha duyarlı olmamızı sağlayan ve sosyal sorumluluk bilincimizi geliştiren unsurlar olarak güzel ahlâk ve mane-

viyat niçin sosyal teorilerde yeterince kullanılmaz? Toplumda değerlerin gittikçe kaybolduğu veya tahrip edildiği yönündeki bilimsel açıklamalar, bireylerin manevî ve ahlâkî sorumluluklarının erozyona uğradığı anlamına geldiğine göre ekonomik kriz gibi toplumsal sorunların ortaya çıkmasında toplumsal ahlâk anlayışımızdaki sapmaların rolü üzerinde durmamız gerekmez mi?

Klâsik yaklaşımlarla ekonomik krizlerin ortaya çıkması, genelde kapitalist ekonomik modellerin sosyal boyutunun eksik olması ile açıklanmaktadır. Bunun için liberalizmin sosyalleştirilmesi zaruri görülmüş ve ekonomik krizlerin önlenmesi amacıyla kapitalist (faizli) sistem içinde sosyal piyasa ekonomisi modelinin uygulanması gerekli görülmüştür. İktisadî liberalizmi (serbest piyasa ekonomisini) sosyal yönüyle tamamlamayı amaçlayan sosyal piyasa ekonomisi, salt kapitalist sisteme göre daha insanî boyutlar taşımakta olduğu ortadadır. Ancak sosyal piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde dahî piyasa şartları çerçevesinde sosyal adalet ve toplumsal barış hedefi bir türlü gerçekleştirilememektedir.

Örneğin Almanya'da üst gelir gruplarla alt gelir grupları arasındaki gelir farkı son yıllarda daha da artmıştır. Fransa'da ise özellikle yabancı genç işsizlerde artan sosyal memnuniyetsizlikler, devlete başkaldırı ve sokak çatışmalarına dönüşmüştür. Gelişmiş bütün Avrupa ülkelerinde kamusal sosyal yardımlardan geçinmek mecburiyetinde olan yoksul kesimlerin sayısı her geçen gün daha da artmaktadır. İlginçtir işsizlik ödeneklerine ve(ya) sosyal yardımlara mahkûm edilen özellikle uzun dönemli işsizlerin emek piyasasına kazandırılmaları da gittikçe daha da zorlaşmaktadır. Ça-

Değerlerin erozyona uğra(tıl)ması, toplumsal normları altüst ettiği gibi ekonomik gelişmeyi de engellemektedir. Değerlerin yitirilmesinin birçok sebebi vardır. Bunların başında değerlerin kaynağını teşkil eden manevî yaklaşımların toplumsal hayatımızın hemen her karesinden uzaklaş(tırıl)ması karşısında yetkili ve sorumlu kişi ve kurumların sessiz kalmasıdır.

İşmak ve üretmek gibi kavramların adeta kutsallaştırıldığı materyalist bir dünyada işsizliği bir felaket gibi algılayan milyonlarca insan, tek teselli kaynağı olarak alkol tüketimine sığınmaktadır. Devletten asgari hayat standartlarına uygun yeterince işsizlik ve(ya) sosyal yardım almalarına rağmen milyonlarca insanın asosyallığe itilmesi nasıl izah edilmelidir? Paradoks gibi görünse de sosyal devlete ve sosyal piyasa ekonomisine rağmen birçok insanın ümitsiz ve mutsuz olması, ancak gayrî maddî unsurlarla açıklanabilir.

O halde kapitalist sistem içinde reform süreçlerinin bir uzantısı olarak ortaya çıkan liberal sosyal devletin ve sosyal piyasa ekonomisinin “sosyal” yani “insanî” boyutunun da bir türlü gelişmemiş olduğunun altını çizebiliriz. Kamusal bir hedef olan sosyal adalet ve toplumdaki beklenen sosyal sorumluluk şuurunun bir türlü hayatiyet bulamaması, neo-kapitalist anlayış ekseninde oluşturulmuş sosyal devlet ve sosyal piyasa ekonomisinin de bir özeleştiriyeye tâbi tutulmasının zamanı gelmiştir. Kanaatimce kapitalizm ekseninde geliştirilmiş bütün sosyo-ekonomik modellerin en büyük eksikliği, ahlak ve maneviyat gibi kutsal değerleri sistemine yeterince dâhil etmemesidir. Hâlbuki maneviyata bağlı sosyal ahlâkın, toplumsal ve iktisadî gelişmeleri tetiklediği gerçeği, Max Weber’in çalışmalarıyla ve daha sonraki bilimsel araştırmalarla da tescil edilmiştir.

Sorumluluk duygularımızı güçlendiren geniş anlamda sosyal ahlâk, dar anlamda iş ve meslek ahlâkı, haddizatında toplumsal hayatta sosyal maliyetleri, ça-

lışma hayatında ise üretim maliyetlerini azaltan önemli bir faktördür. Dürüstlük, mertlik, fedakârlık, komşuluk, akrabalık ve dayanışma gibi ahlâkî ve sosyal değerlerin hâkim olduğu toplumlarda denetim ve sosyal transfer maliyetleri de nispeten düşük olmaktadır. Değerlerin erozyona uğra(tıl)ması, toplumsal normları altüst ettiği gibi ekonomik gelişmeyi de engellemektedir. Değerlerin yitirilmesinin birçok sebebi vardır. Bunların başında değerlerin kaynağını teşkil eden manevî yaklaşımların toplumsal hayatımızın hemen her karesinden uzaklaş(tırıl)ması karşısında yetkili ve sorumlu kişi ve kurumların sessiz kalmasıdır. Bundan böyle yürürlükte olan siyasî ve ekonomi modellerin, ahlâk ve maneviyatın toplumsal ve iktisadî gelişimine katkı sağlayabilmesine yardımcı olan dinamik mekanizmalarla geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Diğer yandan yukarıdaki örnekleriyle görüldüğü gibi, bizzat siyaset, sanat ve iş dünyasının bazı temsilcileri tarafından sergilenmekte olan nahoş tutum ve davranışlar, sistemin yozlaşmasına ve halkın bu gibi kötü örnekleri taklit etmesine yol açmaktadır. Değerlerin yitirilmesinin önüne geçilebilmesi için, aktif sosyal politikalar, ahlâk ve maneviyat içerikli proje ve programlar üretmesi gerekmektedir.

Sosyal Adaleti Sosyal Fedakârlıkla Pekiştiren Aktif Sosyal Politikalar

Çok boyutlu açılımlar içeren sosyal adalet kavramını, geniş anlamda sosyo-ekonomik, dar anlamda ücret-maaş ekseninde tahlil ettiğimizde performansa dayanan ücretlendirmede veya eşit (değerdeki) işe eşit ücret uygulamasında adalet ilkesine riayet edilmediği görülecektir. Üst yöneticilerin net gelirleriyle ilgili araştırmalar yapan Kelly Services şirketi, değişik ülkelerdeki ücretlerdeki gayri âdil çarpıklığı açıkça ortaya koymaktadır. 33 ülkede çalışan üst düzey “Yöneticilerin Maaşları ve Performansları” açısından yapılan bu araştırmaya göre, en fazla ücret alan yöneticiler, (sosyal) piyasa ekonomisi ile idare edilen Türkiye, İsviçre, Almanya, Finlandiya, Hollanda ve ABD gibi ülkelerde yaşamaktadır ⁴.

Genel kabule göre modern sosyal politikanın en önemli hedeflerinin başında kalıcı sosyal adalet sağlamak gelmektedir. Bunun için, işsizlik ve yoksulluk gibi hayatî önem taşıyan sosyal risklerin yol açtığı maddî ve manevî tehlikeleri gidermek ve geniş halk kitlelerinin hayat şartlarını iyileştirmek için, kaynakların âdil bir şekilde yeniden dağılımı kaçınılmazdır. Özellikle (üst) gelir gruplarından elde edilen vergi gelirlerinin (bilhassa işgücü niteliği taşımayan) yoksul kesimlere transferi ile sosyal adaletin temini mümkün olmaktadır.

İktisadî anlamda ve(ya) çalışma ilişkileri açısından adalet, performansla bağlı olarak değerlendirilebilir. Performansı yüksek olan (nitelikli) işçilerin ücreti de buna göre yüksek olması gerekmektedir. Adaletin bir ölçüsü olarak muhtaçlık, özellikle sosyal hayatta önem arz etmektedir. Birden fazla çocuklu bir ailenin ihtiyacı, bekâr veya çocuksuz ailelere göre daha çok olacağına göre sosyal transferlerin miktarı da buna göre ayarlanması zaruridir. Her iki yaklaşım, sosyal adaletin temini açısından önemlidir. Bir taraftan çalışma azmi ve verimliliğin teşviklerle ödüllendirilmesi gerekirken, diğer taraftan da özellikle muhtaç kesimlerin sosyal transferlerle desteklenerek gelir dağılımındaki adalet temin edilmelidir.

Sosyal adalet ilkesine uygun tutum ve davranışlar, özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde ayrı bir önem taşımaktadır. Böyle dönemlerde her kesimden ahlâkî ve vicdanî sorumluluğun bir gereği olarak (makul bir dereceye kadar) sosyal fedakârlık beklenilmelidir. Mesela performansı ve buna bağlı olarak da ücreti yüksek olan işçilerin, aynı işletmede çalışan vasıfsız işçilerin işlerini kaybetmemelerini sağlamak amacıyla (ekonomik krizin bitimine kadar) ücret artışlarından feragat edebilir veya ücretlerinin bir kısmından vazgeçebilir. Diğer taraftan endüstri ilişkileri çerçevesinde sosyal diyalog mekanizmaları daha da güçlendirilerek, işçi ve işveren kesimi arasında menfaat çatışmalarının, gerginliklerin ve uzlaşmazlıkların bir parçası olan sosyal taraflık anlayışı yerine empati, sorumluluk, dayanışma ve birlikte karar vermenin başka bir adı olan sosyal partnerlik bilincinin geliştirilmesi çok isabetli olur.

Anlaşmazlıkların ve uzlaşmazlıkların sonucunda gerek çalışma hayatında (endüstri ilişkilerinde), gerekse sosyal hayatta ortaya çıkan sürtüşmelerin ve çatışmaların maddî ve manevî maliyetlerini dikkate alarak, Türkiye’de sosyal barışı ve gelişimi temin edecek anlamlı ve bütüncül sosyal politikalar üretilmelidir. O halde yeni sosyal politikaların başında dar ve geniş anlamda bütün toplumsal kesimleri içine alan bir sosyal diyalog sürecine ihtiyaç vardır. Zıtlasmaları bir türlü önleyemeyen sosyal taraflar, sorunları sorumluluk şuru ile birlikte çözmeye odaklanarak sosyal partner kimliğini benimsemeleri, çalışma hayatının insanileştirilmesine önemli derecede katkı sağlayacaktır. Aynı anlayış, sosyal hayatın bütün katmanlarında da hâkim olması gerekmektedir. Katılımcı demokrasi ilkelerinin bundan dolayı kurumsal hâle getirilmesi çok isabetli olacaktır. Yatay ve dikey boyutlarıyla sosyal partnerlik şuurunun geliştirilmesi ile birlikte sosyal sermayenin aktifleştirilmesi ve güçlendirilmesi de mümkün olacaktır. Aynı gemide bulunduğumuzun idraki ve aynı kaderi paylaştığımızın bilinci ile gerek dikey, gerekse yatay ilişkilerde sosyal sorumluluğu pekiştiren tutum ve davranışların sergilenmesi, kritik dönemlerden sali-

men geçmemize fevkalade yardımcı olacaktır. Ekonomik krizin çözümüne dönük olarak bazı sosyal hakları talep etmemek (ücretlerde fedakârlık gibi) veya kanunî hakları kullanmamak (işverenin, iş akitlerini feshetmesi gibi) suretiyle her kesim, bu fedakâr tutum ve davranışlarıyla sosyal adaletin ve barışın bozulmamasına yardımcı olabilir.

Sosyal Yardımlaşma Kültürünü Yaygınlaştıran Aktif Sosyal Politikalar

Sosyal yardımlaşma, sosyal sorumluluk şuurunun yüksek olduğu toplumlarda (daha çok merhametli zenginlerden fakirlere dönük olarak) genelde gönüllü bir biçimde işleyen sağlıklı bir dayanışma kültürüdür. İster örgütlü bir yapılanmaya, isterse akraba veya komşu ilişkilerine dayansın sosyal yardımlaşma, sivil toplumun inisiyatifinde olan bir güçtür. Bilindiği gibi katılımcı demokrasiye önem veren sosyal devletler, STK’ları ve diğer sivil inisiyatifleri birer sosyal politika aktörü olarak hem faal olmalarına izin vermekte, hem de bu yönde teşviklerde bulunmaktadır. Dolayısıyla sosyal yardımlaşma kültürü, gerek sivil demokrasinin gelişimi, gerekse sosyal barışın ve bütünleşmenin sağlanmasına yönelik olarak önemli fonksiyonlar icra etmektedir.

Ekonomik durgunluğun yol açtığı vergi gelir kayıplarından dolayı artan kamusal sosyal yardımların fi-

Sosyal yardımlaşma,
sosyal sorumluluk
şuurunun yüksek olduğu
toplumlarda (daha çok
merhametli zenginlerden
fakirlere dönük olarak)
genelde gönüllü bir biçimde
işleyen sağlıklı bir dayanışma
kültürüdür. İster örgütlü bir
yapılanmaya, isterse akraba
veya komşu ilişkilerine
dayansın sosyal
yardımlaşma, sivil
toplumun inisiyatifinde
olan bir güçtür.

nansmanında daralmaların yaşanabileceği dönemlerde sosyal yardımlaşma kültürü, tamamlayıcı bir sosyal yardım(laşma) aracı olarak (uygun sosyo-kültürel teşvik ve denetimlerle birlikte) yaygınlaştırılmalı ve daha sistemli bir şekilde kurumlaştırılmalıdır. Elbette burada sosyal refah devletinin aslı görevlerine atıfta bulunularak, kamusal sosyal yardım uygulamalarının sosyal adalet ve sosyal haklar çerçevesinde geliştirilmesine yönelik mekanizmalar oluşturulmalıdır. Çünkü sadece sivil girişimciliğin bir yansıması olarak sosyal yardımlaşma kültürü ile ekonomik krizlerin giderilemeyeceği veya yoksullukla mücadele edilemeyeceği ortadadır. Ancak toplumsal bazda birçok gelişmiş ülkelere göre imrenilecek boyutta işleyen sosyal yardımlaşma kültürümüzün etkinliğine zarar veren değerler erozyonuna karşı devlet, her türlü tedbiri alması gerekmektedir. Değişik bilimsel araştırmalar, sosyal dayanışma kültürünün belirli bir dereceye kadar işsizliği, gelir dağılımdaki adaletsizliği ve enflasyonu da azalttığını göstermektedir. O halde inanç odaklı olsun (sadaka kültürü) veya olmasın (hümanist kültür) sivil alanda var olan sosyal yardımlaşma mekanizmaları, aktif sosyal politikalarla daha da güçlendirilmelidir.

Sonuç

Ekonomik kriz gibi öngörülemeyen olağanüstü du-

rumlarda maddî ve manevî içerikli sosyal politika destek yöntemlerine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmalıdır. Burada temel yaklaşım; gerek çalışma, gerekse toplum hayatında en çok ihtiyacı olanlardan başlayarak, ayrıntılı ve çok çeşitli sosyal destek programlarının yürürlüğe koymak olmalıdır. İşçi ve işveren sendikaları gibi örgütlü menfaat grupları, güçlü lobi yapılarıyla, dileklerini, belki de ekonomik krizi bahane ederek, herkese ve özellikle kaynakların (yeniden) dağılımından sorumlu siyasî ve sosyal kurumlara duyurabilmektedir. Fakat eski tabirle miskinlerin, yani kalabalıkların arasında unutulup muhtaç durumlarına rağmen seslerini yükselt(e)meyen fertlerin vahim durumlarını da aktif sosyal devlet görmelidir. Bu yönüyle aktif sosyal politikalar, bir bütünlük içinde toplumsal (makro-ekonomik) olduğu kadar, bireysel (kişisel maddî ve manevî ihtiyaçları dikkate alan) de olmak zorundadır. Kapsamlı ve bütünsel anlayışla yapılanmış aktif sosyal politikaların başarısı da işte bu ayrıntılarda gizlidir. Muhtaç bireyin şahsî ekonomik, manevî ve ahlâkî sorunlarına varıncaya kadar çeşitlendirilmiş aktif sosyal politika anlayışı, toplumsal boyutlu bütün diğer sosyo-ekonomik sorunların da çözümünün kolaylaşacağını habercisidir.

DİPNOT

1- Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin sahip olabileceği imkânları tehlikeye sokmadan, bugünkü neslin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik kalkınma stratejileri çerçevesinde ekolojik ve sosyal sistemlerin varlığını tehdit etmeyen, bir başka ifadeyle insanlığa hayat alanı sunan çevresel gelişme ile hayatın kalitesini artırmayı hedefleyen iktisadî kalkınma arasında bir uyum politikaların tesisidir. Sürdürülebilir kalkınma, aşırı kullanım, kimyasal artık veya kirliliği asgari seviyede tutarak, tabii çevrenin kendini yeniden üretmesini engellemeyen, belirli oranlarda da olsa kullanılan tabii kaynakların yerine yenileri ikame edilerek, çevre dostu teknolojik gelişmeyi ve sanayileşmeyi öngören bir kalkınma modelidir. Bkz. Seyyar, Ali; Sosyal Siyaset Terimleri; Sakarya Yayıncılık; Adapazarı; 2008; s. 546.

2 - İşsizlik sigortasının uygulamaya başladığı Mart 2002 tarihinden Kasım 2008 tarihine kadar sisteme yaklaşık olarak 1 milyon 400 bin kişi başvuruda bulunmuş, bunlardan 1 milyon 240 bin kişi işsizlik ödeneği almaya hak kazanmıştır. Mart 2002 tarihinden Kasım 2008 tarihine kadar toplamda 1 milyar 762 milyon YTL ödemede bulunulmuştur. Bu 80 ay zarfında İş-Kur, ortalama olarak her ay (yıl) 22 milyon (264 milyon YTL) işsizlik ödeneğinde bulunmuştur. Gerçi son dönemlerde müracaat edenlerin sayısı artmasıyla birlikte aylık ödemelerin miktarı artmıştır. Kasım 2008 tarihinde ortalama 165 bin işsiz sigortalıya yaklaşık olarak 55 milyon YTL ödenmiştir. Ancak, fonun toplam net varlığı (Kasım 2008: 37 milyar 553 milyon YTL) açısından aylık işsizlik ödeneği giderleri yükselen trende rağmen % 0.15 - % 0.30 (binde 15 ile 30) dolaylarında kalacaktır. Dolayısıyla gerek işsizlik, gerek ücret garanti fonu, gerekse kısa çalışma ödemelerinin miktarlarının artırılması ve (ya) hak etme şartlarının kolaylaştırılması, fon gelir ve giderleri açısından herhangi bir sorun teşkil etmeyecektir. Pasif istihdam politikalarının bir yansıması olan bütün bu ödemelerin yanında başta sigortalı işsizler olmak üzere kayıtlı bütün diğer işsizlere dönük meslek

geliştirme, edindirme ve yetiştirme eğitimlerine daha çok ağırlık verilmeli ve fonun bunun için kaynak ayrılmalıdır. İşsizlik fonunda biriken paraların özellikle ekonomik durgunluğun yaşandığı bu dönemlerde amacına uygun olarak etkin bir şekilde kullanılmaması halinde aktif istihdam politikalarının uygulanması ve dolayısıyla işsizlikle mücadelede de başarılı olunması mümkün değildir. Bkz. http://statik.iskur.local.tr/issizlik_sigortasi/denetim19.pdf (erişim 21 Aralık 2008).

3- Sosyal içerme anlamında bütünleştirme, sosyal dışlanmaya maruz kalan birey veya grupların emek piyasasında ve dolayısıyla sosyal hayatta yer almalarına engel olan sosyal, siyasî, ekonomik ve hukukî faktörlerin ortadan kaldırılarak, hayat seviyelerinin toplumda kabul edilebilir bir düzeye getirilerek, toplumla bütünleşmelerinin sağlanmasıdır. Kendi özellikleri sebebiyle, sağlık, istihdam ve (meslekî) eğitim gibi imkân ve fırsatlardan herkes gibi yararlanamayanların durumlarını düzeltmek maksadıyla siyasî iradeyle alınmakta, yürütülmekte ve geliştirilmekte olan aktif sosyal politikalar. Bkz. Seyyar, Ali; Sosyal Siyaset Terimleri; Sakarya Yayıncılık; Adapazarı; 2008; s. 410.

4- Hay Group şirketinin yaptığı buna benzer araştırmada entere-sandır. 2008 için ABD = 100 baz alınarak yapılan hesaba göre, 51 ülke sıralamasında İslâm ülkeleri ilk sıralarda yer almaktadır (Katar: 241; Birleşik Arap Emirlikleri: 218; Suudi Arabistan: 210; Türkiye: 189; Umman: 180; Kuveyt: 179). Buna göre Türkiye'deki üst düzey yöneticilerin ortalama yıllık geliri 154 bin USD olduğu tespit edilmiştir. Beşinci sırayı alan Türkiye'nin aksine ABD'deki bu rakam 104 bin USD, Japonya'da 102 Bin USD; İngiltere'de 86 bin USD ve İsviçre'de 75 bin USD. Türkiye'de yönetici ücretlerin bazı gelişmiş ülkelere göre daha ileri boyutta olması, sosyal adalet açısından hangi noktada olduğumuzu açıkça göstermektedir.

Doç. Dr. Halis Yunus ERÖZ

İ.Ü. İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü

Araş. Gör. Şenol KURT

İ.Ü. İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü

KÜRESEL KRİZ ve SOSYAL POLİTİKALARA MUHTEMEL ETKİLERİ

I. Sosyal Politikanın Tanımı ve Temelleri

Sosyal politika, hem kavram hem de içeriği konusunda, üzerinde uzlaşıya varılamayan ve çok tartışılan konulardan biridir. Kavram, Kıta Avrupa'sında "sosyal politika" (social policy), Kuzey Amerika literatüründe ise daha çok "sosyal refah politikası" (social welfare policy) olarak kullanılmaktadır. Bazı yazarlar her iki kavramın aynı anlama geldiğini belirtmekte, bazıları, sosyal politikayı çok çeşitli politikaları içeren ve sosyal refah politikalarını da kapsayan çerçeve bir kavram olarak değerlendirmektedir.

Bu nedenle sosyal politika tanımları ele alındığında, çok farklı tanımlara rastlanmaktadır. Ancak, tanım farklılıklarına rağmen hemen her tanımda bazı ortak özellikler bulunmaktadır. Bunlar, sosyal politikalarla vatandaşlara refah sağlama amacı güdülmesi ve bu politikaların gelirin yeniden dağılımına yönelik önlemler içermesidir.

Kavram üzerinde uzlaşının olmaması, sosyal politikanın kapsamı ve sosyal politikaları sağlayan kurumların da bu alandaki yazarlar tarafından farklı farklı anlaşılmasına yol açmıştır. Bu alandaki yazarların önemli bir bölümü sosyal politikanın başlangıcını sanayileşme, kapsamını ise sanayileşme sonucu ortaya çıkan işçi sınıfının problemlerine yönelik devlet politikaları ile sınırlandırmaktadır. Hatta birçok yazar, sosyal politikayı sadece devlet tarafından uygulanan politikalar olarak tanımlanmaktadır. Oysa, sosyal politikaların sağlanmasında devletin dışında çeşitli kurumların da var olduğunu ve bu kurumların oldukça önemli düzeyde ulaşan katılım ve katkılarını ortaya koyan çok geniş bir literatür vardır. Gerçekten başta geleneksel aile olmak üzere dini organizasyonlar, sivil toplum kuruluşları ve hatta özel sektör ve işletmeler ile bölgesel ve yerel yönetimler sosyal politikanın sağlanmasına çeşitli düzeylerde katılmaktadır.

Diğer taraftan sosyal politikanın, sosyal refah hizmetleri çerçevesinde ele alındığında uzun bir tarihi

geçmişe sahip bir araştırma alanı olduğu ve sosyal refah hizmetlerinin medeniyetin başlangıcından beri var olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, yetimler, körler, özürlüler, yoksullar, akli dengeleri bozuk olanlar ve hastalar gibi kendi kendine bakamayan, ihtiyaçlarını gidere-meyen bireylerin, ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli yöntemler geliştirilmesi, bütün toplumların karşılaştığı en önemli problemlerden biri olmuştur. Hiçbir toplum bu tür sorunlardan vareste değildir.

Bütün toplumlarda, farklı düzeylerde olmakla birlikte, sosyal politika ve sosyal refah hizmetlerinin karşılanmasına yönelik bir fikir birliğinin doğuşunda, diğer bir ifadeyle sosyal politikaların temelinde ise hümanist ve hayırsever duygular yatmaktadır. İnsanlar ve toplumlar sosyal politikaya hemcins sevgisi ve hayırseverlikleri nedeniyle yönelmektedir. İhtiyaç içindeki topluluk üyelerine yardım etmek, destek olmak amacıyla sosyal politikalar uygulanmaktadır. Aslında sosyal politika kurumları ve hizmetlerinin tümü, toplumun hayırseverlik duygusu ve insan sevgisinin kurumsallaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçekten, tarih boyunca, hayırsever hareketlerin performansı dini kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve devletin koruma ve desteği altında artmış ve fakat yardım yapmanın gerekliliği ve bu konudaki sorumluluk daima topluma ait olmuştur. Diğer bir ifadeyle, sosyal politika veya sosyal refah hizmetleri birey - toplum merkezli politikalarlardır. Çoğu zaman bu politikalar insanların merhametinin, hayırseverliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz toplumun bu duygularından maksimum düzeyde yararlanmasında, devlet ve sivil toplum kuruluşlarının motive edici, destekleyici - engelleyici, sınırlandırıcı yaklaşımları belirleyici ve sosyal politikanın gelişme düzeyi üzerinde etkili olmaktadır.

Sosyal refah hizmetlerinin başlangıcının 19. yüzyıl olarak belirlenmesi ise yardımseverlik duygusunun insan varlığının bir parçası olarak ilk çağlardan beri var olduğu gerçeğine aykırı düşer. Hayırsever eylemler bi-

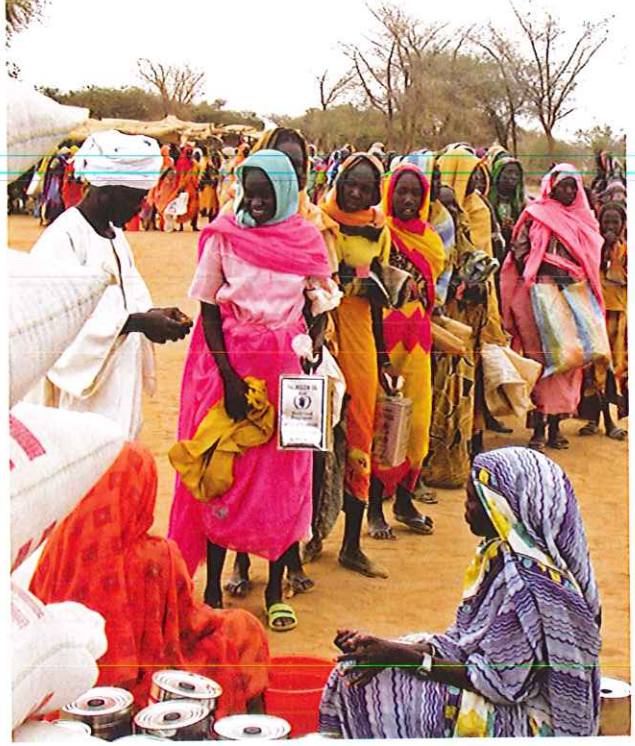
çiminde açığa çıkan hayırsever ve hümanist duygular daima insan olma niteliğinin ayrılmaz bir parçası olarak bulunmaktadır. Kuşkusuz 1980 sonrasında uygulanan neo-liberal politikalara bağlı olarak kamu harcamalarının azaltılması ve özelleştirmeye rağmen bir çok ülkede sosyal politika harcamalarının azalmaması ve hatta artmaya devam etmesinde, sosyal hizmetlerin devletler tarafından sağlanmasının sürdürülmesinde, bu unsurlar etkili olmuştur.

Diğer taraftan, sosyal politikalar, toplumsal düzenin korunması ve sosyal barışın sürekliliğinin sağlanması için hayata geçirilmektedir. Kuşkusuz karşılaşılabilecek kaçınılmaz olan bu sorunlara duyarsız kalınması, kendi kendine ihtiyaçlarını gideremeyen bireylere destek olunmaması toplumsal yaşama entegre olamayan suç ve şiddet eğilimi yüksek bir kitlenin varlığını beraberinde getirmektedir. Gerçekten, liberal ekonomik politikaya rağmen devletlerin ilk sosyal politika tedbirlerine başvurulmasında endüstri devrimi sonrasında işçi hareketlerinin, grevlerin, gösterilerin sanayileşmiş ülkelerde mevcut düzeni sarsacak boyutlara erişmesi etkili olmuştur.

Dünya bugün gelir dağılımı hiç olmadığı kadar daha az eşit durumdadır. Sadece gelişmekte olan ülkelerde 1,4 milyar kişi günde 1,25 dolardan daha az bir gelirle yaşamını sürdürmeye çalışmakta, milyonlarca insan temiz içme suyu bulamamakta ve salgın hastalıklarla hayatını kaybetmektedir. HIV ve tüberkülozun aynı anda bulaşması sonucu ölen kişi sayısı her yıl yaklaşık 1,7 milyon kişiye ulaşmaktadır. Her yıl 5 milyon çocuk beslenme ve beslenme yetersizliğine bağlı hastalıklardan ölmektedir. Dünya nüfusunun % 10'u doğuştan veya sonradan ortaya çıkan sebeplerle engelli konumunda bulunurken, bilgiye dayalı yeni ekonomi çalışma arzusunda olan dünya nüfusunun tamamına istihdam yaratamamakta, istihdam imkanı bulabilenlerin büyük kısmı ise kendilerini ve ailelerini yoksulluk sınırının üzerine çıkarmayan düşük ücretli işlerde çalışmaktadırlar. Kısacası sosyal politikalar her dönemde boyutları farklı olmakla birlikte ihtiyaç duyulan ve uygulanmak durumunda olan politikalarlardır. Krizler ise sosyal politikalarla olan gereksinimi artırıcı bir etkiye sahiptir.

II. İktisadi Krizlerde Sosyal Politikalar

Sosyal politika ve iktisadi kriz kavramları birbirine yakından ilişkili kavramlardır. Sosyal politikalarla başvurulmasındaki temel amacın ortaya çıkan birtakım toplumsal sorunların çözülmesi olduğu ve bu sorunların büyük oranda bireylerin gelir düzeyleriyle ilişkili bulunduğu dikkate alındığında, iktisadi krizler ile sosyal politika arasındaki organik bağ hemen görünür hale gelmektedir. Bazı yazarlar tarafından kapitalizmin kaçınılmaz bir yan ürünü olarak kabul edilen iktisadi

krizlerin, özellikle sabit gelirli ve ücretli çalışanlar üzerindeki olumsuz etkileri, günümüze değin yaşanmış olan birçok iktisadi krizde tecrübe edilmiştir.

Gerçekten, iktisadi krizler öncelikle finans piyasalarında başlamakta ve kısa sürede üretim ve yatırım düzeyinde azalmalara yol açarak reel sektöre yayılma eğilimi taşımaktadır. Daha sonra krizden işgücü piyasaları etkilenmekte ve işsizlik artmakta; krizler sağlık, eğitim ve sosyal yardım kalemlerinde kısıntılara yol açmakta ve dolayısıyla yoksulluk ve gelir dağılımı göstergeleri bozulmaktadır. Ayrıca, krizlerin sosyo-ekonomik etkileri bunlarla sınırlı kalmamakta ve derinliğine bağlı olarak suç oranlarında artışa, aile içi ve genel olarak beşeri ilişkilerin bozulmasına sebep olmaktadır.

Sosyal politika uygulamalarının bütünüyle iktisadi krizlerin ürünü olduğunu söylemek ise mümkün değildir. Sosyal politikaların hedefindeki genellikle yoksullar, yaşlılar, çocuklar ve tek ebeveynli aileler gibi grupların kriz dönemleri dışında da çeşitli risklere daha yüksek oranda maruz kaldıkları bilinmektedir. Dolayısıyla iktisadi krizlerin bu yüksek riskli gruplar üzerindeki etkisi, risklerin gerçekleşme ihtimalini artırması şeklindedir. İktisadi krizlerin sosyal politika ile bir diğer ilişkisi de kriz neticesinde daha önce sosyal politikaların hedefinde bulunmayan, başka bir deyişle maddi açıdan sorunlu olmadıkları için kamusal veya özel hiçbir sosyal yardıma gereksinim duymayan bazı bireylerin veya ailelerin artık sosyal politikanın hedef kitesinde yer almalarıdır.

Bütün toplumlarda, farklı düzeylerde olmakla birlikte, sosyal politika ve sosyal refah hizmetlerinin karşılanmasına yönelik bir fikir birliğinin doğuşunda, diğer bir ifadeyle sosyal politikaların temelinde ise hümanist ve hayırsever duygular yatmaktadır. İnsanlar ve toplumlar sosyal politikaya hemcins sevgisi ve hayırseverlikleri nedeniyle yönelmektedir.

Bu bağlamda sosyal politika ve iktisadi kriz ilişkisini bir hedef kitle değişimi veya hedef kitle genişlemesi üzerinden yorumlamak mümkündür. Sosyal politikalara konu olan sorunların varlıkları kriz dönemlerinde varolduğu gibi görece olarak az da olsa önceki dönemlerde de mevcuttur. Dolayısıyla krizlerin yol açtığı sorunlar halihazırda mevcut sorunların derinleşmesi ve genişlemesi şeklinde gerçekleşmektedir. İktisadi refahın yüksek olduğu dönemlerde, toplumdaki riskli gruplara yönelik transferlerin finansmanı görece olarak sorunsuzdur. Nitekim refah devletinin altın yıllarını yaşadığı 2. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan iktisadi büyüme ve ona eşlik eden sosyal refah harcamalarındaki genişlemenin toplumsal gruplar arasında ciddi bir çatışmanın gerçekleşmemesinde önemli bir pay vardır. Bu refah ortamının sürdürülebilirliğinin sorgulanmaya başlamasının küresel iktisadi krizler ile aynı döneme rastlaması ise tesadüf değildir. İktisadi krizler öncesinde toplumun önemli bir kısmı tarafından tartışılmayan sosyal politikaların yeterliliğini ve/veya etkinliğini tartışmaya açmaktadır.

Sosyal politikaları bu bağlamda dönemsel olarak 3'e ayırmak mümkündür. Kriz öncesi, kriz dönemi ve kriz sonrası sosyal politikalar. İktisadi krizler öncesindeki sosyal politikaların hedefinde yukarıda da belirtildiği gibi gelir yetersizliği ya da sağlık nedeniyle sürekli risk altındaki bireyler ya da aileler bulunmaktadır. Bu gruplara yönelik sosyal politikaların oluşumunda ülkedeki kamusal kaynakların miktarı, siyasi tercihler, güçlü sendikaların mevcudiyeti gibi birtakım unsurlar etkili olmaktadır. Uygun siyasi ve iktisadi bir ortamın mevcudiyeti halinde ihtiyaç halindeki gruplara yeterli ölçüde yardım yapılması ve bu gruplar için politikalar

geliştirilmesi mümkündür. İktisadi krizin mevcut olmadığı bir ortamda sosyal politikaların yönünü büyük ölçüde toplumdaki sınıfların çabaları belirleyecektir. Bu dönemde uygulanan sosyal politikaların hedefindeki kitlelerin yaşlılar, kronik işsizler ve özürlüler gibi sosyal temsili düşük gruplar olması sosyal politikaların mahiyetini daraltıcı bir etkide bulunabilmektedir.

İktisadi kriz ihtimalinin belirmesi veya aniden iktisadi bir krize sürüklenilmesi durumunda kriz öncesinde oluşmuş sınıflar arası dengenin bozulması muhtemeldir. Sosyal politikanın bu dönemine damgasını vuracak gerçeklik, kriz içindeki ülkenin toplumsal sınıfla-

rından hangisinin bu dengeyi kendi lehine çevirebileceğidir. Ayrıca bu dönemde sosyal politika uygulamalarından ilk defa yararlanmak zorunda kalacak grupların etkinliği de yeni dengenin oluşmasında belirleyici olacaktır.

Kriz döneminde daha önceki dönemden farklı olarak iki yeni durumla karşılaşmaktadır. Bunlardan birincisi daha önceden uygulanan sosyal politikaların sürdürülmesindeki finansman zorluğudur. Özellikle sosyal politikaların vatandaşlık hakkı olarak görüldüğü ülkelerde daha önceden uygulanan yardımların sürdürülmesi kamusal kaynak bağlamında sıkıntılara neden olabilmektedir. Sosyal politika uygulamalarının yasal nedenlerle yürürlükten kaldırılamadığı durumlarda devletler, verilen hizmetlerin kalitesini düşürerek ya da nakit yardımlarına enflasyon altında artış sağlayarak sulandırma yoluna gidebilmektedirler. Finansman sıkıntısı nedeniyle oluşabilecek bu durum eskiden beri bu yardımlardan yararlanan grupların hoşnutsuzluğuna yol açacağı açıktır. İkinci durum ise daha önce sosyal politika uygulamaları kapsamında olmayan grupların tespiti ve bu gruplara yönelik özel uygulamaların gerekip gerekmediğinin belirlenmesidir. Kriz nedeniyle ortaya çıkan grupların yapısı, ihtiyaçları ve bu ihtiyaçların karşılanma şekilleri diğer gruplardan farklılık gösterebilir. Dolayısıyla bu grupların ivedi bir şekilde belirlenmesi gerek ihtiyaçların tespiti gerekse toplumsal uzlaşmanın bozulmaması açısından önemlidir. Örneğin iktisadi sıkıntılar nedeniyle göç etmek zorunda kalan bireyler ve aileler hem terk ettikleri memleketlerinde hem de göç ettikleri yerlerde özel sosyal politikalara ihtiyaç duyabilmektedirler. Kriz dönemlerinde oluşan bu grupların krizden önce tespit edilmesi ortaya çıkması muhtemel birçok sorunu engelleyecektir. Bununla birlikte bu her zaman mümkün değildir.

Bu dönemde yeni sosyal politikaların oluşturulması, mevcut sosyal politikaların revize edilmesi veya tamamıyla ortadan kaldırılması mümkündür. Kriz döneminde mevcut sosyal politikaların revizyonu yukarıda da belirtildiği üzere genellikle sulandırma şeklinde gerçekleşmektedir. Bu dönemde oluşturulan politikaların temelinde ise mümkün olduğunca kapsayıcılık ve geniş bir ihtiyatlılık olması gerekmektedir. Hedeflenen kitlenin artması kapsayıcılığı gerektirirken, oluşan yeni kitlenin geçici bir kitle olduğu ve kriz nedeniyle kamusal kaynaklara bağımlı bir kitlenin meydana gelmesi gerektiği de ihtiyatlılık bağlamında dikkate alınmalıdır. Nitekim böyle bir kitlenin meydana gelmesi kriz sonrası dönemde kamusal kaynaklar açısından olumsuz sonuçlara yol açacaktır.

Krizin sona erdiği dönem sosyal politikalar açısından bir değerlendirme ve yeniden yapılandırma dönemi olarak adlandırılabilir. Bu dönemde kriz süresince

etkilenmiş grupların uğradıkları kayıplar, yaşadıkları sorunlar ve bu sorunlara yönelik uygulamaların ne kadar başarılı oldukları tespit edilmelidir. Kriz sonrasındaki dönem yeni sosyal politikaların toplumun geniş bir kısmı tarafından kabul görmesi için belki de en uygun dönem olarak görülebilir. İktisadi refah döneminde bazı sosyal politikalarla yönelik oluşması beklenen muhtemel toplumsal muhalefetin kriz sonrası dönemde daha az olması beklenebilir. Etkileri ülke genelinde hissedilen bir iktisadi kriz, daha önce sosyal politikaların gerekliliği konusunda yeterli derecede hassas olmayan grupları bu konuda daha ılımlı hale getirebilir. Bununla birlikte kriz döneminde geçici olarak uygulanabilecek birtakım sosyal politikaların daimi olarak uygulanması ise olumsuz sonuçlar verebilir. Dolayısıyla sosyal politikaların belirlenmesinde konjonktür dikkate alınmalıdır. İktisadi krizler genellikle ülkedeki gelir dağılımını olumsuz yönde etkilerler. Sabit gelirli ve işçiler kriz sonrası dönemde eski gelir seviyelerini diğer gruplara göre daha geç yakalayabilmektedirler. Dolayısıyla krizin ardından bu gruplara özel bir ilginin gösterilmesi gerekmektedir.

İktisadi krizlerin sosyal politikalar üzerindeki etkisi tarihsel olarak incelendiğinde ise iki ayrı dönem karşımıza çıkmaktadır. Bunlar, 1929 yılında Büyük Bunalım adı verilen kriz, 1973 yılında petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan krizdir. Bunların dışında dünya ekonomisi son 15 yılda kısa dönemli ve bölgesel nitelikli krizlerle karşılaşmıştır. 2008 yılında ABD merkezli başlayan küresel kriz 1929 ekonomik bunalımından sonraki en büyük kriz olarak nitelendirilmekte ve kapitalist sistem tartışmalarına yol açmış bulunmaktadır.

A. 1929 Krizi ve Sosyal Politikalarla Keynesyen Yaklaşım

Günümüzde daha sıklaşıyor ve etkileri daha hızlı bir şekilde yayılarak görülen modern iktisadi krizlerin başlangıcı olarak görülen 1929 yılındaki Büyük Bunalım, daha sonraki yıllarda yaşanan krizlerde de sonuçların ciddiyetini göstermek açısından bir referans olarak gösterilmiştir. Başta ABD olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde hissedilen krizin etkileri ağır olmuştur. 1929 yılındaki krizin sebepleri ve sonuçları akademik literatürde oldukça geniş bir yer tutmakla birlikte burada kısaca krizin sosyal politikalar ile olan ilişkisi incelenecektir.

Yaşanan iktisadi krizin sebepleri arasında ücret katılığı ve kartelleşme gibi çeşitli faktörler ileri sürülmekle birlikte bu konuda tam anlamıyla bir görüş birliği yoktur. Büyük Bunalım ile ilgili görüşlerden biri de çalışanların kazançlarının yeterli talebi oluşturmaması nedeniyle ortaya böyle bir krizin çıktığı yönündedir.

Üzerinde görüş birliği içerisinde bulunan konu ise krizin yol açtığı sosyal sorunlardır. Bu sosyal sorunların temelinde ise işsizlik yatmaktadır. Krizin etkilerinin özellikle hissedildiği ABD’de 1933 yılına gelindiğinde işgücünün % 25’inin işsiz olduğu belirtilmektedir. Bu durum yaklaşık olarak diğer gelişmiş ülkeler için de geçerlidir.

İşsizliğin bu denli yaşandığı bir ortamda gelir dağılımında yaşanan dengesizlik ve emeklerinden başka kazançları olmayan geniş bir kitlenin içine düştüğü durum kamu otoritelerini harekete geçirmiştir. Özellikle ABD’de işsizliğin yol açtığı zararları azaltmak amacıyla oluşturulmuş federal programlar 1930’lu yıllardaki federal bütçenin en önemli kalemini oluşturmaktaydı. Roosevelt tarafından uygulamaya konan New Deal politikaları kapsamında birçok sosyal politika hayata geçirilmiştir. Bunlardan belki de en önemlisi varlığını

bugünde sürdüren Sosyal Güvenlik Yasasıdır. Yaşlılara, özürlülere ve işsizlere yönelik düzenlemeleri içeren yasa 1935 yılında kabul edilmiştir. Kıta Avrupasından refah devleti geleneği açısından köklü ayrılıklar gösteren ABD’nin en önemli sosyal politika uygulamasının bir iktisadi kriz esnasında ortaya çıkması ve bunun daha sonra devam etmesi krizlerin sosyal politika üzerine etkisi açısından önemli bir örnektir.

Büyük bunalım süresince diğer ülkelerde de ABD’de yaşanan sorunların birçoğu aynı şekilde yaşanmıştır. Yükselen işsizlik ve düşen üretim Avrupa ülkelerini de önlemler almaya itmiştir. Özellikle Almanya ve Avusturya’da etkisini gösteren iktisadi kriz Nazi rejiminin iktidarı ele geçirmesinde etkili olmuştur. Dolayısıyla refah devletinin altın yılları olarak kabul edilen 2. Dünya Savaşı sonrasındaki dönemde başta Federal Almanya olmak üzere birçok Avrupa ülkesi tarafından uygulamaya konan sosyal politikaların başlıca amaçlarından biri totaliter yönetimlerin bir daha oluşmasına imkan vermemek olarak görülebilir. Avrupa’da refah devleti geleneğinin kökenleri 19. yüzyılın ikinci yarısına dayanmakla birlikte modern anlamdaki refah devleti 1950’lilerden itibaren ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu bağlamda 1929 Büyük Bunalımının yol açtığı sorunların toplumun geniş bir kesimi tarafından tecrübe edilmesi ve gözlemlenmesi neticesinde yeni sosyal politikaların tesisinde toplumsal uzlaşa nispeten kolay bir şekilde sağlanabilmektedir.

Gerçekten, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyal politikada devletin rolü oldukça genişlemiştir. Gelişmiş ülkelerde, o güne kadar takip edilen ve 1929 ekonomik bunalımı nedeniyle ağır eleştirilere uğrayan liberal iktisat politikaları, yerini Keynesyen politikalara bırakmış ve bu ülkelerde sosyal - refah devleti anlayışı hakim olmaya başlamıştır. Devletin müdahale anlayışının gelişmesi ve sosyal politika önlemlerinin tür ve kapsam olarak genişleyerek, batılı endüstrileşmiş ülkelerde “sosyal devlet” veya “refah devleti” olarak adlandırılan devlet tipinin ortaya çıkışında iki önemli olay etkili olmuştur. Bu iki olay, liberal düşünceye dayalı olarak devam etmekte olan devlet ve ekonomi arasındaki ilişkileri bütünüyle değiştirmiştir. Bunlar, “1929 dünya ekonomik bunalımı” ve “İkinci Dünya Savaşı’dır”. Bunalım, ekonomik ve sosyal problemlerin devlet tarafından üstlenilmesi gereğini kuvvetlendirirken, savaş esnasında devletin üstlendiği ekonomik rol, kamu sektörünün bu görevleri yerine getirme gücüne sahip olduğunu kanıtlamıştır. Ortaya çıkan refah devleti ise kısaca, sosyal refahın sağlanması amacıyla devletin ekonomiye yoğun bir şekilde müdahale etmesini öngören devlet anlayışı olarak tarif edilebilir. Refah devleti ekonomik bunalım ve krizlere yönelik müdahalelerle ekonomik refahın artırılması ve daha da

önemlisi, artan refahın üretim faktörleri arasında adil şekilde dağıtılmasını sağlayan devlet tipidir.

Bu dönemde müdahaleci refah devletlerinin en büyük avantajı ise gelişmiş ülkelerde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 30 yıl, yani 1970'lerin ortalarına kadar olan dönemde, hızlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmiş olmasıdır. Refah yılları (altın dönem) olarak adlandırılan bu dönemde devletlerin vergi gelirlerindeki artış geniş çaplı sosyal politika harcamalarına olanak tanımış ve devletler, sosyal politikaların sağlanmasında birincil aktör haline gelmiştir. OECD ülkelerinin birçoğunda, bütünüyle devlet tarafından yerine getirilen eğitim, sağlık, konut ve tam istihdam politikaları ve sosyal refah sistemi oluşturmak için sayısız yasal değişiklikler yapılmıştır.

Sosyal devlet düzeyine erişmiş ülkelerde sosyal politika anlayışı dahi değişmiştir. Öyle ki, Endüstri devriminden İkinci Dünya Savaşına kadar olan dönemde daha çok işçi sınıfı merkezli olan sosyal politikalar, toplumun tüm kesimlerini kapsayıcı hale dönüşmüştür. Çünkü, bu ülkelerdeki yüksek verimlilik ve karlılık temeline dayalı hızlı iktisadi büyüme, işçi sınıfının ve örgütlerinin taleplerinin kolaylıkla kamu ve özel kesim işverenleri tarafından karşılanabilmesine imkan vermiştir. Yine aynı refah artışı, devletin yoksulların, yardıma ve bakıma muhtaç kimsesizlerin ve engellilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek idari ve kurumsal yapılar teşkil edebilmesini sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle, işçi sınıfının ve kendi kendine bakamayan kişilerin problemleri büyük ölçüde çözülmüş ve sosyal politika ilgisi daha geniş toplum kesimlerine ve daha farklı konulara doğru yönelmiştir. Bu dönemde, daha çok eğitim ve sağlık hizmetlerinde daha üst hizmet düzeyine erişme ile özellikle devletin yaşlı bakımı ve kadınların işgücüne katılımını artırmak amacıyla okul öncesi çocuk bakımına yönelik kreş, yuva, anaokulu kurma girişimleri ön plana geçmiştir. Yine, gençlik ve kadın sorunları, çevrenin korunması ve ayrımcılık ve cinsiyet ayrımcılığı gibi konular refah devletinin ajandasında ilk sıralara yerleşmiştir. Yoksulluk ve işsizlik bu dönemde sorun olmaktan uzaktır.

Diğer taraftan, kamu harcamalarının artışı ise pozitif bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Öyle ki, harcamaların hem sosyal bakımdan tutarlı bir toplum ve tüm bireyler için minimum standartların sağlanabilmesine yardımcı olacağı ve hem de ekonomik büyümeyi teşvik edeceği anlayışı içinde sosyal politikalarla yönelinmiştir. Böylece gelişmiş ülkelerde kamu harcamaları ve bu harcamalar içinde sosyal politikalarla ayrılan pay hızla artarken sosyal politikalar tür ve kapsam olarak genişlemiştir.

Gelişmekte olan ülkelerde ise kuşkusuz refah devleti düzeyine ulaşılamamıştır. Ancak, bu dönemde geliş-

mekte olan ülkelerde de sosyal politikaların sağlanması konusunda bir görüş birliğinin var olduğu söylenebilir.

B. 1973 Krizi ve Sosyal Politikalar Neo-liberal Yaklaşım

1973 krizi toplumsal sınıflar arasındaki sosyal politikalarla yönelik uzlaşmanın bozulmasına yol açmıştır. Küreselleşme ve artan rekabetle somutlaşan yeni ekonominin koşulları çerçevesinde devletin ekonomik ve sosyal hayattaki rol ve konumu yeniden biçimlendirilirken karları daralan işverenler, karlarını artırmak için yeni üretim ve yönetim teknikleri arayışına girmişler ve sosyal taraflar arasındaki uzlaşma yerini çatışmaya bırakmıştır. Bu değişiklikten başta çalışan kesimler olmak üzere sosyal politikalardan yararlanan tüm dezavantajlı gruplar olumsuz etkilenmişlerdir.

Öyle ki, 1970'li yılların ortalarına gelindiğinde, dünya birinci ve ikinci petrol şoklarından kaynaklanan yeni bir iktisadi krizle karşılaşmıştır. Bu yıllarda sürekli artan kamu harcamaları, kronik bütçe açıkları, yüksek vergi yükü ve enflasyon tüm dünya ülkelerinin ortak problemleri haline gelmiştir. Bütün bu olumsuz gelişmelerin sorumlusu ise "devlet" (refah devleti) ilan edilmiştir. Devletin piyasalara müdahalede bulunduğu politikaların niteliği yoğun bir şekilde eleştirilmeye ve piyasa yanlısı görüşler hızla yeniden gündeme gelmeye başlamıştır. Devlet, hem işlemlerindeki etkinlik ve hem de faaliyet alanı bakımından yeniden sorgulanmaya başlanmıştır. Refah devleti teorik ve pratik bazda zayıflatılmıştır. Hem Marxist ve hem de neo-liberal politikaları benimseyenler, refah devletinin problemlerin kaynağı olduğunu ve insanların ihtiyaçlarına karşı duyarsızlaştığı eleştirisinde hemfikirler. Bunların talebi, refah devletiyle özel refahın yer değiştirmesi olarak biçimlenmiştir. Refah devletini paternalist, anti-liberal, istihdam yaratamayan ve yoksulluk sorununu daha da derinleştiren bir sistem olarak tanımlamışlardır.

Bu dönemde, bir yandan devletin, klasik liberalizmdaki gibi tanımlanması, küçültülmesi, diğer yandan devletin ve yerel düzeydeki ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasında önemli fonksiyonları yerine getiren yerel yönetimlerin bu fonksiyonlarını başta sivil toplum kuruluşları olmak üzere özel sektör ve sivil sektöre transfer edilmesi talepleri yükselmiştir. Örneğin, neo-liberal politikaların en yoğun uygulandığı İngiltere'de devletin sosyal politikadaki rol ve etkinliğini azaltıcı dört temel değişiklik meydana gelmiştir. Birincisi, hükümet beyanatlarında, refah hizmetlerinin sağlanmasında gönüllü faaliyetlerin önemine vurgu yapılmaya başlanmıştır. Bu açıklamalarda "toplumun

bakımı ve korunmasında temel unsurun yine toplum kendisi olduğu" belirtilmiştir. Yine muhafazakar bakanlar, vatandaş olmanın mükellefiyetinin, aktif vatandaşlık anlayışı gereğince hayırsever işlerde bulunulmasını kapsadığını ileri sürmüşler ve bireylerin katılımını artırmayı amaçlamışlardır. Sivil toplum kuruluşları, eğitim, sağlık ve konut alanında daha büyük bir rol üstlenmesi için teşvik edilmiştir.

İkinci olarak özel ticari sektör; özel emeklilik, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki desteğini artırması için teşvik edilmiştir. Bir diğeri ise büyük işverenlerden, birçok diğeri Avrupa ülkesinde olduğu gibi, çalışanlarına özel emeklilik imkanları, sağlık ve tıbbi bakım sigortaları sağlamak suretiyle, sosyal refah hizmetlerinde daha önemli bir rol üstlenmeleri beklenmesidir. Sonuncusu, sosyal refah hizmetlerinin en temel kurumu olan ailelere yönelik beklentinin artmış olmasıdır. Bu değişiklikler, İngiltere'de refah devleti döneminin kapandığına işaret etmektedir. Bunun yerini, devlet dışındaki kurumların daha büyük rol üstlendiği, çoğulcu karma bir refah ekonomisi almaktadır).

Refah çoğulculuğu (welfare pluralism) olarak ifade edilen bu yaklaşıma göre, kamu yönetim birimleri, sosyal refah hizmetlerinin üretim ve dağıtımını diğer aktörlere bırakmalı, hizmetlerin sağlanma sorumluluğunu, planlanmasını, finansmanını ve denetimi görevlerini üstlenmelidir.

Sonuçta, 1980 sonrasında genel eğilim önceden uygulanan sosyal politika uygulamalarının mümkünse piyasaya ve sivil toplum kuruluşlarına bütünüyle bırakılması, mümkün olmadığı durumlarda ise sağlanma sorumluluğu devlette kalmak koşuluyla piyasa koşulları içinde üretilmesi ve dağıtılmasıdır. Bu nedenle de devletler küçülme politikası çerçevesinde özelleştirme ve kamu harcamalarının kısılması politikalarını hayata geçirmişlerdir. Son çeyrek asırdır devletlerin sosyal politikalara yaklaşımı, sosyal yardım ve sosyal hizmetlere ayrılan kaynakların sürekli azaltılması, sosyal politikalarından yararlanma koşullarının ağırlaştırılması ve sürdürülmek durumunda kalan sosyal politikaların ise piyasa koşulları içinde sağlanmasıdır.

C. Küresel Krizde Yeniden Müdahaleci Devlet ve Sosyal Politikaların Geleceği

Öncelikle yukarıda da değinildiği gibi, genel olarak dünya ekonomisinin, kapitalist ekonomik düzenin çeyrek yüzyıllık periyotlarla yapısal, daha kısa sürelerle konjonktürel krizlerle karşılaştığı belirtilmelidir. Yapısal krizler dünya ekonomilerinde köklü dönüşümlere ve sosyal, siyasi ve kültürel yapı değişikliklerine yol açabilmektedir. ABD finansal piyasalar ve bankacılık sektöründe başlayan ve giderek tüm dünya ülkelerine

Krizin etkileri ise giderek işsizliği ve yoksulluğu körükleyerek sosyal politikalara ihtiyaç duyan kitleyi ve sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, sosyal yardım ve konut harcamalarından oluşan sosyal harcamaları artırmasıdır.

etkileri yayılan yeni küresel kriz ise 1929 büyük bunalımından sonraki en büyük ekonomik kriz olarak nitelendirilmektedir. Bir çok ülkede ve özellikle gelişmiş ülkelerde finans sektörü kurumları bir bir batmakta ve kriz reel sektöre hızla yayılmaktadır. Dünya ekonomisi durgunluk içine girmiş bulunmakta ve refah ve ekonomik büyüme döneminin sona erdiği anlaşılmaktadır.

Öte yandan, krizin aşılması ise ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmemesi gerektiği savunulan devletlerden beklenmekte ve tüm ülkelerde hükümetler kriz paketleri açıklamakta, finansal piyasalara ve reel sektöre kaynak aktarmaktadır. Yine başlangıçta finansal kuruluşlar arasındaki borçlanma piyasalarında likidite sorunu olarak ortaya çıkan kriz, finansal kuruluşlara güvensizlik sorunu ile büyürken reel sektörde, 1929 bunalımında olduğu gibi, talep yetersizliği ile somutlaşmıştır.

Krizin etkileri ise giderek işsizliği ve yoksulluğu körükleyerek sosyal politikalara ihtiyaç duyan kitleyi ve sosyal güvenlik, eğitim, sağlık, sosyal yardım ve konut harcamalarından oluşan sosyal harcamaları artırmasıdır. Kuşkusuz burada iki dilemma vardır. Birincisi, çeyrek asrı aşan bir süredir ekonomik ve sosyal hayata müdahale etmekten uzak duran ve sosyal politikaları diğer aktörlere devretme eğiliminde olan devlet anlayışında hızlı bir değişimin ortaya çıkma zorluğu, ikincisi ise sosyal politika harcamaları artarken ekonomik daralmanın vergi gelirlerini azaltıcı etkisidir. Çünkü, kriz dönemlerinde eğitim, sağlık ve sosyal yardım harcamalarından oluşan sosyal harcamalar genellikle azalmaktadır. Örneğin, ülkemizde sosyal harcamalarda 1994 krizinde önemli oranda, 2001 krizinde ise kısmi bir azalma olmuştur.

Üstelik, devletlerin ekonomideki durgunluğu aşmak için iflasın eşğine gelen finans ve reel sektördeki işletmelere kaynak aktarmak zorunda kalması, çalışan sınıfların korunması ve işsizliğin önlenmesi bakımından faydalı olmakla birlikte özellikle sosyal yardım ve sosyal hizmetlere yönelik ek kaynak tahsisinde ümitsizliğe yol açmaktadır. Buna karşılık, krizin tüketici talebinin artırılması ile aşılabileceğine yönelik tespitler ve dolayısıyla hükümetlere desteği doğrudan işletmelere yapmak yerine, talebi artırmaya yönelik politikaları hayata geçirmesine yönelik öneriler, sosyal politika harcamalarının artacağına işaretleridir. Çünkü, marjinal tüketim eğilimi görece daha yüksek olanlar alt gelir grubuna dahil toplum kesimleridir. Yine devletin eğitim, sağlık ve sosyal yardım harcamalarından oluşan sosyal harcamaları artırması, ekonomide talebi artırıcı bir etki yapacaktır.

Sosyal politikalar açısından diğer bir fırsat ise 19. yüzyıldan beri en önemli sosyal politika aktörü olan devletin müdahaleci niteliğinin yeniden ortaya çıkmasıdır. Devletlerin, 1929 bunalımı ve özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi ekonomik hayatı biçimlendiren aktörler haline gelmeleri, zaten büyük ölçüde niteliği gereği devredilmesi çok kolay ol-

mayan sosyal politikalar alanındaki katılım ve katkısının genişlemesine yol açacaktır. Zaten, 1970'li yıllardan sonra da toplumsal tepkiler nedeniyle sosyal politikaların bütünüyle devletin sorumluluğu dışına çıkarılması mümkün olamamıştır. Özellikle, yoksullara, yaşlılara, engellilere, kadın ve çocuklara yönelik sosyal yardım ve hizmetler büyük ölçüde devletler tarafından sağlanmaya devam edilmiştir. Bu hizmetler çok fazla özelleştirmeye konu olmamış, sağlanma sorumluluğu, diğer bir ifadeyle planlanması, finansmanı ve denetimi kamu kesiminde kalmakla birlikte üretim ve dağıtımında sivil toplum kuruluşlarından yararlanılmıştır. Çünkü, özellikle yaşlı, engelli ve hasta bakımı gibi sosyal hizmetler temeli gönüllülük olan hizmetlerdir ve ancak, gönüllüler tarafından etkin bir biçimde sağlanabilir.

Öte yandan, sosyal politikalar bakımından krizin derinleşmesi ve süresinin uzamasının ve buna bağlı olarak yardıma muhtaç kitlenin hızla büyümesinin ciddi bir tehdit oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu durumda devletler, kriz öncesinde olduğu gibi, sosyal yardım ve hizmetlerden yararlanma koşullarını güçleştiren veya bu hizmetlerin kapsamını zamanla daraltan kararlar almayı sürdürebileceklerdir.

KAYNAKÇA

1- Burden, Tom; (1998), Social Policy and Welfare: A Clear Guide; London: Pluto Press.

2- Chatterjee, Pranab; (1996), Approaches to the Welfare State; Washington D.C.: Nasw Press.

3- Ersöz, Halis Y; (2004). Sosyal Politika Perspektifinden Yerel Yönetimler, İstanbul, Filiz Kitapevi.

4- Ersöz, Halis Y; (2003). Doğuşundan Günümüze Sosyal Politika Anlayışı ve Sosyal Politika Kurumlarının Değişen Rolü, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 53. Cilt, Sayı 2.

5- Ersöz, Halis Y; (2005) Ersöz, H. Y. "Sosyal Politika - Refah Devleti - Yerel Yönetimler İlişkisi"; İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 48. Sayı.

6- Ersöz, Halis Y; "Sosyal Devletten Sivil Topluma", Sosyal Politikalar Dergisi, Sayı. 1, 2006.

7- George, Vic; (1996), "The Future of the Welfare State"; European Welfare Policy; (Ed. Vic George - Peter Taylor - Gooby); New York: St. Martin's Press.

8- Gilbert, Neil - Terrell, Paul; (1998), Dimensions of Social Welfare Policy; Massachusetts: Allyn - Bacon; Fourth Edition.

9- Ginsberg, Leon; (1998), Conservative Social Welfare Policy: A Description and Analysis; Chicago: Nelson - Hall Press.

10- Glennerster, Howard; (1997), Paying for Welfare Towards 2000; London: Prentice Hall.

11- Grand, Julian Le; (1993), "Paying for or Providing Welfare"; The Cost of Welfare; (Ed. Nicholas Deakin -

Robert Page); Aldershot: Avebury.

12- Pinch, Steven; (1997), Worlds of Welfare: Understanding the Changing Geographies of Social Welfare Provision; London: Routledge Press.

13- Rao, Nirmala; (1996), Towards Welfare Pluralism; Aldershot: Dartmouth.

14- Tang, K. L.; (1997), "The Case for the Privatization of Social Welfare: Three Decades of Public Opinion Evidence from Great Britain and The United States"; Scandinavian Journal of Social Welfare; Volume 6; No 1; January 1997.

15- Taylor-Gooby, Peter; (1994), "Welfare Outside the State"; British Social Attitudes; 11 th report.

16- Zastrow, Charles; (1993), Introduction to Social Work and Social Welfare; California: Brooks - Cole; Fifth Edition.

17- Walsh, Kieron; (1995), Public Services and Market Mechanisms; New York: St. Martin's Press.

18- Chari, V. V., Kehoe, Petrick J., McGrattan, Ellen R; (2002), "Accounting for the Great Depression," The American Economic Review, Vol. 92, No. 2, May 2002.

19 - http://encarta.msn.com/media_461546193/unemployment_during_the_depression.html

20- Wallis, John Joseph, Benjamin, Daniel K; (1981), "Public Relief and Private Employment in the Great Depression," The Journal of Economic History, Vol. 41, No. 1, March 1981.

21- <http://www.socialsecurity.gov/history/35act.html>

Ahmet DAĞ

Marmara Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri
Bölümü Yüksek Lisans ÖğrencisiŞİRAZESİ BOZULAN BATI EKONOMİSİ VE FELSEFİ
DÜŞÜNCESİ YA DA WEBER'E RAHMET OKUMAK

Batı dünyası Feodalite dönemdeki senyörserf/ağargat ilişkisinden geçiş dönemi olan önce burjuvazi arkasından gelen sanayileşmeyle beraber patronişçi ilişkisine geçmiştir. Şu an mevcut olan ilişki geçmişindeki ilişkiden daha perişan görünmektedir. Bu tarihsel perişanlığı İsviçre Alpleri'nde her yıl düzenlenen Dünya Ekonomik Forum toplantıları organizatörü Klaus Schwab, Davos'ta müşterilerine yani Küresel ekonomik elite "Geçmişin günahlarının bedelini ödemek zorundayız." cümleleriyle ilan ediyordu. Batı toplumunun ekonomik düzeni tarım ekonomisinden paranın yani sermayedarlığın hâkim olduğu şehir ekonomisi düzenine doğru boyut değiştirmiştir. ABD'de konutta başlayan ve BM'nin "yüzyılın krizi", IMF'nin "1930'lardan bugüne karşılaştığı en tehlikeli finansal şok" olarak nitelenen krizde dünya neler yaşadı?

Mevcut! Küresel kriz kapitalist ekonomik dünyanın yıldızlarını da (Lehman Brothers, devletleştirilen Freddie Mac, Fannie Mae, Washington Mutual, devlet yardımına muhtaç kalan AIG, UBS, RBS, B&B, Hypo Real Estate, Fortis, değerinin çok altında satılan Merrill Lynch, Halifax, değeri 3 milyar dolara düşen General Motors başta geliyor. Bir dönem ABD'nin ilk beş yatırım banka-

sı arasında yer alan Lehman Brothers ve Merrill Lynch ile Bear Stearns) kredi kriziyle birlikte tarih olarak birer söndürdü. Krizin neredeyse bir ülkeyi İzlandayı yutacağı söylenmektedir.

Şu anki mevcut ekonomik krizle bir anlamda geçmişin günahlarını ödemek zorunda kalan Batı'dan yani Kuzey Amerika'dan gelen krizin geçmişten gelen günahları nelerdir? Geçmişte olan günahları kısaca ifade etmeye çalışalım. Öncelikle var olan krizler kapitalizmin asli dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. 1970'lerden sonra neoliberal ekonomi anlayışına yaslanan kapitalizm neoliberalizmin vahşi kapitalizme yol açmasına bunun sonucunda bir anlamda toplumsal neoliberalizmden öç alması sonucunu doğurmuştur. Başkaya'ya göre inandırıcı olması için örgütler (Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, IMF, OECD vs.) aydınlar, akademisyenler tarafından "üretilen bir yalan kutusu" olan neoliberalizmde ileri sürülen argümanlar özetle şöyleydi: Ekonomik sorunların kaynağında ekonomiye aşırıya varılmış devlet müdahaleleri var. Eğer devlet ekonomiye burnunu sokmazsa, yerliersiz müdahale etmezse, kaynak israf etmezse, kaynakların kullanımı kendi kendini düzenleyen piyasaya bırakılırsa, işler yoluna girecektir.¹

Hakim neoliberal düzen Adam Smith'in sloganlaştırdığı meşhur “Laissez faire, laissez aller, laissez passer/ Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler” söylemi devletin etkin düzenleme mekanizmaları oluşturmaya engel olurken servet sahipleri daha da zenginleşirken mustazafların* sayısında ciddi büyümeler olmuştur.

1929 dünya ekonomik bunalımını Keynes'in bir anlamda hafif devletçilik ekonomipolitigi ile atlatan yeni dünya düzeninde 1945-75 yılları arasında hem merkez hem de az gelişmiş ekonomilerde hızlı bir büyüme dönemi oldu. Bu büyümenin sebebi İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Avrupa ve Uzak Asya'nın yeniden yapılandırılması; kısmen yeni, Keynesçi devlet döneminde yapılan sosyoekonomik düzenlemelerinden kaynaklandığı söylenmektedir.. Bu dönemin kilit öğeleri ise şunlardır: Finansal faaliyetler üzerinde güçlü devlet denetimi, mali ve parasal politikanın enflasyon ve durgunluğu alt etmek üzere saldırgan biçimde kullanılması ve talebi canlandırıp ayakta tutan görece yüksek ücret rejimi². Kapitalizmin piyasanın tüm kalelerini işgal etmek için kullandığı üç önemli Truva atı vardır. Bunlar liberalizasyon, deregülasyon, ve privatizasyondur. Yani sırasıyla liberalizasyon; mallar, hizmetler, kişiler ve sermayenin ülkeler arasında serbest dolaşımını sağlama, deregülasyon kamuya ait olduğu varsayılan iradenin özel sektöre yapılan yasal düzenlemelerdir. Privatizasyon ise ekonomik amaçlı devlet işletmeleri ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi demektir. Bu politikaların sıkıntı çektiği durumlarda hafifletilmiş devletçilik olan Keynesçilik kapitalizmin kendisini alabora olan gemiden kurtaran filika olmuştur. Nitekim ABD hükümetinin 700 milyar dolarlık kurtarma paketi ekonomiye yapılan bir NeoKeynes müdahalesidir.

Hakim neoliberal düzen Adam Smith'in sloganlaştırdığı meşhur “Laissez faire, laissez aller, laissez passer/ Bırakınız yapsınlar, bırakınız gitsinler, bırakınız geçsinler” söylemi devletin etkin düzenleme mekanizmaları oluşturmaya engel olurken, servet sahipleri

daha da zenginleşirken mustazafların* sayısında ciddi büyümeler olmuştur. Şirketlerin sermaye ve yatırımlarına sınırsız özgürlüklerin tanınması, devletin elinde olanların özelleştirilmesi, devletin toplumsal refaha yönelik harcamaları azaltması neoliberal ekonominin önemli kutsallarındandır. Neoliberal düzenin karakterinin periyodik ve derin krizlerin körüklenmesine müsaade olması yoksulluğun artmasına, fakir halkların yoksullaşmasına yol açmıştır. Üretimin tüketimi dikkate alınmadan artması, sermayenin/servetin artması, gelirin yoksullardan ve orta sınıflardan zenginlere aktarılması neoliberal düzeni sıkıntıya sokmuştur.

Dr. Walden Bello'ya göre bugünkü Wall Street'in erimesi öncesinde, bu krizlerin en etkili olanları şunlardır: 1994-95 Meksika Finansal Krizi, 1997-98 Asya Finansal Krizi, 1996 Rusya Finansal Krizi, 2001 Wall Street Borsa Çöküşü ve 2002 Arjantin Finansal Krizidir.

Nitekim Noam Chomsky Simone Bruno'nun kendisine sorduğu “Jose Stiglitz, geçenlerde son krizin, neoliberalizmin sonunun geldiğinin bir işareti olduğunu ifade ettiği bir makale yazdı ve Chavez bir basın toplantısında, bu krizin kapitalizmin sonu olabileceğini söyledi. Sizce hangisi gerçeğe daha yakın?” sorusuna neoliberal düzenin ABD içerisinde Avrupa'da ve uluslararası ölçekte olduğu ciddi bir şekilde erozyona uğradığını cevabı vermiştir³.

Aşırı üretimin olması ve bu üretilenlerin tüketilmesi için kapitalizmin bütün kıskırtıcı silahlarını kullanması mevcut ekonomik krizlerin önleyicisi olamamıştır. Kapitalist gelişmenin her ileri ve gelişmiş aşaması zenginleri ve sermayeyi büyütürken, mustazafların sayısını da artırmıştır. Dünya bütçesindeki dengesiz ekono-

mik dağılım artmış G7 gibi zenginler kulübü üyesi olan zengin devletler kendi zenginliklerini, kendi milletlerinin refah seviyesini artırmak için yoksul ülkelerin üzerinde sömürü politikasını sürdürmekten vaz geçmemiştir. Napolyon'un başlattığı Batının kültürel geleneği ve genetiği haline gelen sömürgecilik farklı boyutlarda ve biçimlerde hala devam etmektedir. Büyük fırtınalarda/ekonomik krizlerde su alıp batacak olan gemiler güçsüz, zayıf gemiler olacağı için en büyük darbeyi küçük ekonomilere sahip devletler alacak. Meydana gelen her kriz sonucunda küresel sömürünün lokomotifleri olan IMF'nin küçük ekonomilere sahip gelişmemiş devletlerin ekonomilere musallat olmasına yol açmıştır. Nitekim kriz söylentisi sonunda ülkemizin IMF'yle yapılan 25 milyar dolarlık standby antlaşması bunun en büyük göstergesidir.

WEBER'E RAHMET OKUMAK

Ekonomik krizlerin ortaya çıkma nedenlerinin ve sorunlarının çözümü konusunda tespitlerde bulunamamak felsefi krizin küresel boyutta derinleştiğinin göstergesidir. Köklü bir düşünce geleneğimiz olmasına rağmen bu krizlere alternatif çözümler üretmek şöyle dursun söylem bile üretmiyoruz. Feodalitenin ve Katolikliğin/skolâstikğin yol açtığı decadence/kokuşma ve statikliğe tepkisel olarak ortaya çıkan Weberyen yaklaşımı referans alır konumuna geldik. Büyük, köklü bir medeniyetin evlatları olarak Weber felsefesinin kadim ve kaimliğinden bahsedip bir anlamda Weber'e methiyeler dizer, ona rahmet okur hale geldik. Weber'e atıfta kutsalın yeniden dönüşünün müjdecisi olduk. Yeni yüzyılda, seküler kültürün, metafizik dünyaya bütünüyle kapalı "ekonomik insanı" yerine, gücünü kutsal kitaplardan alan, "metaekonomik insan" geçecektir. Marx'ın ileri sürdüğü gibi, belirleyici olan ekonomi değil, Weber'in ortaya koymaya çalıştığı gibi, ana kaynağı dinler olan kültürdür. Bütün dünyada hayatı anlamalı kılan, ekonomiden önce kültürdür. Bu bağlamda, Marx ölürken, Weber yaşayacaktır¹.

Tanrıya çilekeş horlanan insan/İsa olarak yeryüzünde yürüyüş yaptıran Katolik anlayış dünyayı aşağılayarak insanı kilise vasıtasıyla Tanrının inayetine kavuşturmayı amaçlarken ve bu dünyayı ötelirken bir anlamda insanın bütün ontolojik ilişkisini kozmik âlemden keserken Katolikliği protesto eden Protestanlık ise Seriatî'nin müthiş ifadesiyle "Tanrının insanın gülümsemesinden dolayı sevindiğini vurgulamaktaydı. Tanrı lezzet almamız için yeryüzündeki nimetleri şirin görünümüyle yaratmıştır. Bundan dolayı yeryüzündeki nimetleri aşağılamak, tanrıyı küçük görmektir." söylemiyle insanı kozmik âlemin sömürücüsü haline getirmiştir. Şeraiti Ebuzer'le Papa Sen Pol'ün karşılaşmasını entelektüellik olmadığını cahillik ve insafsızlık olduğunu söyledikten sonra hayatının tamamını serma-

yedarlık, halkın sömürülmesi ve sınıflaşmaya karşı mücadeleye adanmış ve canını bu yolda vermiş Ebuzer ile "Tanrının mabetleri açlık dolayısıyla açılmıştır." "Ey arpa sen devamlı olarak ilham ve vahiy kaynağısın"⁶ diyen Sen Pol'ün kıyaslanamayacağını söyler. Gerek Katolik anlayışta gerekse şimdi Kapitalizmin ruhunu oluşturan Protestan anlayışla insanlığın sorunlarına çözüm bulmak oldukça zor görünüyor. Weber'in anladığı kutsallığa insanlığın hele Müslümanların ihtiyacı olmadığı gün gibi aşikârdır. Batı paradigması yanlış temeller üzerine otururken Descartes'le Kartezyen felsefesi inşa edilip öznenin merkeze konulmasıyla bir anlamda Tanrı mihrabından indirilmiş yerine insanın çıkarılmasıyla modernizm başlatılmış, Batının tahakkümünde hayatın şirazesi bozulmuştur. Pagan temellere dayanan Batı dünyası, kendi insanını ve diğer coğrafyadaki insanları sömürüyor. Her sömürü ve iktisadi kriz, yanında insanlık krizini doğurur. İçinde bulunan ekonomik krizin içinden nasıl çıkılacağına hesabının yapılamaması bir anlamda Batının büyük bir felsefi krizin eşiğinde olacağının ciddi habercisidir. Ciddi anlamda sorunlar yaşayan Felsefi düşüncü komadan kurtulacak mı bunu zaman gösterecektir. Liberal felsefe bırak çalsın, bırak yesin, bırak götürsün pratigine yol açmıştır. Liberal politika ülkemizde Özallı yıllarda köşeleri çabuk dönme kolaylığı sağlarken bir yandan da zamanla rüşvete cevaz veren ve alan faize kılıf giydiren İslamcı! ucube tipin zuhur etmesine yol açmıştır. Nazif Gürdoğan'ın bakması gereken pencereden Fikret Baskaya'nın bakması da oldukça enteresandır.

Büyük dinlerin ve kültürlerin faizi yasaklaması boşuna değildi. İsfar lânetlenmişti. Çok mal haramsız olmaz denirdi. İncil'de, bir devenin iğnenin deliğinden geçmesi, bir zengininin cennetin kapısından geçmesinden daha kolaydır deniyor. Hem paraya hem Tanrıya tapamazsınız... Benzer anlayış ve tespitler başka din ve kültürlerde de azçok aynı kesinlikle ifade edilmiştir. Bu durum kapitalist üretim tarzının sahneye çıkışıyla de-

Ekonomik krizler ahlaki, fikri ve psikolojik buhranların doğmasına yol açmaktadır. Tıpkı Ebuzer el Gifari'nin dediği gibi "Bir eve fakirlik girince, din (ahlak, şahsiyet, onur, haysiyet...A.D) başka kapıdan çıkar." Kapitalist ya da ekonomik insan anlayışı insana ait her türlü değeri tasfiye ederken insanlık kendi ontolojik konumunu bir anlamda varlığını yitirmeye başladı.

gişti. Protestan Reformuyla faiz yasağının kalkması ve zenginliğin lânetlenmek şurada dursun yüceltilmesiyle sınırsız sömürü, yağma ve talanın velhasıl hertürlü ahlak dışılığın önü sonuna kadar açıldı. Bir tek kişinin 62 milyar dolar servete sahip olması tam bir skandaldır ve kabul edilebilir değildir. Zaten kapitalizmin ahlaki yoktur. Kendi ahlaki yoktur ama başkalarının ahlakını yok ettiği, dejenere ettiği kesindir. Bu yüzden kapitalizmin her ileri aşaması ahlaksızlığın da bir üst aşaması demektir ⁷.

Marx'ın ekonomik yapının değişmesiyle düşüncelerin de değişeceği tezini tersine diken aksine toplumun ekonomik yapısındaki değişimleri düşüncelerin değişmesine bağlayan Weberyen düşünce insanlığın düşünce sapmasına uğramasına yol açan utilitarist/menfaatçi zihniyet ve karakter kazanmasında en büyük etkidir. Dindeki paradigmaların, geleneğin, dünya görüşünün değişmesiyle düşünce ve yaşam tarzının değişeceğini iddia eden Weber, insanlığın "Eskimolara buzdolabı satma" lüzumsuzluğunda bulunmasını sağlayan ve insanların açgözlü olmasında etkileri görmezden gelinemez.

Ekonomik krizler ahlaki, fikri ve psikolojik buhranların doğmasına yol açmaktadır. Tıpkı Ebuzer el Gifari'nin dediği gibi "Bir eve fakirlik girince, din (ahlak, şahsiyet, onur, haysiyet...A.D) başka kapıdan çıkar." Kapitalist ya da ekonomik insan anlayışı insana ait her türlü değeri tasfiye ederken insanlık kendi ontolojik konumunu, bir anlamda varlığını yitirmeye başladı. Kapitalizm ya da sermayecilik düştüğü yerden kalkmayı bilen bir namerttir. Nitekim "Küresel ekonomik krizin dünyayı salladığı dönemde insanların tasarrufa gitmesi en çok ABD'li fastfood zinciri (kapitalizmin en büyük imajinatif göstergesi A.D) McDonald's'a yaradı." haberleri bunun en büyük işareti. Belki de Fransız Filozof Baudrillard'ın dediği gibi hiç olmayan ve olmayacak ekonomik krizlerle karşı karşıyayız. Modernliğin ve sanallığın en büyük temsilcisi son ekonomik krizden en az etkilenen ülke ABD ekonomisi olacaktır. Efsane golfçü Tiger Woods'u da vuran ekonomik kriz ABD ekonomisini Woods/ormanlar sayesinde kurtaracaktır. Ağaçtan para yapma ahlaksızlığına ve hegemonyasına sahip bir üç kağıtçı düzenle insanlık karşı karşıyadır.

Önemli olan insanı düştüğü yerden kaldırmayı bilmektir. Papa 16. Benedikt, Meryem Ana'nın Günahsız Gebeliği olarak bilinen "İmmacolata" kutsal gününde finansal kriz yüzünden ay sonunu getiremeyenler için dua etmeye devam ededursun. Köklü bir medeniyetin çocukları olarak yıkılan paradigmaların yerine yeni bir paradigmayı inşa etmeyi medeniyetimize borçlu olduğumuzu düşünüyorum. Aksi taktirde devşirilen Dervişlerin ekonomiye açılım getirmesini beklemek hayal kırıklıklarıyla kucak kucaga yatmaktır.

DİPNOTLAR KAYNAKÇA

* Mustazaf: za'fa uğratılmış, güçsüzleştirilmiş anlamındadır.

1 Fikret Başkaya, <http://www.bianet.org/bianet/kategori/biamag/110592/kapitalizminkriziveyaotuzyillikyalaninsonu>

2 Dr. Walden Bello, Wall Street: Çöküşün Nedenleri, Freedom From Debt Koalisyonu Başkanı

Quezon (Filipinler) ,22 Eylül 2008, http://www.sendika.org/ya-zi.php?yazi_no=19742

3 Simone Bruno'nun Noam Chomsky ile Röportajı, Çeviren:

Canan Ates, 16 Kasım 2008, www.aporrea.org

4 Nazif Gürdoğan, Marx öldü Weber yaşıyor 10 Aralık 2008, Yenişafak

5 Ali Şeraifi, Kapitalizm, Çev:Yakup Arslan, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 1996

6 Ali Şeraifi, a.g.e s. 21

7 Fikret Başkaya, Zenginlerin dünyası: "Bütün Ülkelerin Kapitalistleri Birleşti." www.ozguruniversite.org

8 Kriz Fast Food'a Yaradı McDonald's Firtınaya 1,5 Milyar dolar nakitle girdi, 02.11.2008 Vatan Gazetesi

Araş. Gör. Aytaç YILDIZ
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

MEDYA VE KRİZ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Medya ve kriz ilişkisi üzerine yapılacak bir değerlendirme doğası gereği, “ideal” bir medya düzenini değil, mevcut yapıyı ve ilişkileri göz önüne almak zorundadır. Bu, yapılacak tespitlerin mutlak geçerli olmadığını aksine zamansal bir incelemeyi işaret ettiğini göstermesi bakımından anlamlıdır ve önemlidir. Yanı sıra meselenin “medya” kısmı açık ve anlaşılabilirken, “kriz” kısmı muğlaktır. Gerçekten de sözü edilen kriz nedir ve ne türden bir krizdir? Savaş durumu, doğal felaket, ekonomik darlık, askeri ihtilal, sosyo-psikolojik çöküntü gibi değişik kriz temalarından söz edilebilir. Bu yazıdaysa, “kriz”le kastedilen sadece ekonomik krizdir. İktisadi dengelerin derinden sarsılması yahut bozulmaya başladığı bir durgunluk ve gerileme haline işaret eden yanılla kriz, medya sektörü açısından ele alınacaktır. Durum böyle olunca medya ile kriz ilişkisi-

ne bakmak demek, her şeyden önce medyanın bugünkü yapısından hareket etmeyi gerektirir. Analiz yapılmaya başlandığındaysa medya-sermaye, medya-toplum, medya-siyaset ve medya-medya çalışanları şeklinde birkaç temel parametre olduğu fark edilecektir.

Öncelikle altı çizilmesi gereken husus, medyanın bugünkü mevcut yapısıdır. Bu yapıyı oluşturan temelde iki öge vardır: Birisi küreselleşme diğeri ise teknolojidir. Daha doğrusu, 21.yy’da gördüğümüz medya, 20.yy’ın son çeyreğinde bu iki ögenin üzerinde yükselmiş, geçen süreç içinde daha belirgin bir yapıya evrilmiştir. Dünya üzerinde bir tek ABD, kurulduğundan beri sadece özel sektöre yaslanan bir liberal felsefeyle idare edildiği için, sadece orada medya (radyo-TV yayıncılığı) her zaman özel şirketlerin yahut şahısların elinde olmuştur. Onun dışında Avrupa ve Türkiye’nin

TRT’de müşahhas kılınmış olan kamu yayıncılığı, 1990 Nisan ayında ilk özel kanalın (Magic Box) kurulmasıyla bitmiş ve birbiri ardına kurulan onlarca TV kanalı ve binlerce radyo ile birlikte, Türkiye de yukarıda bahsedilen sürece

eklemlenmiştir. O zamana dek sermayelerini başka alanlarda yoğunlaştırmış iş adamları, birden bu yeni alanın potansiyel önemini fark ederek, edya sektörüne hızlı bir giriş yapmakta tereddüt etmemişlerdir.

de dâhil olduğu dünyanın geri kalanı üstünde yayıncılık, 1980’li yıllara kadar “devlet tekeli”ndedir ve sadece kamu yayıncılığı söz konusudur. 1974 Petrol Krizi’nden sonra ABD başta olmak üzere yaşanan büyük sıkıntı ile birlikte, ABD ve sonra İngiltere liberal sistemin açıklarının doğurduğu zararlardan hareketle, neo-liberal diye adlandırılan yeni bir anlayışı devreye sokmuşlardır. Bu, devletin piyasayı kendi haline bırakması anlayışı yerine, devletin düzenleyici otorite olarak sahaya tekrar inmesi anlamına gelmekteydi. Bu anlayışın, medyayı ilgilendiren kısmı, artık sınırların aşılması ve ticari yatırımcılığın önündeki tüm engellerin kaldırılması isteği olmuştur. Çok önemli bir husus, o zamana dek “kamu sorumluluğu ve yükümlülüğü” ile tanımlanmış yayın alanının, bundan sonra bir ticari sektör olarak, bir yatırım aracı ve alanı, bir sermaye nesnesi olarak algılanmaya başlanmasıdır. Adına “küreselleşme” dediğimiz bu durumun o günkü köklerine, eklenen bir unsur daha vardı: Teknoloji. Özellikle 1970’lerde uydu yayıncılığına başlanması ile beraber, artık ulus-devlet sınırlarını ihlal eden bir yayın süreci de başlamış olacaktı. Yine çip’in keşfedilişi, bilgisayar ağlarının yükselişi de aynı dönemin gelişmeleridir. Özel yayıncılıkta bu iki unsur 1980’lere girilirken en temel etkenler olmuştu. Önce İngiltere, ardından

Fransa, İtalya ve Almanya sırayla medya alanındaki tekellerinden vazgeçerek, özel kanalların kurulmasının yolunu açtı. Bu, bir süre sonra artık adına “medya devleri” denecek olan ekonomik teşebbüslerin ve tekelleşmelerin de oluşum devriydi.

Bu sürece Türkiye’nin dâhil oluşu, Avrupa’ya nazaran görece daha geçtir. TRT’de müşahhas kılınmış olan kamu yayıncılığı, 1990 Nisan ayında ilk özel kanalın (Magic Box) kurulmasıyla bitmiş ve birbiri ardına kurulan onlarca TV kanalı ve binlerce radyo ile birlikte, Türkiye de yukarıda bahsedilen sürece eklemlenmiştir. O zamana dek sermayelerini başka alanlarda yoğunlaştırmış iş adamları, birden bu yeni alanın potansiyel önemini fark ederek, medya sektörüne hızlı bir giriş yapmakta tereddüt etmemişlerdir. En ağır darbeyi ise kamu yayıncılığı anlayışı almıştır. TRT uzun süre elinde tuttuğu tekeli, küreselleşmenin ve teknolojinin hızı karşısında koruyamayarak alanı yeni aktörlere devretmek durumunda kalmıştır. Dönem, kamunun düştüğü, tecimsel yayıncılığın yükseldiği dönemdir.

Buraya kadar ana hatlarıyla çizilen tablonun, medya ile ilgili bize söylediği en önemli husus şudur: Medya, artık serbest pazarda ikame değeri olan, iktisadi bir teşebbüs olarak yapılanmıştır. Çünkü özel şahıs demek, kişisel sermaye demektir ve bir medya organına yapı-

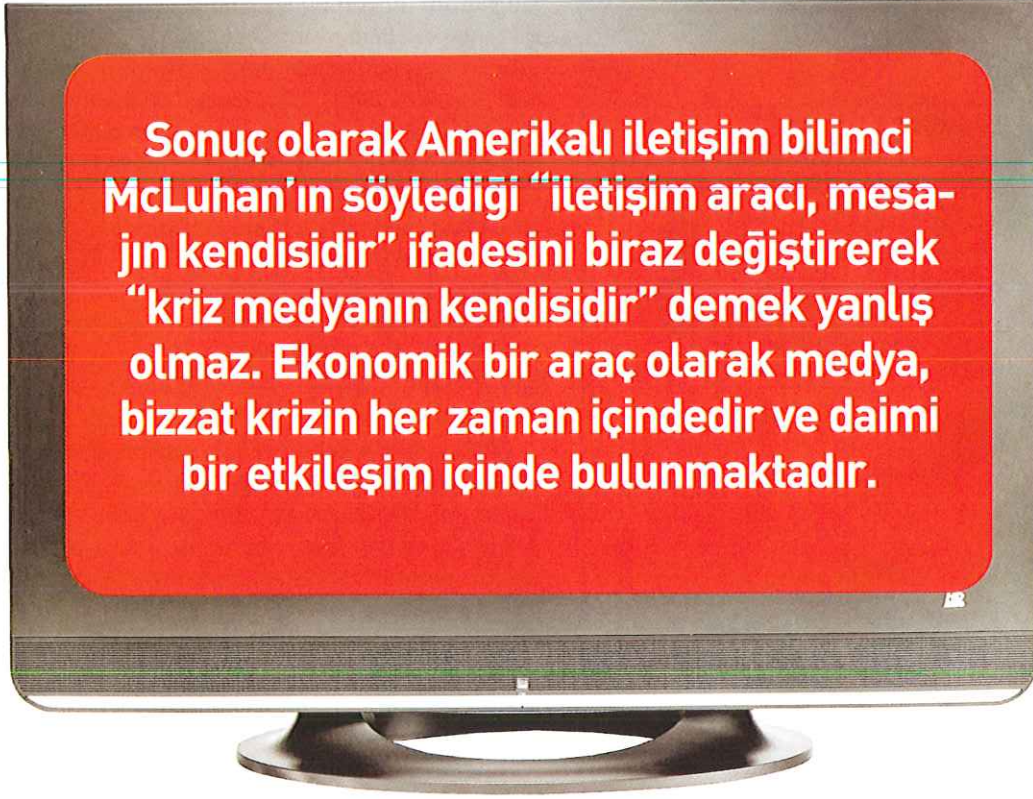
Kriz
anlarında, reklâm
verecek olan ürün
sahiplerinin
gelirlerindeki reel
azalma reklâm
sektörüne de
doğrudan yansır.
Böylece televizyon
kanalları, gider
azaltma yolunu
seçerek, en ucuz
maliyetle reyting
sağlama peşine
düşer. Bunun
topluma yansıması,
niteliksiz, masrafı az
ve yayıncılık etiğini
ihlale kadar varacak
içerikte programlarla
baş başa kalmak
şeklinde
olmaktadır.

lan yatırım milyon dolarlık bir iş demektir. Bunun ticari olarak karşılığı, muhtemel riskleri de göz önüne alarak bir sektör biçiminde endüstrileşme, yatırım araçlarını optimum düzeyde tutma ve buradan hareketle karı maksimize etme yönünde hareket etmektir. Bu risk alınmaya değer midir? Evet, çünkü elde tutulan güç, salt bir iş değil, aynı zamanda yapısı gereği çok güçlü bir toplumsal ve siyasi baskı aracıdır da. Hatta bu o kadardır ki, medyanın dördüncü güç mü, birinci güç mü olduğu bile tartışılır hale gelmiştir.

O zaman bu tespitlerden sonra, medya ve kriz ilişkisine dair sağlıklı bir analiz yapmak mümkün hale gelmektedir. Meseleye yakından bakarken birkaç başlık altında değerlendirmeye gitmek uygun olacaktır:

(1) Ekonomik kriz öncelikle reklâm gelirlerine bağlı olarak yaşayan görsel kanallara yansır. Bilindiği üzere televizyon kanallarının birincil geliri, reklâmlardır. Reklâm verecek olanlar, hangi kanala ne zaman hangi reklâmı vermek gerektiği noktasında bir veri sahibidirler. Bu veriyi sağlayan mekanizma "reyting sistemi"dir. Reklâm veren için amaç, ürünün olabilecek en etkin biçimde tanıtımını sağlamak olduğuna göre, kendi markasının izlenmesini istemesi kadar doğal bir şey yoktur. İşte bu nedenle, televizyon kanallarının reyting ölçümlerinde, izlenme oranları bu mesele için hayati önemi haizdir. Türkiye'de bu oranları belirleyen AGB adlı kuruluş, düzenli biçimde her gün sektörle bilgileri paylaşmakta ve reklâm verenler de bu bilgiyle yönlendirilmektedir. 2008 yılında Türkiye'deki aylık reklâm pastası, 2 milyar dolar civarında bir rakamdır. Oldukça yüksek olan bu pastadan pay almak da TV kanalları için önceliktir. Fakat kriz anlarında, reklâm verecek olan ürün sahiplerinin gelirlerindeki reel azalma reklâm sektörüne de doğrudan yansır. Böylece televizyon kanalları, gider azaltma yolunu seçerek, en ucuz maliyetle reyting sağlama peşine düşer. Bunun topluma yansıması, niteliksiz, masrafı az ve yayıncılık etiğini ihlale kadar varacak içerikte programlarla baş başa kalmak şeklinde olmaktadır. İronik bir dille söylenirse, "reyting için her yol mubahtır" noktasına gelip dayanmaktadır. Bu genel bir eğilim olsa da, kriz anlarında hem yoğunlaşır hem de kriz sonrası süreklilik arz etme riski taşır.

(2) İkinci olarak, ekonomik kriz, bizzat medya çalışanlarını etkiler. Maliyet azaltma peşindeki yayın şirketi, "maaşları ödeyememe" gibi bir gerekçe sunarak çalışanlarının işine son vermeye başlar. Bu durum, bir yandan sektördeki cari işsizlik sayısını arttırırken, öte yandan iletişim alanında faaliyet gösteren diğer alt-birimleri de zincirleme bir biçimde yansır. Yani bir programın gerçekleştirilmesindeki aktörler sadece televizyon kanalının içindekilerle sınırlı değildir. Ulaşım, teknik alım ve ekipman, dış-yapım ürünü olan yapımlardaki personel de, ilgili programın yayından kaldırılma-

sından doğrudan zarar görür. Bu durum, her bir yayıncı kuruluş için görece az sayıda görünse de, toplam olarak bakıldığında binlere ulaşan bir sayıya tekabül ettiğinden, sektörün geleceği açısından da olumsuz sonuçları olmaktadır.

(3) Krizin medyadaki bir diğer etkisi, elinde kamuoyu oluşturma gibi çok değerli bir güç bulunduran sermaye sahiplerinin, bu gücü, kendi ekonomik çıkarları doğrultusunda siyasi erke baskı yapmak amacıyla kullanmalarınıdır. Çünkü sermaye sahibi için, elindeki medya kısmı, diğer yatırım araçlarından herhangi biridir. Aynı iş adamının temel çalışma alanı inşaat, elektrik, petrol, otomotiv vb. gibi sektörlerdir ve medya da bu endüstri ağı gibi işleyen holdingin bir parçasından ibarettir. Hal böyle olunca, ekonomik kriz esnasında, asıl iş alanları zarar görmeye başlayan sermaye sahibi, bu zararlarını asgariye indirmek yahut vergi indirimi, sigortalı işçi, elektrik zammını vs. gibi görünürde yasal olan taleplerini dillendirmenin en kısa ve etkin aracı olarak, medya gücünü görmektedir. Buradan yola çıkarak iktidarla olan ilişkisinin boyutlarını zorlamaya çabalamakta, eğer talepleri yerine getirilmezse, bu sefer kamuoyu oluşturmak için haberler üretmeye başlamaktadır. Burada sorun haberlerin doğruluğu yanlışlığı değil, kamuoyu nezdinde bir kanaat hâsıl ederek, iktidarı kendi arzuladığı mecrada politika yapmaya mecbur bırakmaktır.

Salt iktisadi bir teşebbüse indirgenen ticari yayıncılığın, iktisadi şartlara paralel olarak asli varlık nedenini yok sayması kaçınılmaz bir netice olarak görülebilir. Medyanın yasal denetimi (RTÜK) elbette söz konusudur ama oto-denetim mekanizmasının işlemediği Türkiye gibi ülkelerde, medya üzerindeki denetleme de bir düzeye kadar işlevsel olabilmektedir. Propaganda amaçlı yayınlara müdahale edilmek istendiğinde neyin propaganda/yönlendirme sayılıp sayılmadığı noktasındaki tartışmalar ve basın özgürlüğü gibi kavramlar, bu denetleme sürecini daha baştan içinden çıkılmaz bir maceraya itmektedir.

Sonuç olarak Amerikalı iletişim bilimci McLuhan'ın söylediği “iletişim aracı, mesajın kendisidir” ifadesini biraz değiştirerek “kriz medyanın kendisidir” demek yanlış olmaz. Ekonomik bir araç olarak medya, bizzat krizin her zaman içindedir ve daimi bir etkileşim içinde bulunmaktadır. Ticari bir organ olarak küresel dünyada bulunuyor olmasının, başka bir sonuç doğuracağını beklememek gerekmektedir. Kapitalist sistemin her şeyi pazarda alınıp satılabilecek olan bir eşyaya dönüştüren mantığı kırılmadıkça, medya-kriz ilişkisi farklı boyutta da olsa yaşanmaya devam edecektir.

Prof. Dr. Mehmet Hayri KIRBAŞOĞLU
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Öğretim Üyesi

KÜRESELLEŞEN DÜNYADA İSLAMİ BİR DİRENİŞ TEOLOJİSİNİN İMKÂNI

Dinler, özellikle de Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam gibi büyük semavi dinler söz konusu olduğunda yapılan değerlendirmelerin yüceltmeden yermeye varınca-ya kadar farklılıklar gösterebildiği, bunda da izlenen yaklaşım ve yöntemlerin önemli rol oynadığı söylenebilir. Elbette dinlerin teoloji yanında sosyal ve beşeri bilimler yöntemleriyle, ya da disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınması mümkündür. Ancak farklı yöntem ve yaklaşımların farklı değerlendirmelere yol açacağı, bu sebeple dinler konusunda mutlak ve katı genellemelerden, klişe ve şablonlardan kaçınmanın yerinde olacağı da unutulmamalıdır. Dolayısıyla bütün bu değişkenlere rağmen, İslam konusunda lehte veya aleyh-teki dogmatizmlerden, savunmacılıktan ya da peşin fikirlerden, şablon ve kalıp yargılardan uzak, serinkanlı, olabildiğince tarafsız değerlendirme teşebbüslerinin de mümkün olabileceği, en azından bunun denemeye

değer olduğu da daima göz önünde bulundurulmalıdır. Burada sergilemeye çalışacağımız çaba da, işte böylesi bir denemeden ibaret olacaktır.

Böylesi bir çabanın sağlıklı ve verimli olabilmesi için ilk yapılması gereken şey, karışıklığa meydan vermemek ve belirsizliklerin önüne geçmek için, izlenecek yöntem ve benimsenecek yaklaşım konusunda gerekli açıklığın sağlanması olmalıdır. Bu açıdan konuyu ele alırken takip edeceğimiz yöntemin temelde “Teolojik” olacağını, yani İslam’ın kurucu metinlerinden yola çıkarak, İslami bir direniş teolojisinin mümkün olup olmadığı sorusuna cevap arayacağımızı, zaman zaman bu kurucu metinlerin olduğu zaman dilimindeki kurucu tecrübeye de atıfta bulunacağımızı hemen belirtelim. Bunun ise, on beş asırlık yaşanmış İslami tecrübenin sadece - Asrı Saadet adı verilen ilk dönem kurucu tecrübesine normatif bir değer atfettiği-

miz, Hz.Peygamber'in vefatından sonraki dönemleri ise İslam adına bağlayıcı görmediğimiz anlamına gelmektedir.Daha açık bir ifadeyle İslam konusundaki sosyolojik ve antropolojik yaklaşımları esas almadığımız için, tamamen dışlamamakla birlikte, sadece teolojik yaklaşıma uygunluğu nispetinde ve gerektiğinde bu tür yaklaşımlara başvuracağımızı da eklemek isteriz.

Direnış kavramına gelince, hayatın bütün alanlarını kuşatan kapsamlı bir kavram olarak değerlendireceğimizi bilhassa vurgulamak isteriz.

Artık bu açıklamalar ışığında, başlıktaki soruya müspet cevap verme arzumuzu da gizlemeksizin, İslami bir direniş teolojisinin imkanı konusuna dönebilir; bu imkan konusunda oldukça cesaretlendirici ve ümit verici nitelikte görünen ipuçlarını sizlerle paylaşmaya geçebiliriz.

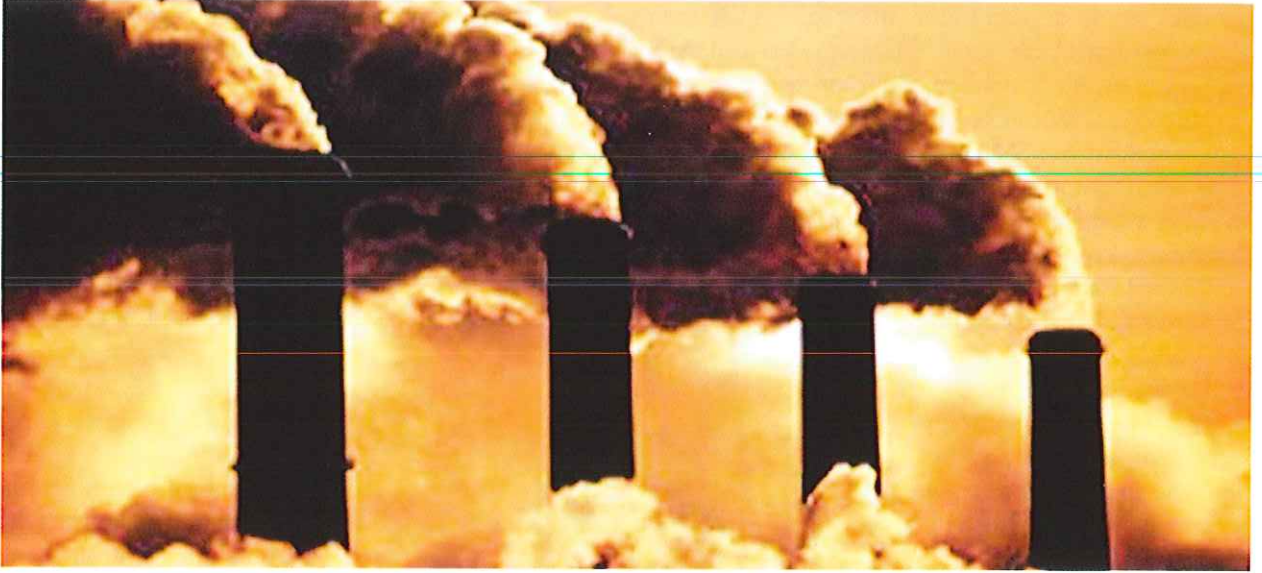
Kanaatimce üzerinde durulması gereken ilk ve en önemli nokta, bu dine niçin "İslam" adı verilmiş olduğu hususudur.Zira İslam kelimesinin kök anlamı ilk bakışta direnişe dair çağrışımları olmayan ,hatta tam ters istikametteki "barış, boyun eğme,teslimiyet" gibi pasifist,konformist anlamlar taşısa da, dikkatle incelendiğinde, bu kavramın neredeyse "Direniş" ile eş anlamlı bir hale geldiği görülecektir.Zira buradaki barış,insanoğlunun başta kendisi olmak üzere, in-

san,toplum ve tabiat ile, ve tabii olarak yaratıcısı olan ve kendisine yol göstermek üzere bahşettiği akıl ve vicdan nimeti yanında, dünyadaki rolü ve görevi konusunda uyarıcı ve hatırlatıcı olarak peygamberler gönderme lütfunda da bulunan Allah ile barış halinde olmak anlamına gelmektedir.Bu ise, yeryüzüne egemen olması gereken bu barışı bozan bütün bozguncularla mücadeleyi(elCihâd) gerekli kılmaktadır.Bir bakıma "Selâm (Ba rış) " ile "Cihâd(Mücadele)" bir madalyonun iki yüzü gibi düşünülebilir.

Peki İslam'a göre, mücadele edilmesi gereken bozguncuların yeryüzünde yaymak istedikleri fesat ve kötülükler nelerdir? Bu soruya on emir gibi bir liste halinde tek tek bunları sayarak cevap vermek mümkün,ancak zaman alıcı olduğundan, meseleye genel ilkeler açısından yaklaşmak daha pratik olacaktır.Zaten İslam uleması daha asırlar öncesinde İslam'ın kurucu metinlerinden ve tecrübesinden yola çıkarak, bütün İslami hükümlerin amacının şu beş şeyi korumaya matuf olduğunu ifade etmiş bulunmaktadırlar:

- Canın korunması (Hayat hakkı)
- Malın korunması (Mülkiyet ve intifa hakkı)
- Dinin korunması (Din ve inanç hürriyeti)
- Aklın korunması (Akıl,kendisi için zararlı olan şeylerden koruma)
- Neslin korunması (Aile kurma hakkı)

Kanaatimce üzerinde durulması gereken ilk ve en önemli nokta, bu dine niçin "İslam" adı verilmiş olduğu hususudur. Zira İslam kelimesinin kök anlamı ilk bakışta direnişe dair çağrışımları olmayan ,hatta tam ters istikametteki "barış, boyun eğme,teslimiyet" gibi pasifist,konformist anlamlar taşısa da, dikkatle incelendiğinde, bu kavramın neredeyse "Direniş" ile eş anlamlı bir hale geldiği görülecektir.

Bu tasnife göre yeryüzünde en büyük bozgunculukların başında insanların canına haksız yere kıymak gelmektedir ki, katliamlardan, ülkeleri işgal edip askersivil halkı haksız yere öldürmekten, örgütlüörgütsüz cinayetlerden tutun da, ortaçağ kölelerinden daha kötü şartlarda çalıştırılan modern kölelere , keza tıp ve tedavi konusundaki ihmallerden, trafik kurallarını hiçe saymak veya içkili araba kullanmak suretiyle masum insanların ölmelerine veya yaralanmalarına yol açmaya, işyerlerinde güvenlik tedbirlerini alma konusundaki ihmallerden, keyfi olarak kürtaj yaptırmaya varınca kadar pek çok husus bu kategoride rahatlıkla değerlendirilebilir.Bu sebepledir ki Müslümanlar da tarih boyunca işgal ve katliamlara karşı koyup, kendilerini ve ülkelerini savunmayı(nefsi müdafaa ve Cihad'ı) başta gelen İslami emirler arasında saymışlardır.

Yine bu tasnife göre her insanın ,malına yönelik saldırılara karşı koyma, - hırsızlık,gasp, kapkaç, kumar, dolandırıcılık,hile v.b. yollarla malının ve parasının haksız yere alınmasına karşı koyma hakkı,bu uğurda da meşrû müdafaa hakkı vardır.Bundan hareketle mesela ülkemizde devlet eliyle ve kontrolünde vatandaşların kumara alıştırılmasına yol açan her türlü şans oyunlarının milli piyango,loto,iddaa,at yarışları,v.b kumara takılmış modern(!) isimler olarak görülmesi mümkündür.En azından "emek" olmaksızın servet sahibi olmak gibi gayri ahlaki bir yaklaşımı telkin etmesi sebebiyle bile karşı çıkılması ,bu tür kötü alışkanlıklara karşı bir direnç geliştirilmesi ve bu gibi olumsuzluklara toplum olarak direnilmesi gerektiği rahatlıkla ifade edilebilir.

Bireysel ölçekte olduğundan daha öncelikli ve önemli olarak, milletlerin servetlerinin ve tabii kay-

Bireysel ölçekte olduğundan daha öncelikli ve önemli olarak, milletlerin servetlerinin ve tabii kaynaklarına, başka milletler veya - BM,NATO,WB,IMF, WTO , ulusal ve uluslar arası holdingler,ulus ötesi şirketler,hatta bizzat bir milletin kendi devleti ve hükümeti gibi - kurumlar ve kuruluşlar tarafından benzer yollarla haksız olarak el konulmasına ve sömürülmesine karşı çıkma,bu uğurda mücadele etme ve meşru müdafaa yoluna başvurma hakkı vardır.

naklarına, başka milletler veya - BM,NATO,WB,IMF, WTO , ulusal ve uluslar arası holdingler,ulus ötesi şirketler,hatta bizzat bir milletin kendi devleti ve hükümeti gibi - kurumlar ve kuruluşlar tarafından benzer yollarla haksız olarak el konulmasına ve sömürülmesine karşı çıkma,bu uğurda mücadele etme ve meşru müdafaa yoluna başvurma hakkı vardır. Keza her türlü emek sömürüsüne karşı bireylerin ve milletlerin meşru haklarını koruma,savunma ve geri alma hakkından da söz etmek mümkündür.

Malın korunması konusunda söylenebilecek olanlar bunlarla sınırlı değildir.Bütün insanlığın ortak malı olan tabii kaynakların "israf" edilmesine karşı çıkmak, bu ilkeden hareketle tüketim kültürüne ve gösteriş çılgınlığına karşı mücadele etmek, oradan da kapitalizm,liberalizm ve neoliberalizm akım ve uygulamalarının "israf" konusunda işlediği günahların hesabını sormaya yönelik bir sorgulamaya girişmek te malın korunması kapsamında yorumlanabilecek hususlardır.Bu noktada Kur'an'ın diğer günah sahiplerini değil de sadece saçıp savuranları ve israf edenleri "Şeytan'ın kardeşleri" şeklinde ağır bir nitelendirme ile yermesi ,bilhassa çağımızın "İsraf ve Gösteriş Ekonomisi" göz önüne alındığında fevkalade anlamlı bir hale gelmektedir.

Dinin korunması konusu da yaygın kanaatin aksine bir din savunması olmaktan öte, her türlü inanç, kanaat ve dünya görüşüne yönelik baskılara karşı çıkma şeklinde yorumlanmaya daha elverişlidir.Bilhassa Kur'an'da "Adam öldürmekten daha ağır bir suç ve günah" olarak nitelendirilen "fitne" kavramının, Türkçedeki kullanımının etkisiyle oluşan yaygın kanaatin aksine " insanlara dini inanç ve diğer kanaatlerinden ötürü baskı uygulamak,eziyet ve işkence etmek" ya da "engizisyon" şeklinde anlaşılması gerektiğine dair çağdaş araştırma ve incelemeler de bu anlamda oldukça ilham verici görünmektedir.Buradan hareketle hangi inanç,kanaat,felsefe,ideoloji ve dünya görüşü olursa olsun, sırf bunlardan dolayı baskıya uğrayanların yanında yer almak, bu tür baskı ve işkencelere karşı çıkmak, onların da haklarını savunmak İslami bir görev haline ge(tiril)ebilir.Elbette bu noktada İslam'ın kendisine , ahlaki ilkelerle çatışmamak ve toplumda huzursuzluk ve kargaşaya yol açmamak gibi birtakım

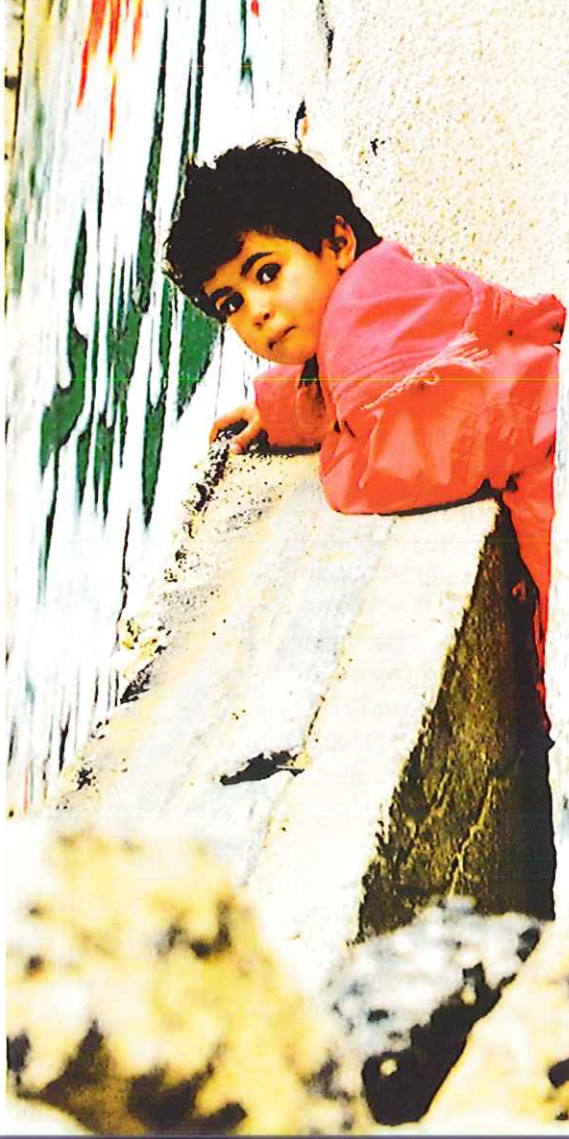
sınırlar çizebileceğinin de hatırlatmakta yarar vardır.

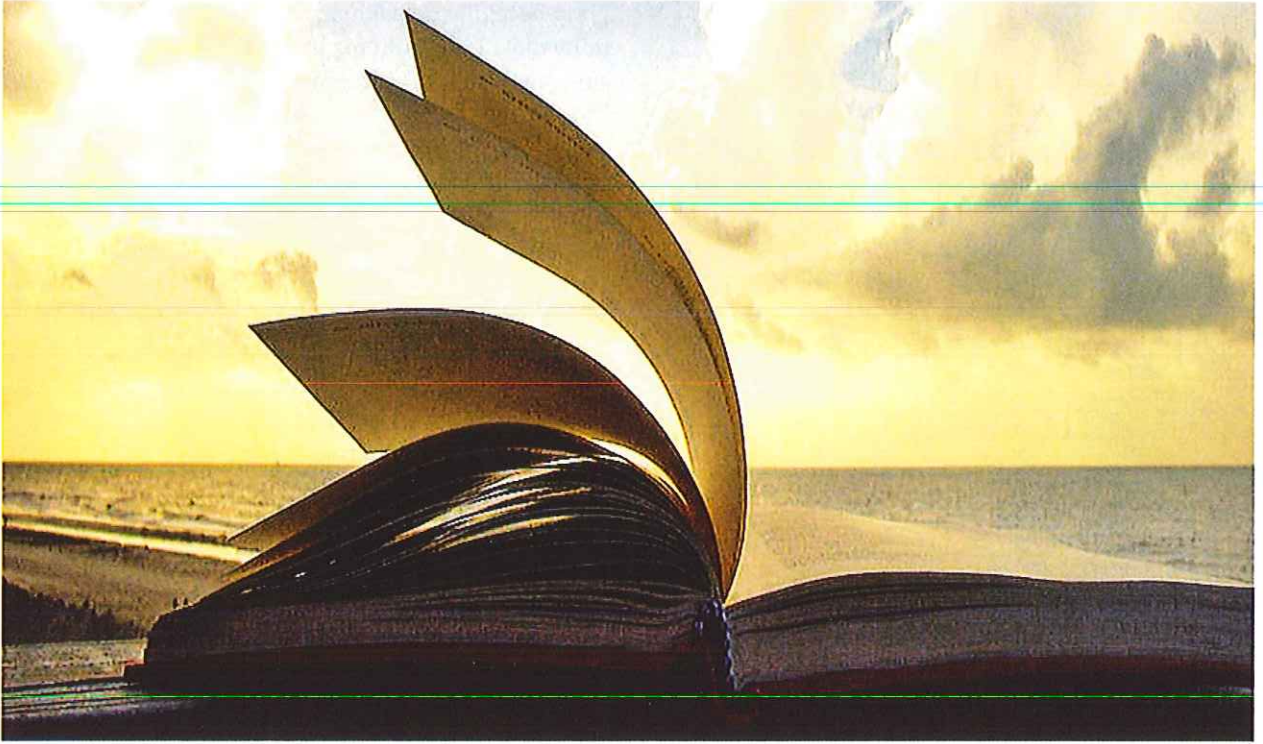
İşte bu hatırlatmada işaret ettiğimiz sınırlamalardan birisi de ,insan aklına, onun sağlıklı düşünüp karar vermesine engel olan bazı hususlara yönelik yasaklamalar getirmesi ve bu yasaklar doğrultusunda da bir direnişi öngörmesidir ki, bunları alkolizm,uyuşturucu, kumar v.b. bütün zararlı alışkanlıklar ve bağımlılıklar şeklinde özetlemek mümkündür.Bu adı geçen zararlı

alışkanlıkların oluşturduğu piyasanın - uyuşturucu ticareti, alkollü içecekler piyasası,kumar sektörü - büyüklüğü ve bunların da küresel kapitalizmin bir parçası olduğu göz önüne alındığında ,İslam'ın bunlara karşı direnişi öngörmesini anlamlandırmak daha da kolay hale gelebilecektir.Aslında bu sayılanların bütün toplumların ortak derdi olduğunu, ama bilhassa ülkemizde bunların olumsuz sonuçlarının daha fazla ortaya çıktığını da burada eklemekte yarar vardır.Nitekim ülkemizde bir yandan alkol tüketiminin baş döndürücü bir hızla artması,kontrolsüz bir biçimde uluorta satışının yapılması, alkol ve uyuşturucu kullanımının okullara kadar yayılması ve kullanma yaşının giderek düşmesi,öte yandan trafik kazalarının,cinayetlerin ve boşanmaların sebepleri arasında alkolizmin ilk sıralarda yer alması bu tespiti doğrulayan göstergelerden sadece bir kaçıdır.Elbette

bunlara, insan onurunun ve insan gibi yaşama hakkının ihlali anlamına gelen fuhuş sektörü, seks köleliği, kadın ticareti,porno ve bilhassa çocuk pornosu gibi, içki,uyuşturucu ve kumar ile iç içe bulunan hususları da eklemek gerekir.

Neslin korunması meselesine gelince, yeryüzünde

insani var oluşu tehdit eden her gelişme, ama özellikle insan neslinin üreyip çoğalarak varlığını devam ettirmesine engel olan her türlü gelişme de mücadele edilip direnişe geçilmesi gerekenler listesinin ilk sıralarında yer almalıdır. Bu açıdan, insan neslinin devamı için kaçınılmaz olan “aile” kurumunun korunması, güçlendirilmesi ve aileye yönelik tehditlere karşı mücadele edilmesi İslami bir görev haline gelmektedir. Bilhassa Batı’da yaygınlaşan ve aslında egoizm ve hedonizm ürünü olan nikahsız birliktelikler, eşlerin birbirlerini aldatması, metres tutma, eşcinsel ve lezbiyen ilişkiler, çocuk yapmaktan kaçınma, kürtaj v.b. olumsuzlukların Yahudilik ve Hristiyanlık gibi İslam tarafından da ,mücadele edilmesi ve karşı direnişe geçilmesi gereken “günahlar” olarak nitelendirilmesi , tamamen ailenin ve dolayısıyla insan neslinin muhafazasına yönelik adımlardır.

Elbette İslam’ın ön gördüğü “direniş”in bunlarla sınırlı olduğunu söylemek mümkün değildir. Bunlara ek olarak bilhassa her çeşidiyle “zulüm” uygulamalarıyla mücadele etmek, bu tür uygulamalara karşı direnmek, buna mukabil zulmün zıddı olan “Adalet”i ikame etmek için de harekete geçip, çaba sarf etmek, en önde gelen İslami görevler arasında yer almaktadır. Günümüz şartlarında bu görevin ne anlama geldiğini anlatan en özlü ifade ,Fazlurrahman’ın “İslam’ın yüzündeki amacı, sosyoekonomik adalet temeline dayalı bir toplum inşa etmektir” şeklindeki sözleri olsa

gerektir. Gerçekten de adalet, sadece hukuk, kanun ve yargı alanında değil, başta ekonomi olmak üzere toplumsal hayatın her alanında egemen kılınması gereken temel bir prensip, yüce bir ahlaki ilkedir. Bu noktadan hareketle ki, her türlü ekonomik sömürüye, emeğin istismarına, haksız kazanca, gelirin adil olmayan dağılımına, adil olmayan bir vergi sistemine, sömürünün ve haksız kazancın bir aracı haline gelmiş olan spekülasyon kazançlarına , keza küresel kapitalizmin ve onun araçları olan IMF, WB gibi kuruluşların fakir ülkeleri sömürmesine ,hatta bu suretle onlara kendi çıkarlarına uygun politikaları empoze etmesine imkan veren “faizci” sisteme karşı çıkması son derece tabiidir. Bilhassa ülkemiz gibi, bütçenin fevkalade büyük bir kısmını, bu gibi kuruluşlara olan dış borçlarının faizini ödemeye ayıran ülkeler, faizin nasıl bir sömürü aracı olduğunun açık bir misalidir. Tabiatıyla ekonomi alanındaki fırsat eşitsizlikleri, kayırmalar, nüfuz istismarları, asgari ücretin acımacak durumu, geniş fakir kesimler yerine bir avuç mutlu azınlığı, küçük teşebbüs sahipleri yerine büyük sermayeyi kollayan politikaları ,rahatlıkla bu adaletsizlik, daha doğrusu “zulüm” kapsamında değerlendirilebilir ve bunların mücadele edilmesi gereken olgular oldukları sonucuna rahatlıkla varılabilir.

İslam’ın nasıl bir direniş kaynağı olabileceğini kavrayabilmek için, bizzat Allah’a olan “iman”ın sağlıklı bir şekilde yorumlandığı takdirde ne gibi sonuçlar do-

Burada hemen şunu hatırlatalım ki bütün bu anlatılanlar, gerek İslam öncesindeki peygamberler geleneğinde ,gerekse Hz.Peygamber ve arkadaşları döneminde fiilen denenmiş ve gerçek hayata aktarılmış sayısız yaşanmış örnekle bir arada değerlendirildiğinde, birtakım teori veya temennilerden ziyade, gerçekçi bir tablodan söz ettiğimiz kendiliğinden zaten anlaşılmış olacaktır.

gurabileceğine de bakmakta yarar vardır. Bilindiği gibi dünyadaki bütün direniş hareketleri, dini olsun olmasın, aynı zamanda özünde birer ahlaki hareketlerdir. Zira bu hareketler, diğergamlık, başkalarının hakkına saygı , fedakarlık gibi, insanın kendi nefsinin ve bencilliğini kontrol altına almasını, rahatını ve zevklerini kısıtlamasını veya terk etmesini gerektirebilecek nitelikte hareketlerdir.Bu anlamda İslami değerlerin tam da böyle bir Müslüman insan tipi öngördüğünü hatırlamakta yarar vardır.Daha da önemlisi ise Allah'a ve Âhiret'e,ölümden sonra dirilişe,ahirette hesaba çekilmeye ve uhrevî mükafat veya cezaya olan imanın, direniş hareketlerinin başarıya ulaşması açısından oynayabileceği fevkalade roldür.Zira,yine bilindiği gibi, dünyadaki direniş hareketleri yoluna devam ederken veya başarıya ulaştıktan sonra, öncü kadrolar veya kitleler zaman zaman nefislerinin/egolarının esiri olabilmekte, bu da hareketin amacından sapmasına veya güç kaybederek parçalanmasına, statükocu eğilimlerin etkisine girmesine yol açabilmektedir.İşte gerek az önce işaret edilen , gerekse burada temas edilmeyen başka birtakım değerlerden oluşan İslami değerler manzumesi gereği gibi özüksendığı takdirde, sözü edilen olumsuzlukların önüne geçmekte fevkalade önemli bir işlev görebilecektir.Hele tek bir Allah'a iman etmenin, bu mücadelede direniş ehline bahsedebileceği gücü tasavvur etmek bile mümkün değildir.Çünkü Allah'a iman etmek demek, O'nu, önünde kendisine boyun eğilmeye layık yegane varlık ve otorite olarak kabul etmek demektir.Bu ise, insana, Allah dışında hiçbir dünyevi güce,otoriteye,nefsani arzuya boyun eğmemeyi ilham eder ve yeryüzündeki bütün "şer odakları"na karşı mücadelesinde kendisi için sonsuz bir güç kaynağı teşkil eder.Zira Allah'a gerçekten iman eden,O'ndan başkasından korkmaz, hayatını ,malını,mülkünü,lüksünü,rahatını,zevkini, şöhretini,makamını mevkiiini Allah'ın davası - ki burada buna Direniş adını veriyoruz uğrunda feda etmekte asla tereddüt etmez, benlik davasından vazgeçer, dava arkadaşlarını ve diğer insanları kendisine tercih eder, açlığa,susuzluğa,uykusuzluğa,yoksulluğa "ibadet" aşkıyla "evet" der.Tıpkı kaybedecek bir şeyi olmadığı için, yeryüzü egemenleri karşısına muazzam bir öz güvenle korkusuzca dikilen Gandi gibi, yeryüzündeki sahte otoritelere,şer odaklarına kafa tutabilir. Yaptığı mücadeledeki başarılarını,katkılarını insanların bilmesini veya takdir etmesini önemsemez,sadece bunları Allah'ın bilmesi onun için yeterlidir.

Burada hemen şunu hatırlatalım ki bütün bu anlatılanlar, gerek İslam öncesindeki peygamberler geleneğinde ,gerekse Hz.Peygamber ve arkadaşları dönemin-

Nazari olarak bu gibi gelişmeler yaşanırken,öte yandan İslam Dünyasının son on'lu yıllarda yaşadığı ve hala yaşamakta olduğu Filistin, Bosna

Hersek,Çeçenistan,Lübnan,Afganistan, Irak ve en son olarak da Gazze'deki fiili işgaller ve yıkımlar, öncelikle bu bölgelerdeki İslami hareketleri ve İslam Düşünürlerini, öte yandan ise yaşanan bu insanlık dışı uygulamaların gözleri önünde cereyan ettiği diğer İslam ülkelerindeki ilim ve fikir adamlarını, bir tür direniş teolojisinin tohumlarını atmaya sevk etmiş bulunmaktadır.

de fiilen denenmiş ve gerçek hayata aktarılmış sayısız yaşanmış örnekle bir arada değerlendirildiğinde, birtakım teori veya temennilerden ziyade, gerçekçi bir tablodan söz ettiğimiz kendiliğinden zaten anlaşılmış olacaktır.Bu noktada bilhassa Hz.Peygamber'in ve Ebû Zerr gibi arkadaşlarının,dünyaya metelik vermeyen, dünyevi otoriteler karşısında boyun eğmeyen, sosyal adaletçi,eşitlikçi, muhalif, eleştirel çizgisi,bugün - Müslüman olalım olmayalım - hepimiz için ilham kaynağı olabilecek,yaşanmış örnekler olarak karşımızda durmaktadır.

Klasik dönem İslam Düşünce geleneğine dikkatlice bakıldığında, geçmiş düşünce ekolleri içerisinde de , kendi dönemlerinin şartları muvacehesinde bir tür direniş teolojisi geliştirmeye çalışanların varlığını fark etmek zor değildir.Bilhassa sürekli devrim ekolü olarak ta nitelendirilen Hariciler ve Şia(bilhassa İmamiyye ve Zeydiyye) ile temkin ekolü olarak nitelendirilen Mu'tezile'nin adaletten ayrılan zalim yönetimlere baş kaldırılması gerektiğine dair vurguları ve bu yaklaşımlarıyla tutarlı bir biçimde izledikleri politikalar, konumuz açısından fevkalade ilgi çekici ve heyecanlandırıcı niteliktedir.Aslında sadece Şii ve Mutezili çevrelerde değil, Sünni ve Sûfi çevrelerde de bu gibi direnişçi eğilimlere sıklıkla rastlamak mümkündür.İşte yaşanmış bütün bu tarihi tecrübeler ve bu tecrübelere ilham kaynağı teşkil eden düşünceler, bugün bizler için de pekala bir direniş teolojisi geliştirme konusunda ilham kaynağı ve uygulamalı bir örnek olabilir.

İslami bir direniş teolojisinin imkanına dair bu mü-

lahazalara ek olarak, Çağdaş İslam Düşüncesinde Özgürlük teolojisi(Lâhûtu'tTaharrurLiberation Theology) veya İslam'da Direniş(elMukâveme fi'lİslâm) , İslâmî Direniş(elMukâveme elİslâmiyye), Direniş Kültürü(Sekâfetu'lMukâveme),Direniş Teolojisi (Lâhûtu 'lMukâveme) gibi kavramlaştırmaların, bu başlıklar altında yazılan makale ve kitapların, tertiplenen ilmi,fikri ve siyasi toplantıların sayısındaki artış da önemli bir gelişmenin İslam Dünyasında gelişmekte ve yaygınlaşmakta olduğunu da göstermektedir.

Nazari olarak bu gibi gelişmeler yaşanırken,öte yandan İslam Dünyasının son on'lu yıllarda yaşadığı ve hala yaşamakta olduğu Filistin, BosnaHersek,Çeçenistan,Lübnan,Afganistan Irak ve son olarak da Gazze'deki fiili işgaller ve yıkımlar, öncelikle bu bölgelerdeki İslami hareketleri ve İslam Düşünürlerini, öte yandan ise yaşanan bu insanlık dışı uygulamaların gözleri önünde cereyan ettiği diğer İslam ülkelerindeki ilim ve fikir adamlarını, bir tür direniş teolojisinin tohumlarını atmaya sevk etmiş bulunmaktadır. Cemaleddin Afgani'den Mehmet Âkif'e,Sütçü İmam'dan Gülşen elBeyâtî'ye , Mâlik b. Nebî'den Seyyid Kutub'a,Alî Şeriatî den Hasan Nasrallah a, Aliya İzzetbegović'ten Hasan Hanefî'ye pek çok İslam mütefekkeri ve dava adamı,aslında 21.yy İslam Dünyası için bir direniş cephesi oluşturma yolunda önemli adımlar atmış durumdadırlar.Nitekim bu gibi gerçek entelektüellerin çabaları sonucudur ki, ABD,İsrail ve İngiltere üçlüsünün İslam Dünyasına yönelik yeni sömürgeci çabalarına ve emperyalist uygulamalarına karşı çıkan bir İslam

İslamî bir direniş teolojisinin geliştirilmesine katkıda bulunmak için Müslüman olmak “zorunlu” değildir,sadece, Beyrut’lu bir Hıristiyan olan Emin Malûf’un “ Ben hem Hıristiyan’ım, hem Müslüman” sözünün altında yatan espriyi kavramak yeterlidir.

Dünyası tablosu giderek netleşmekte; bu emperyalist üçlünün telkin ve teşvikiyle bazı İslam ülkelerindeki işbirlikçisi yönetimlerin meseleyi bir ŞiiSünni çatışmasına çevirme çabaları da boşa çıkmış ve meselenin aslında ŞiiSünni çatışması değil, AmerikancıAntiAmerikancı, ya da işbirlikçilerle direnişçilerin bir mücadelesi olduğu bütün çıplaklığıyla - Lübnan’da, Filistin’de, Irak’ta ve Yemen’de - ortaya çıkmıştır. Zira bünyesinde ağırlıklı olarak Şiileri barındıran bu direniş cephesinde bırakın Sünnileri, birtakım Hıristiyan grupları bile görmek mümkün iken, öte yandan bu emperyalist üçlü ile işbirliği yapanlar arasında Sünniler kadar Şiilerin de bulunması, Şii ağırlıklı Hizbullah’ın, ŞiiSünni bütün İslam Dünyasının takdirini ve desteğini kazanmış olması, Sünni olan Hamas’ın ise Şii İran tarafından desteklenmesi, kısacası bu ve benzeri hususlar, ayrışmanın kesinlikle ŞiiSünni ekseninde olmadığını, bilakis antiemperyalist işbirlikçi, işgal karşıtı işgal yanlısı şeklinde bir ayrışmadan söz edilebileceğini açıkça gözler önüne sermektedir. Bu durum aynı zamanda İslam Dünyasındaki halkların, işbirlikçi yönetimlerine rağmen, etnik ve mezhebî kimliklerini aşarak bir direniş cephesi oluşturma iradesini sergilemeye kararlı olduğunu göstermesi bakımından da fevkalade önem arz etmektedir. Diğer yandan İslam ülkelerindeki bazı İslami hareketlerle Latin Amerika’daki “Kurtuluş Teolojisi” hareketi arasında kurulmaya çalışılan ilişkiler, bilhassa İran’ın Direnişçi Latin Amerika ülkeleriyle yakınlaşması, İslam Dünyasında son yıllarda gerçekleştirilen uluslararası bazı toplantılarda, uluslararası emperyalizme ve Siyonizm’e karşı İslami kesimle Sol’un iş-

birliği yapmaları gerektiği yolundaki tavsiye kararları, İslami bir direniş teolojisinin muhtemel ufukları konusunda da bizlere fikir verebilecek niteliktedir.

Bütün bu anlatılanlara bakarak, İslami bir “Direniş teolojisi” geliştirmenin teorik olarak mümkün, ahlaken zorunlu olduğu, uygulama alanında ise, zaten pratğin teoriye yön verdiği bir tarihi süreçten geçtiğimizi söyleyebiliriz. Ancak unutmamak gerekir ki böylesi bir teolojinin geliştirilmesi, sadece İslami kesimin değil, “Direniş”i bir hayat felsefesi yapmış olan farklı kesimlerin de katkılarına açık olduğu nispette daha sağlıklı ve süratli bir şekilde mümkün olabilecektir. Yine unutmamak gerekir ki İslam, sadece Müslümanların malı değil, bütün insanlığın malıdır ve Müslüman olsun olmasın herkesin İslam’dan hem yararlanma, hem de ona katkıda bulunma hakkı vardır. İslam medeniyeti tarihteki yükselişini bu kapsayıcı medeniyet perspektifine borçludur. Bugün de böylesi bir perspektife ihtiyaç vardır, zira İslam Dünyası sadece Müslümanlardan ibaret bir dünya değildir. Bilakis İslam Dünyası, Müslüman’ı, Hıristiyan’ı, Yahudi’si, Mecusi’si, Zerdüşt’ü, Kipti’si, Süryani’si, Asuri’si, Keldani’si, Sosyalist’i, Marksist’i, Liberalist’i, Şii’si, Sünni’si, Zeydi’si, İbadi’si, Dürzi’si, Alevi’si, İsmaili’si, Sufi’si, Selefi’si ile İslam Dünyası’dır. Dolayısıyla İslamî bir direniş teolojisinin geliştirilmesine katkıda bulunmak için Müslüman olmak “zorunlu” değildir, sadece, Beyrut’lu bir Hıristiyan olan Emin Malûf’un “ Ben hem Hıristiyan’ım, hem Müslüman” sözünün altında yatan espriyi kavramak yeterlidir.

KÜRESELLEŞ-TİRİL-ME İNSANLIĞA NE SUNMAKTADIR?

Genel olarak bakıldığında insanlık tarihinin, avcılık ve toplayıcılığın hâkim olduğu ilkel toplum, tarım toplumu, sanayi toplumu ve sanayi toplumu sonrası toplum olmak üzere dört temel sosyal değişim sürecini geçirdiği belirtilmektedir. Bu süreçlerin birinden diğerine geçişleri sağlayan standart değer, üretilen bilginin insan hayatını kolaylaştıracak şekilde uygulamaya konulmasıdır. Bunun adına da “teknoloji” denilmektedir. O halde teknoloji, insanın sahip olduğu bilgilerin hayatı kolaylaştırmak ve yaşanır kılmak için uygulamaya dökülmesidir, diye tanımlanabilir. Teknolojiye, insanın sahip olduğu bilgilerin tümü gözüyle bakarsak; teknolojinin tarihi de insanla başlıyor demektir. Yani teknoloji insanın bir ürünüdür. İnsanın zihinsel gayretinin bir sonucudur.

Tabi ki bu zihinsel gayretin sonucunda oluşan teknolojinin kullanımı ile ekonomi de iç içe geçmiştir. Ekonomi, Yunanca “oikonomia” kökünden gelen bir kelimedir. Oikonomia, ev ve çiftlik idaresi manasına gelir. Şu halde ekonomi denilince eski Yunan’da evi yönetmek veya bir çiftliği yönetmek manası anlaşılmaktadır.¹ Fakat bu dar mana Rönesans’la birlikte değişerek yeni bir içerik kazanmıştır. Şöyle ki; Batı’da 17.Yüzyıldan itibaren Bacon, Hobbes ve Locke gibi pratik filozoflar, servet biriktirmenin ve ekonomik faaliyetin önemi üzerine yazmaya başlamışlardır. Böylece ekonomi, yavaş yavaş kendi başına bir faaliyet hüviyetine bürünerek bilimsel bir disiplin haline gelmiştir².

Bu sürecin işleyişi neticesinde Aydınlanma Çağı’nda meydana gelen bilim ve teknolojik alandaki gelişmelerden en önemlisi olan James Watt’ın “buhar makinesini” bulmasıyla birlikte peşpeşe gelen atılımlarla, insan ve hayvan gücüne dayalı üretim tarzından, sanayinin ve makine gücünün

egemen olduğu üretim tarzına geçiş manasına gelen “Sanayi İnkılabı” vücut buldu. Böylece üretim miktarının artması ve ticaretin gelişmesi, köyden kente yoğun göçlerin başlaması, işçi sınıfının ortaya çıkması, ulaşım sistemine bağlı olarak devletler arasındaki ticaretin artması, hammadde ve pazar ihtiyacının ortaya çıkması, üretim artışı ile Avrupa ülkeleri arasında rekabet oluştu. Ayrıca hepsinden önemlisi; bir yandan, büyük bir oranda kâr elde etmek amacıyla üretime metanın ve hizmetlerin mübadelesine yönelik özel mülkiyete sermaye kullanımına dayanan ekonomik bir sistem olan ve bu anlamıyla da kavramsal olarak zaman ve mekânla sınırlanmayan kapitalizmin ortaya çıkması gibi önemli gelişmeler meydana geldi³.

Yukarıda zikredilen bütün değişimlerden sonra neticede denilebilir ki; Batı’da Aydınlanma çağı ile gelen zihinsel dönüşümünle yeni bir yaşam biçimine geçiş ya da başka bir deyişle sanayi öncesi toplumlardan sanayi toplumlarına doğru bir geçiş yaşanmıştır. Abel Jeanniere’nin ifadesiyle bu geçişi belirleyen dört devrim vardır: bilimsel, siyasal, kültürel ve endüstriyel devrimler⁴. İşte zikredilen bu devrimlerle Batı’da yaşanan değişim sürecinin adına modernleşme denmektedir. Buradan da modernleşmenin, modernliğe doğru yaşanan süreci, Alain Touraine’nin ifadesiyle “eylem halindeki modernliği”⁵ nitelediği anlaşılar.

Fakat bazı sosyal bilimcilere göreyse modernleşme, batı’da başlamış olmakla birlikte, zamanla kaynağından bağımsız evrensel bir süreç haline gelmiş, bir takım değerler getirmiştir.⁶ İlber Ortaylı’nın ifadesiyle modernleşme aslında, gelişmiş toplumların özelliklerinin az gelişmişler tarafından alınması, diye tarif ediliyor. Bu tarif yeterince açık değil.

Modernleşme var olan değişimin değişmesidir. Yani toplum zaten belli bir ölçüde değişedururken ani ve hızlı bir değişme dönemine girilmesi söz konusudur.⁷

Fakat bu da çok hassas bir denge kurmayı gerektirmektedir. Zira “modernleşme denen olay bir toplumda sarsıcı etkiler yaratır. O vakte dek yaşayan kültür yapılarını yıkar. Bu yıkımın çok trajik boyutlara ulaştığı da bilinir. Sözünü ettiğimiz trajik boyutlar bizim modernleşmemizde bir bakıma çok derin olmamıştır.⁸ Nilüfer Göle’nin ifadesiyle bu durumun nedeni : “Türkiye toplumunun özelliği gereği modernliği artık içerden, sadece dikey, yani dayatmacı değil, yatay bir biçimde yani toplumsal aktörler arasında etkileşimle birlikte, sadece kurumlar düzeyinde değil aynı zamanda toplumsal muhayyelenin kavramlarını sahiplenerek yaşamakta oluşudur”⁹.

Fakat modernleşmenin sosyal hayatta bazen derin yaralar açmasının asıl sebebi uygulandığı bazı toplumlarda “halkın” bütün yönleriyle Avrupa modeline göre bir toplum halinde şekillendirilmesini ifade eden bir kavram olarak algılanmasından ileri gelmektedir. Kavram bu yönüyle değerlendirilince, denilebilir ki küreselleşmeyle çok yakından alakalı olan “modernleşme”, modernizm sonucunda Batı toplumlarının ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel sahada sahip olduğu yapı, kurum, değer ve sistemlerine sahip olmak maksadıyla yapılan tüm düzenlemelere denir. Bu tür bir algılamayla hayata geçirilmeye çalışılan bir modernleşme Anthony Giddens’a göre modernlik kavramına dönüşür. Zira ona göre modernlik, “ 17 ve 18. yüzyılda Avrupa’da başlayan ve sonraları neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan toplumsal yaşam ve örgütlenme biçimlerine işaret eder. ¹⁰” Ve bu işaret etme bugün “genelde Batı, özelde ise Amerikan çıkarlarının savunucusunu üstlenen modernleşme kuramının ürettiği evrenselcilik ideolojisinin ve vazettiği gelişme yasalarının, günümüz küreselleşmeci yaklaşımlarının da kaynağında yer alır”¹¹.

Aslında tüm bu ifadelerle rağmen “küreselleşme”nin, klasik deyimimizle, “efradına câmi ağıyarını mâni” bir tanımını yapmak mümkün değil. Çok boyutlu bir kavram. İktisadî, mâlî, siyâsî, hukukî, kültürel, vs. boyutları vardır. Her genel kavramın başına gelen “küreselleşme”nin de başına gelmiştir. O kadar farklı tanımlar yapılıyor, kelimeye o kadar farklı anlamlar yükleniyor ki, kavram adeta “anlam bunalımı”na giriyor¹².

Bunun nedeni, onun çok farklı alanlarda etkili olmasından başka bir şey değildir. Her alanda etkili bir olgu olması nedeniyle yapılan tanımların eksiksiz ve tarafsız olmadığı rahatlıkla görülebilir. Çünkü her tanım, küreselleşmenin farklı bir etki alanına gönderme yapmaktadır. Örneğin, küreselleşmenin ekonomik etkilerinden yola çıkarak yapılan tanımlarda, çok uluslu şirketlerin tüketim ve üretim anlayışlarının egemen kılınmasına vurgu yapılmışken, siyasal bağlamda yapılan tanımlarda daha çok dünya düzeninin değiştirilmesi veya klasik ulus devlet yönetiminin görece olarak yok edilmesi üzerinde durulmuştur. Kültürel bağlamda yapılan tanımlarda ise iki noktanın yoğunluk kazandığı görülebilir: Biri küreselleşmeyi, kültürler arası çatışma olarak tanımlarken, diğeri ise, dünyanın Amerika veya Batı kültürü-

nün egemenliği altına girmesi olarak tanımlanmaktadır¹³.

Küreselleşme kavramının tanımları ne kadar çeşitlenirse çeşitlensin, insanların bu kavrama bakış açısını iki grupta toplayabiliriz:

Birinci gruba göre, küreselleşme tabiri, insan haklarını, liberal demokrasiyi, piyasa ekonomisini, teknolojik gelişmeyi, yoksulluk, açlık ve sefaletin ortadan kaldırılmasını garanti eden ve zorunlu bir akışa sahip olan bir süreç olarak görülmektedir¹⁴. Küreselleşme herhangi bir yükümlülük içermeyen, herhangi bir sorumluluk da yüklemeyen, mazide yaşanmış, halde mevcut bulunan veya âtide olacak olan bir vâkıanın/olgunun adı olarak tanımlanmaktadır ve bu tanımlamanın içeriğini insanların hızlı bir iletişim ile bilgi alışverişinde bulunarak hayatı/dünyayı bütün insanlık için mutlu bir mekân haline çevirmekte kullanılan bir araç olma özelliğiyle doldurmaktadır.

İkinci grupsa küreselleşmeyi, milletlerarası sermayenin dünyamızı yeniden fethetmesinin, dünyamızı “tek bir köy”, “tek bir mekân” haline getirmesinin süslü bir kamuflajı olarak görür¹⁵.

Zira onların bakış açısında, sosyal ve kültürel alanlarda geniş etkileri görülen küreselleşmenin asıl değişimi dünya ekonomilerinde yaptığı, geleneksel dengeleri yukarıda söylenin aksine olumsuz yönde- kökünden sarstığı görülmüyor. Ekonomik ve ticari alanlarda meydana gelen büyüme ve genişleme, ülkeler arasında önemli gelir farklılıklarına yol açarken, gelir dağılımlarında mevcut adaletsizlikler ve eşitsizlikler giderek büyümektedir. Son küresel ekonomik kriz de zaten sömürüye doymak bilmeyen neo liberal politikaların sonucudur.

Önümüzde duran küresel ekonomik kriz tablosu, küreselleşmenin methiyelerini yapanların söyledikleri, bu dünyada yaşamayan insanlar için ideal bir tasarı olarak oldukça çekici ve eğlencelidir. Bu dünyada yaşayan ve olup bitenlerin farkında olan insanlar küreselleştiren efendilerle, küreselleşmesi gereken köleler, beyazlarla-zenciler, gelişmiş olanlarla-azgelişmiş olanlar, merkezde yer alanlarla çevrede kalanlar arasındaki çelişkiyi görür diyerek ¹⁶ çeşitli yorumlar yapılmaktadır.

Bir takım görüşlerse, bu durumun bir çelişki olmadığını zira dünya nüfusunun üçte birine ev olan ve Afrika’nın büyük bölümlerini ve İslam ülkelerinin çoğunu kapsayan büyük bir coğrafya, küreselleşme sürecine katılmayı başaramamıştır demektir ¹⁷. Bu bakış açısından mesele değerlendirildiğinde küreselleşmeyi başarmanın ölçüsünün ne olduğunun az çok ipuçları sezilmektedir. Zira küreselleşmeye katılmayı başararak sanayileşmesi tamamlamış olan, yani gelişmiş sanayi toplumlarındaki maddi eşitsizlikler büyük oranda giderilmiş, zenginlerden alınan büyük vergiler, buna karşılık kolayca kazanamayanlar için uygulanan toplumsal güvenlik önlemleri, en üst tabaka ile en alt tabaka arasındaki fark azalmıştır¹⁸.

Fakat daha net olarak da şu sorulara cevap aranması gerekmektedir; küreselleşmeyi başaramayan bu coğrafyaların küreselleştirilmesine yönelik olarak kimler ne gibi stratejiler geliştirilmektedir ve bu stratejiler gerçekleştirildiğinde dünya gelirinden kendilerine düşen payı alabilecekler mi-

dir? Aslında bu sorulara cevap olabilecek olguların oluşumunu incelemek için 1990'lı yılların başına gitmek gerekmektedir.

1990'lı yıllar, ideolojik-siyasi tarih açısından önemi çok daha sonra anlaşılacak kritik zamanlardır. Sosyalizmin ve iki kutuplu dünyanın çözülmesi, çevreci-ekolojik hareketlerin gelişmesi, İran İslam Devrimi'yle birlikte siyasal İslam'ın yükselişe geçmesi gibi bir önceki on yılın en önemli olguları üzerine inşa olmuş görünmesine rağmen kritik tarihsel eşik, 1990'lı yıllarda aşılabilecekti. Dipten gelen asıl dalga, bu yıllar da tarihin kıyılarına vurmaya başlayacak, düşünce dünyasında postmodernizm ve enformasyon devrimi şeklinde kendisini gösteren rölativizm'in sağladığı egemenliğin güvenlik şemsiyesi altında, sonradan "küreselleşmeciler" olarak anılacak Amerikancı liberalizm, tarihin en acımasız ve savaştı "özgürlük" arayış kisvesiyle karşımıza dikiliverecekti. Amerikancı liberalizmin "Pax Amerika" yı gerçekleştirmeye çalışırken, dünya kamuoyunu arkasına alacak ideolojik malzeme yığınağını "İslam - karşıtlığı" siperlerinin ardında yapacağı o yıllarda belli olmuştu. İran-İrak Savaşı boyunca Humeyni ve Saddam'ın olumsuz silüetlerinden elde edilen "eli kanlı terörist-Müslüman" imgesi, Batılı özgür dünyanın kendini yeniden kurup meşrulaştırdığı yeni kimliğin "kötü-öteki" sinin temellerine harç taşıdı¹⁹. Ve 11 Eylülle birlikte tasarlanan bina yapılmaya başlandı. Bazı bakış açılarına göre, işte temeli bu harçla atılarak inşa edilmeye çalışılan yapının adına küreselleşmeyi beceremeyen toplumların küreselleştirilmesi denmektedir.

Gerçekten de küreselleşme adındaki olgular/vâkıalar eğer insana çeşitli sorumluluklar yükleyen, neticede de ona görevinin neler olduğunu gösteren tümel kavramlar içeriyorsa artık küreselleşme adı verilen olgular değer üretiyordur. Bu süreçten sonra artık küreselleşmenin adı küreselleştirmedir. Zira küreselleşmenin kurallarını koyma gücüne sahip güçler, kendi değerlerini zayıf toplumlara hakim kılmaya çalışınca küreselleşme kavramı küreselleştirmeye dönüşüyor demektir. Zaten küreselleşme ve küreselleştirme de kavram olarak olmasa da içerik olarak insanlığın tarihiyle birlikte daima mevcut olmuştur denilebilir. İnsanlık tarihi genel olarak incelendiğinde ihtiyaç ve hükmetme kavramları ön plana çıkmaktadır. İhtiyaç ile hükmetme birbirine bağımlı bir dönüşüm içinde hareket etmektedir. Zira sosyal varlık olarak yaratılan insan yaşamak için üretmeye, üretince de kar-

şlıklı olarak alış verişlerde bulunarak ihtiyaçlarını karşılamaya yönelmiştir. Karşılıklı olarak iletişim içinde hareket etmenin hızı artınca da zaman ve mekân daralmış böylece küreselleşme kavramı ortaya çıkmıştır. Teknolojiyi en fazla kullanarak en çok üretimi yapan insanlar da gücü elde ederek diğer insanlara hükmetmeye kalkışmıştır. Görülen o ki böyle bir senaryodan, küreselleşmeden genelde gelişmiş ülkelerin yararlanacağı ve geri ülkelerin kaynaklarına büyük şirketlerin el koyacağı beklenmektedir²⁰.

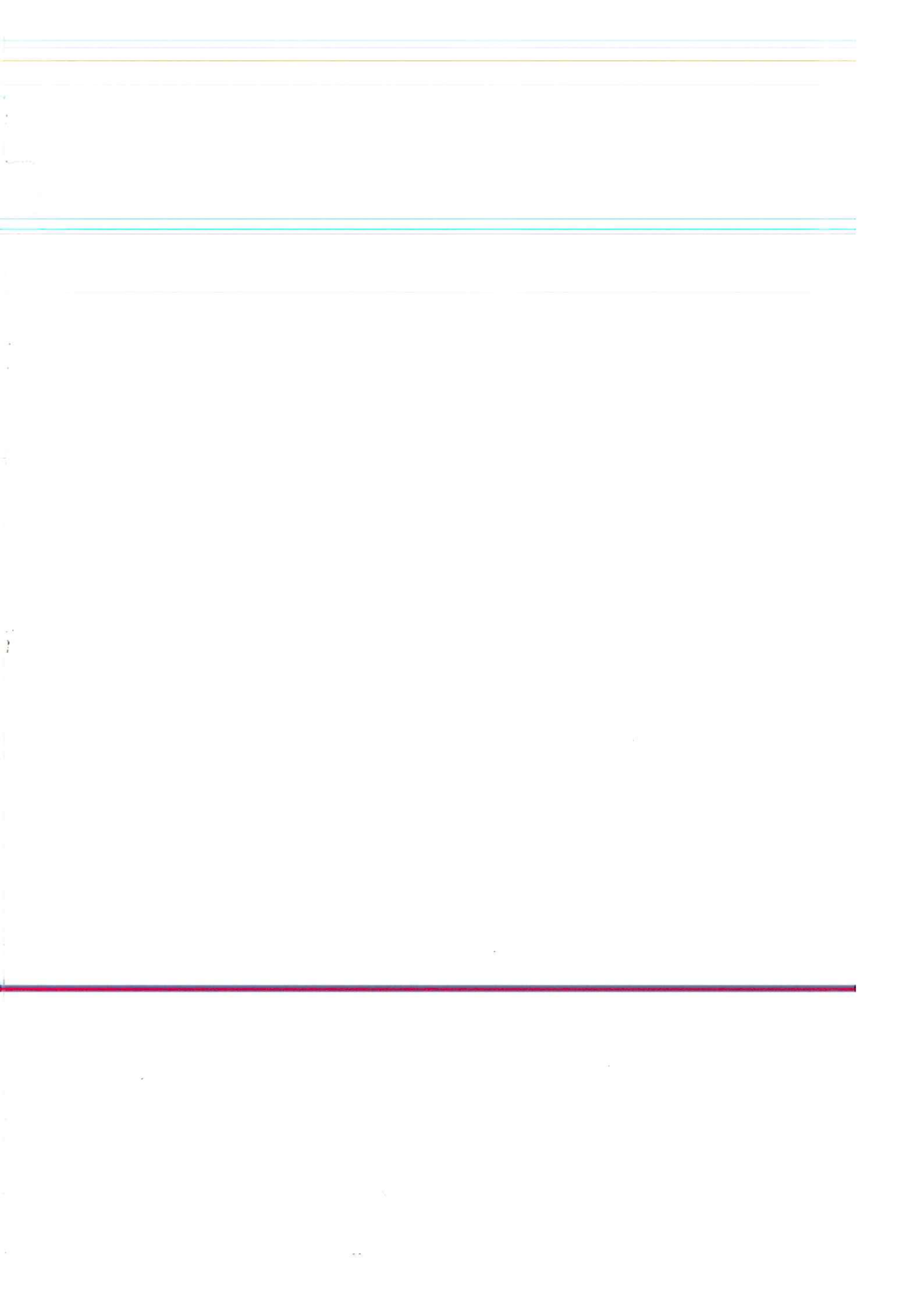
Bugün Batı medeniyetinin değerlerine göre şekillenmiş dünya görüşleri, insanın sırlarını keşfetmekten ziyade daha çok hayatı keşfetmeye bir başka deyişle eşya ve olayların arasındaki neden-sonuç ilişkilerini meydana çıkarmaya çalışmaktadır. Bununla birlikte bu medeniyet anlayışı gücü/kuvveti ve buna paralel olarak da hükmetme fikrini gündeme getirmiştir. İyi-kötü, doğru-yanlış gibi temel kavramların da bu güce göre şekillenmeye ve insanlara kabul ettirmeye çalışılmaktadır. Tabi ki bu dayatmalara karşı da tepki de gecikmeden ötekileştirilmeye çalışılanlar tarafından hemen verilmektedir.

Yirminci yüzyılın sonları insanlık tarihinin son derece hızlı değişimlere sahne oldu. Öyle ki dünyayı yönlendiren aktörlerin dışındakiler kendilerini "küreselleşme" olarak nitelenen yeni düzeninin anaforu içinde savrulurken buldular²¹. Fakat küreselleşmenin kontrol altına alınabilen ve alınamayan yönüyle iki boyutlu olduğu açıklamaları göz önüne alınırsa, küreselleşmenin ekonomik boyutunun Avrupa ile ABD tarafından IMF ve diğer finans kuruluşları aracılığıyla elde tutulmaya çalışıldığının, fakat bilgi akışını çabuklaştıran yönüyleyse bu güçler tarafından kontrol altında tutulmadığının tespiti açık bir şekilde ortadadır. Bu kontrol altına alınamayan boyutun ise küresel güçler tarafından sömürülen ya da sömürülme potansiyeli içinde algılanan milletlerin işine yarayabileceği ve yeni bir medeniyet hamlesi gerçekleştirmek için gerekli olan bilgi akışını sağlama noktasında kullanılabileceği göz önünden uzak tutulmamalıdır. Neticede öyle gözüküyor ki, bu anaför içinde hem küreselleşmenin mahiyetinin gelecekte nasıl şekilleneceğini; hem de "küreselleşmenin" dünya yaşamına mutluluk mu yoksa huzursuzluk mu getireceğini, işleyen zaman içerisinde küreselleştirmeci güçlerle buna direnerek küreselleşmeyi kendi lehlerine doğru kullanmaya çalışan toplumların ortaya koyacakları performans belirleyecektir diye düşünüyorum.

DİPNOT

- 1- Osman Eskicioglu, İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi, İzmir, 1995, Anadolu Matbaacılık, s.2
- 2- Saygı Hüseyin Nure, Genç Müslümanlar Dünya Rahlesi, Çadri Şehabeddin Vakfı, Eramat Matbaası, İstanbul 1995, s.281
- 3- David S. Landes, Tashihi: İ. Asalet Dumuş, İsamül Örgen, İnsan Yayınları, Mayıs, 1995, s.3
- 4- Abel Jeanniere, "Modernite Nedir?" Çev: Nilgün Tütal Küçük, Modernite Versus Postmodernite. Der., Mehmet Küçük, Vadi Yay. Ankara, 2. Baskı, 1994, S. 16
- 5- Alain Touraine, Modernliğin Eleştirisi. Çeviren: Hülya Tufan, Yapı Kredi Yay. 2. Baskı, 2004, s.44
- 6- Mustafa Aydın, Siyaset Sosyolojisi, Açılım Yayınları, 1.baskı, 2006
- 7- İliber Ortaylı, Gelenekten Geleceğe, Ufuk Kitapları, 10 Baskı, İstanbul 2002, s. 13
- 8- İliber Ortaylı, a.g.e, s.14
- 9- Nilüfer Göle, İslamın Yeni Kamusal Yüzleri, Metis Yayınları,

1. Basım, Ocak 2000, s.11-12
- 10- Anthony Giddens, Modernleşmenin Sonuçları, Çeviren: Ersin Kuşdil, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.9
- 11- Fahrettin Altun, Modernleşme Kuramı, KüreYayınları, 1. Basım, 2005, s.4
- 12- Mehmet S. Aydın, Niciin? Zaman Kitap. 1. Basım, İstanbul, 2002, s.103
- 13- Mustafa Çevik, Dini Araştırmalar, Cilt:6, Sayı:17, Eylül-Aralık 2003, s.163
- 14- Süleyman H. Bolay, Dini Araştırmalar, Cilt:6, Sayı:17, Eylül-Aralık 2003, s.24
- 15- Süleyman H. Bolay, a.g.e s.24
- 16- Nadim Macit, Dini Araştırmalar, Cilt:6, Sayı:17, Eylül-Aralık 2003 2003, s.90
- 17- The Economist, 2 Şubat, 2002
- 18- Orhan Tükdogan, Aydın Sınıfının Anatomisi, Timaş Yayınları, İstanbul 2003, s. 64
- 19- Erol Göka, Gelenekselci Liberalizm, Türkiye Günlüğü, Güz 2004, Sayı 78, s. 139,
- 20- Aytekin Yılmaz, İkinci Küreselleşme Dalgası, Vadi Yayınları, 1. Basım, Ocak 2004, s.268
- 21- Fazlı Arabacı, Postmodern Toplum Tasavvuru ve Ulusal Devletlerin Geleceği, 2023 Dergisi, 15 Nisan 2006, Sayı 60, s. 14

KAMU'DA SOSYAL POLİTİKA

Memur-Sen'in Bilimsel, Akademik ve Sosyal Hayata Katkısıdır